

WYN IN DIE OU NABYE OOSTE

deur

ANDRIES CHRISTOF CLOETE

Skripsie ingelewer vir
die graad van

MAGISTER IN LETTERE EN WYSBEGEERTE

(Semitiese Tale)

aan die

UNIVERSITEIT VAN STELLENBOSCH

November 1980

VOORWOORD

Dit is my voorreg om hier my dank en waardering uit te spreek teenoor almal wat op een of ander wyse bygedra het en vir my tot hulp was in die voltooiing van hierdie studie.

Hartlike dank aan Prof. F.C. Fensham vir sy hulp en veral sy belangstelling in hierdie studie. Besondere dank aan Dr. J.P.J. Olivier wat my met soveel raad bedien het asook die aanmoediging en geduld. Dank ook aan Dr. W.T. Claassen vir sy hulp en aanmoediging in die verband.

'n Besondere woord van dank aan die K.W.V. wat finansiële hulp verleen het en sodoende hierdie studie moontlik gemaak het.

Aan my ouers, familie en vriende wat altyd met groot belangstelling verneem het na die vordering van hierdie studie, asook hul aanmoediging, 'n besondere woord van dank.

Bowenal, dank aan ons Skepper wat vir ons so 'n goeie Skepping daar gestel het, 'n Skepping waarin ons met vreugde kan leef en waarvan ons met vreugde kan leef.

INHOUDSOPGAWE

	P.
1. INLEIDING	1
2. WYN IN EGIPTE	3
2.1 WINGERDBOU	5
2.2 OES	6
2.3 VERWERKING	7
2.4 OPBERGING	8
2.5 ETIKETTE OP KRUIKE	9
2.6 SOORTE WYNE	10
2.7 GEBRUIKE VAN WYN	11
3. WYN IN MESOPOTAMIË	13
3.1 GEBRUIKE VAN WYN	15
3.1.1 Wyn as rantsoen	16
3.1.2 Wyn as tribuut	16
3.1.3 Wyn by feesmaaltye	17
3.1.4 Wyn as offergawe	18
3.2 AKKADIESE TERME IN VERBAND MET WYNBOU	19
3.3 GEVOLGTREKKING	21
4. PALESTINA AS WYNLAND VOLGENS BYBELSE GEGEWENS	22
4.1 GEOGRAFIESE OORSIG	22
4.2 TERMINOLOGIESE OORSIG	25
4.2.1 Terme in verband met die wingerdstok	25
4.2.2 Oesterme	27
4.2.3 Terme in verband met die wynmaakproses	28
4.2.4 Soorte wyne	31
4.2.5 Aanverwante produkte	32

5.	PALESTINA AS WYNLAND VOLGENS ARGEOLOGIESE GEGEWENS	33
5.1	OPGRAWINGS VAN KELDERS	33
5.1.1	Gibeon	33
5.1.2	Jenin-Megiddo	35
5.2	KRUIKHANDVATSELS	36
5.2.1	Inskripsies op handvatsels	36
5.2.2	Koninklike stempels op handvatsels	39
5.2.3	Konsentriese sirkels op kruikhandvatsels	40
5.2.4	Die doel van die koninklike stempels op kruik- handvatsels	41
5.3	DIE SAMARIA-OSTRAKA	44
6.	PALESTINA AS WYNLAND: LIGGING, TOPOGRAFIE EN KLIMAAT	46
6.1	Topografiese indeling	47
6.1.1	Die Oos-Jordaanland	47
6.1.2	Die Jordaanvallei en die Dooie See	49
6.1.3	Die Wes-Jordaanland	51
6.1.3.1	Galilea	51
6.1.3.2	Vlakte van Megiddo	52
6.1.3.3	Die Bergstreke van Samaria	53
6.1.3.4	Die Judeese bergstreke	54
6.1.3.5	Die kusvlakte	55
6.1.3.6	Die Bog by Berséba	56
6.2	KLIMAAT	56
6.2.1	Reënval	56
6.2.2	Temperatuur	58
6.2.3	Winde	58
7.	WINGERDBOU IN PALESTINA	60
7.1	TERRASSE AS KENMERKENDE EIENSKAP VAN DIE JUDESE GEBERGTES	60
7.1.1	Die bou van 'n terras	61

7.1.2	Faktore wat die verspreiding en vorming van terrasse bepaal	62
7.1.2.1	Die klimatologiese faktor	63
7.1.2.2	Die Topografiese faktor	63
7.1.2.3	Die Litologies-morfologiese faktor	63
7.1.2.4	Die Hidrografiese faktor	64
	a) Terrasse rondom fonteine	64
	b) Terrasse in die valleie	65
7.1.3	Ontwikkeling van nedersettings	66
7.1.3.1	Topografie	66
7.1.3.2	Fonteine	66
7.1.3.3	Litologie	67
7.2	AANPLANTING	68
7.3	BEWERKING EN BESPROEING	70
7.4	BEWAKING VAN DIE WINGERD	71
7.5	OES	71
7.6	VERWERKING	72
7.6.1	Die Parskelder	73
7.6.2	Die Stoorkelder	74
7.6.3	Proses van wynmaak	77
7.7	SOORTE WYNE	82
8.	GEBRUIK VAN WYN	86
8.1	WYN BY OFFERS	87
8.2	WYN AS VOEDSEL	91
8.3	WYN AS VERTROOSTINGSMIDDEL (HEILSMIDDEL)	94
8.4	WYN AS MEDISYNE	94
8.5	WYN AS RANTSOEN	96
8.6	WYN EN TAPHUISE	97

9.	oordeel oor wyn	98
9.1	Wyn in die wysheidsliteratuur	99
9.1.1	Bybelse wysheidsliteratuur	99
9.1.2	Buitebybelse wysheidsliteratuur	103
9.2	Die rabbynse literatuur en III Esra	104
9.3	Die profete en wyn	106
9.3.1	Amos	106
9.3.2	Hosea	107
9.3.3	Jesaja	107
9.3.4	Jeremia	108
9.4	Wyn in enkele historiese verhale	110
9.5	Wyn as metafoor	112
9.6	Onthouding van wyn	115
9.6.1	Die Nasireërs	116
9.6.2	Die Regabiete	116
9.6.3	Die Priesters	117
10.	Slot	119
	Bibliografie	121
	Teksregister	130

LYS VAN AFKORTINGS

AASOR	- The Annual of the American Schools of Oriental Research
AHw	- Akkadisches Handwörterbuch
BA	- Biblical Archaeologist
BASOR	- Bulletin of the American Schools of Oriental Research
BKAT	- Biblischer Kommentar zum Alten Testament
CAD	- Chicago Assyrian Dictionary
IEJ	- Israel Exploration Journal
JAOS	- Journal of the American Oriental Society
JNES	- Journal of Near Eastern Studies
JNSL	- Journal of Northwest Semitic Languages
JQR	- Jewish Quarterly Review
JSS	- Journal of Semitic Studies
KBL	- Koehler en Baumgartner, Lexicon in Veteris Testamenti Libros
PEF QST	- Palestine Exploration Fund Quarterly Statement
PEQ	- Palestine Exploration Quarterly
TDOT	- Theological Dictionary of the Old Testament
THAT	- Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament
VT	- Vetus Testamentum
ZA	- Zeitschrift für Assyriologie
ZAW	- Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft

HOOFSTUK 1

INLEIDING

Wyn het deur die eeue van die menslike beskawing 'n baie belangrike rol in sy kultuur gespeel. Van die vroegste tye af is dit bekend dat mense wyn gedrink het. In Egipte moes wyn alreeds om en by 3 000 v.C. bekend gewees het en die oudste vermelding van wyn in Mesopotamië dateer uit die tyd van die Sumeriese koning Urukagina (2350 v.C.).

Wingerdbou was deel van die Israelitiese volk se landboubedrywighede en gevolglik het wyn ook 'n belangrike rol in hulle kultiese en kulturele lewe gespeel soos wel duidelik na vore kom in die Ou Testament. Wyn was ook goed bekend onder die Grieke en die Romeine en daaroor laat die Nuwe Testament ons ook nie sonder inligting nie.

Daar is egter ook al baie verskillende menings omtrent die gebruik van wyn gehuldig. Veral die mening dat die gebruik van wyn verkeerd is as sou dit dan strydig wees met die Woord en dus sonde, het baie aandag getrek. Sommige is ook die mening toegedaan dat die verwysings in die Skrif na wyn eintlik dui op druiwesap.

Dit het dan ook aanleiding gegee tot hierdie studie sodat duidelikheid verkry kon word of die bogenoemde argument water hou al dan nie. Om dit te doen is die gebied van ondersoek afgebaken tot die Ou Testament en dus tot Palestina en sy Umwelt wat Mesopotamië en Egipte insluit. Die gebiede het blykbaar die kern van die destydse wynkultuur gevorm.

Die metode wat gevolg sal word sal drieledig van aard wees. Eerstens sal begrippe en woorde filologies en tekste eksegeties ondersoek word. Tweedens

sal 'n kultuurhistoriese ondersoek gedoen word en in die proses sal swaar op argeologiese gegewens geleun word, veral waar dit gaan om die verwerking van duiwe. Derdens sal gegewens op 'n vergelykende wyse hanteer word deurdat tekste asook ander inligting wat uit verskillende bronne verkry word met mekaar vergelyk sal word.

Dit alles stuur af op die hoofsaak naamlik hoe daar oor wyn geoordeel moet word veral in die lig van die Ou Testament. Hier sal van Wysheidsliteratuur, Bybelse sowel as buite-bybelse bronne gebruik gemaak word, sowel as van die boeke van sekere profete wat hulle ook uitgelaat het oor die gebruik van wyn wat vir ons oordeel oor wyn van groot waarde sal wees. Ten slotte sal daar ook enkele opmerkings gemaak word oor onthouding.

Dit wat betref die probleemstelling sowel as die doel en die metode. Wat die literatuur betref sal sover as moontlik van primêre bronne gebruik gemaak word. Waar dit onmoontlik is sal van sekondêre en in enkele gevalle van tersiêre bronne gebruik gemaak word. In die proses om soveel as moontlik Bybelse verwysings te gee word van die konkordansie van Lisowsky gebruik gemaak, alhoewel dit nie aangetoon sal word onder die verwysings nie. Die transkripsiesisteen waarvan gebruik gemaak sal word is die van dr. W.T. Claassen in sy grammatika-notas. Die doel hiermee is dat, met slegs 'n elementêre kennis van Hebreeus, die leser woorde wat bespreek word kan lees.

HOOFSTUK 2

WYN IN EGIPTES

Wyn is reeds in prehistoriese tye in Egipte geproduseer. Die oudste geskrewe bron wat wyn vermeld is in hierdie land ontdek, alhoewel die geheim van wynbou waarskynlik vanaf Klein-Asië hierheen ingevoer is.¹⁾ Die vroegste definitiewe aanduidings van wyn is verseelde wynkruike wat opgegrawe is en dateer uit die regering van Koning Farao Udimu (Den) van die Eerste Dinastie (3 100-2 890 v.C.).²⁾ Die name van wingerde van sy voorganger, Farao Djet, van die Eerste Dinastie, Khasekherrui van die Tweede Dinastie en Djoser van die Derde Dinastie, bouer van die eerste piramide is ook bekend.³⁾

Wingerde is in groot hoeveelhede hoofsaaklik in die Nyldelta verbou, hoewel afbeeldings aandui en tekste bevestig dat wingerde ook in tempeltuine oor die hele land saam met vyebome en palms geplant is.⁴⁾ In die grafinskripsie van koning Snofru (Derde Dinastie) word vermeld dat hy 'n stuk tuingrond gekoop het en dit beplant het met vyebome en 'n wingerd.⁵⁾

En in een van die oudste outobiografiese inskripsies, die van 'n Egiptiese goewerneur genaamd Metjen, wat begrawe is by Suqqara, is die volgende gevind:

¹⁾ Fensham, F.C., "Oerwortels: Wyn in die Nabye Ooste" in *Gees van die Wingerd*, (red. D.J. Opperman), 1968, p. 16. Volgens Woenig, F., *Die Pflanzen in Alten Aegypten*, 1886, p. 254, moes wingerd al teen 3 500 v. C. in Egipte gegroei het. Volgens Forbes, R.J., *Studies in Ancient Technology*, Vol. 3, p. 71, is wyn reeds in Mesopotamië in die prehistoriese Jemdet Nasr-periode gemaak.

²⁾ Lesko, L.H., *King Tut's Wine Cellar*, 1978, p. 11. Vgl. ook Keimer, L., *Die Gartenpflanzen im Alten Aegypten I*, 1924, p. 62.

³⁾ Lesko, *op.cit.*, p. 16.

⁴⁾ Fensham, *op.cit.*, p. 17. Volgens Woenig, *op.cit.*, p. 260 het van die mooiste wingerde in die Nyldelta voorgekom, aangesien dit 'n baie vrugbare gebied is.

⁵⁾ Keimer, *op.cit.*, p. 63.

Die hele proses van die verwerking van duiwe in Egipte word op hierdie graftekening van Rekh-mi-Re^c afgebeeld. (*The Tomb of Rekh-mi-Re^c at Thebes, 1973, Afbeelding XLV*).

"baie bome en wingerde is geplant en 'n groot hoeveelheid wyn is daar gemaak."

'n Wingerd van ongeveer 1 350 akker (529 ha) is geplant binne die mure van dié landgoed.¹⁾

Ramses III (1 198-1 166 v.C.) het nie net sy hele residensiestad met wingerd beplant nie, maar ook groot wingerde aangelê in Bo- en Benede-Egipte asook by die noordelike en suidelike oases.²⁾

Amenhotep III (1 417-1 379 v.C.) vertel van 'n pragtige tempel wat hy vir die god Amon gebou het en vervolg: "Dit is met blomme beplant ... sy wyn is meer as sy water, (sy wyn) is soos die Nyl op sy walle, gebore uit die ewige heer."³⁾

Deur vele eeue was wynbou een van die belangrikste landboubedrywe van ou Egipte. Die konings en edelmannes het baie hoë lof vir wyn gehad.⁴⁾ Hulle het selfs op hulle grafte reliëfs van wingerdstokke laat uitkap.⁵⁾ Met die opkoms van Islam en gevolglike gebrekkige besproeiing by die Delta is die wynbou 'n gevoelige slag toegedien.⁶⁾

¹⁾ Lesko, *op.cit.*, p. 11.

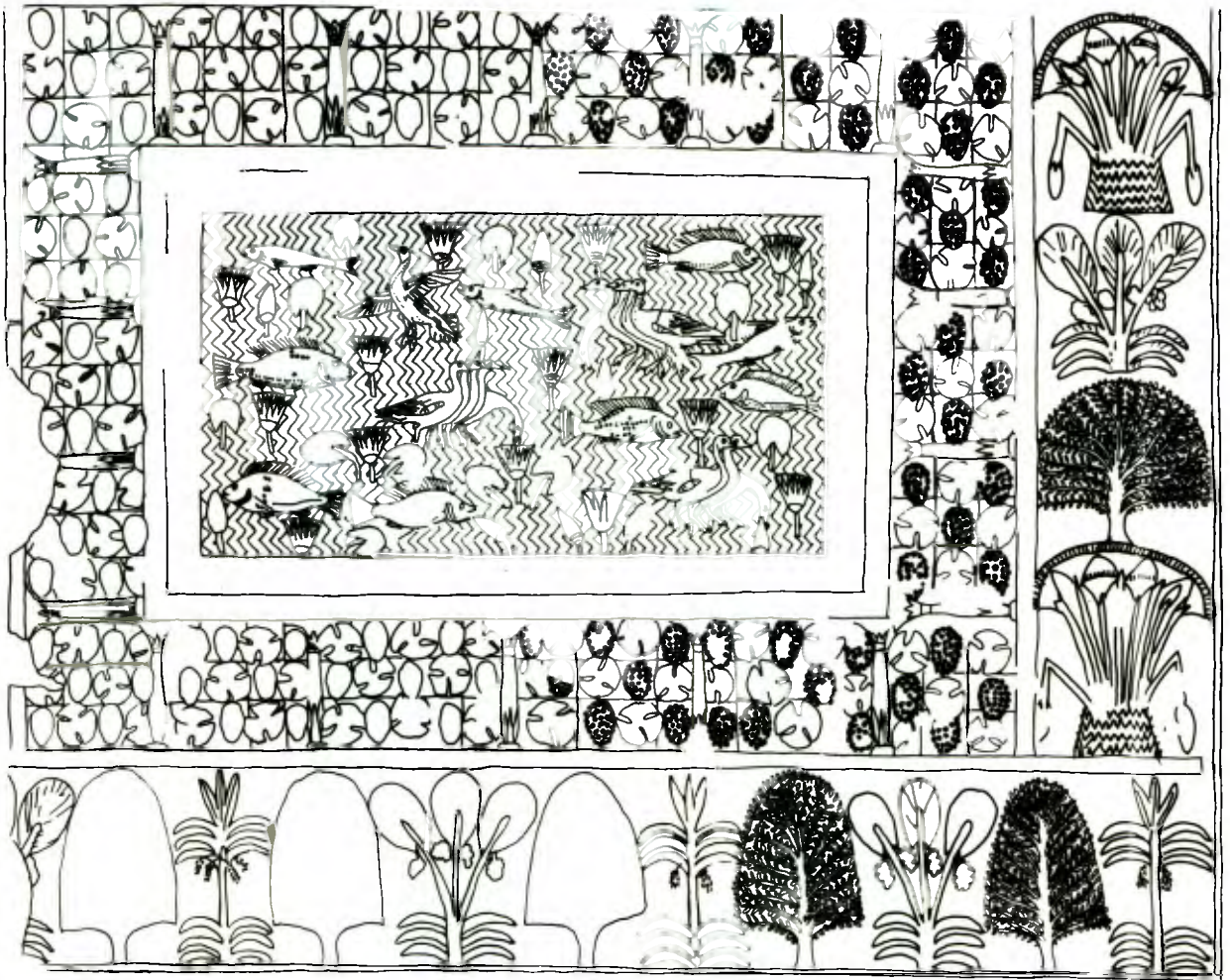
²⁾ Volgens Woenig, *op.cit.*, p. 259 kom die gegewens na vore in die Harris Papiri no. 1, 7, 8 en 10-11. Vgl. ook Montet, P., *So lebten die Aegypter*, 1960, p. 107.

³⁾ Fensham, *op.cit.*, p. 17.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 19.

⁵⁾ Woenig, *op.cit.*, p. 256. Op 'n graf by Abd-el Quarnah is 'n wingerdpriël uitgekap.

⁶⁾ Schnebel, M., *Die Landwirtschaft in hellenistischen Aegypten*, 1925, pp. 245-246.

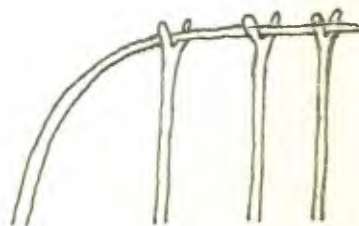
Wingerde rondom 'n groot visdam. (*King Tut's Wine Cellar*, p. 18.)

2.1 WINGERDBOU

Soos reeds aangedui, is wingerd op groot skaal in Egipte verbou. By die aanlê van 'n nuwe wingerd moes die grond eers goed bewerk word. Die wingerd moes ook van 'n goeie besproeiingstelsel voorsien word.¹⁾ 'n Muur is rondom die wingerd gebou,²⁾ waarskynlik as dit nie binne-in 'n reeds ommuurde paleis- of tempellandgoed aangelê is nie. Die wingerd is meestal opgelei alhoewel daar aanduidings is dat die kort stok (bosstok) ook gekweek is. Die priële is gemaak van pale³⁾ en gevolglik kon die druiwe in die skaduwee ryp word.⁴⁾ Die priële kon verskillende vorms aanneem. (Sien sketse). Op die eerste skets dui die stippellyn die wingerdstok en lote aan wat oprank teen gebuigde houtlatte. Die houtlatte rus in mikstokke. Op die tweede skets rank die wingerd net in 'n paar rankstokke wat naby mekaar staan.⁵⁾

1

2

¹⁾ Volgens Lesko, *op.cit.*, p. 15, is gronddammetjies (mud basins) rondom die wingerdstokke gemaak wat gedien het om water te hou.

²⁾ *Ibid.*, p. 243. Die mure is van stene gebou. Die stene het waarskynlik uit die koninklike steenmakery gekom.

³⁾ Montet, *op.cit.*, p. 106.

⁴⁾ Forbes, *op.cit.*, p. 74.

⁵⁾ Woenig, *op.cit.*, p. 264.

Jong seuns is gebruik om die voëls met slingervelle uit die wingerde te verwilder.¹⁾ (Sien skets.)

2.2 OES

Die druiweplukkers het onder die priële gestaan en die trosse met 'n sekelvormige mes afgesny.²⁾ Die trosse is in mandjies³⁾ gegooi en na die trapplek of parskelder gedra wat in die wingerd geleë was. Diere is waarskynlik nie gebruik vir die vervoer van die mandjies na die parskelder nie.⁴⁾

¹⁾ Forbes, *op.cit.*, p. 74. Volgens Woenig, *op.cit.*, p. 266, is 'n "Wapper" gebruik. Dit is waarskynlik iets wat 'n geraas gemaak het.

²⁾ *Ibid.* Ook Forbes, *op.cit.*, p. 74 noem dat die druiwe met sekelvormige messe afgesny is. Lesko, *op.cit.*, p. 17, en Montet, *op.cit.*, p. 107 is egter van mening dat die trosse met die hand gepluk is sonder die gebruik van 'n mes. Dit klink egter nie baie moontlik nie aangesien die stingel van 'n druiwetros redelik sterk is en nie maklik met die hand afgebreek of afgepluk word nie. As egter net met die hande druiwe gepluk is sou baie korrels verlore gegaan het.

³⁾ Volgens Lesko, *op.cit.*, p. 17, is die mandjies van 'n tipe vleiplant, waarskynlik riete, gemaak.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 107.

Druweplukkers besig om druwe te pluk. (*King Tut's Wine cellar*, p. 16.)

2.3 VERWERKING¹⁾

Die duiwe is in 'n vat of kuip getrap. Die kuip was van hout of stene gemaak.²⁾ Die duiwe is in die kuip gegooi en die trappers het dit dan getrap terwyl hulle met hul hande vashou aan toue. Die toue was vas aan 'n konstruksie wat bo-oor die kuip gebou was. Die doel van die toue was om hul balans te hou omdat die kuip glad was.³⁾

Die trapproses het voortgegaan onder die begeleiding van musiekinstrumente. Op 'n afbeelding uit die tyd van koning Pepi I (2407-2378 v.C.) kan gesien word hoedat twee musikante op 'n mat sit by die kuip en die trappers aanmoedig met sang en musiek.⁴⁾

Die kuipe het openinge gehad waardeur die mos kon vloei in kruike of bakke waarin dit opgevang is. (Sien foto.) Daarna is die duiwedoppe wat nog heelwat mos bevat het in 'n doek toegevou. Aan elke kant is 'n paal deur-gesteek. Vier mans, twee aan weerskante, het die pale in teenoorgestelde rigtings gedraai. Die sop wat nog in die doppe was, is deur die doek gepers en in oop plat kruike opgevang.⁵⁾

¹⁾ Volgens Lucas, A., *Ancient Egyptian Materials and Industries*, 1948, p. 24, is daar op die mure van 'n hele aantal grafkelders trap- of perstonele afgebeeld. Voorbeelde van sulke grafkelders is by *Saqqara* gevind wat uit die Vyfde (2480-2350 v.C.) sowel as Sesde Dinastie (2345-2260 v.C.) dateer.

²⁾ Forbes, *op.cit.*, p. 74. Volgens Montet, *op.cit.*, p. 108, is hout glad nie gebruik nie, aangesien die Egiptenare nie in staat was om houtkuipe te maak nie. Hy is van mening dat stene gebruik is.

³⁾ *Ibid.*. Vergelyk ook Lesko, *op.cit.*, p. 17.

⁴⁾ Montet, *op.cit.*, p. 20.

⁵⁾ *Ibid.*, p. 109. Volgens Lesko, *op.cit.*, p. 19, is die getrapte duiwe as dit nie gepers is nie, in groot, oop kruike gegooi om te begin gis.

Druiwetrappers besig om die duiwe te trap terwyl die mos aan die regterkant opgevang word. (*King Tut's Wine Cellar*, p. 16).

Die primêre gisting het begin deur die wilde gis wat op die druiwekorrels aanwesig is. Nadat die mos klaar gegis het, is dit gefiltreer deur 'n doek.¹⁾

Die jong wyn is in kruike gegooi wat spits na onder loop. Die kruike is toegemaak met 'n kleiprop waarin daar 'n gaatjie was aangesien die jong wyn nog vir 'n redelike tyd gas afgee vanweë sekondêre gistings.²⁾ Indien die kruik dig toegemaak sou word, sou dit bars, omdat die druk wat opgebou word later te hoog sou word.³⁾

2.4 OPBERGING

Die wyn is in verseëlde kruike in stoorkelders opgeberg. Die kruike is van 'n rooierige klei gemaak. Gedurende die Grieks-Romeinse en Koptiese periodes is dit met 'n dun laag hars ("resin") uitgevoer.⁴⁾ Die doel hiermee was om te verhoed dat te veel wyn deur die poreuse klei verdamp. Hierdie metode is volgens Lucas nie vroeër gebruik om hulle kruike dig te maak nie. Kruike uit die grafkelder van Tutankhamon (1361-1352 v.C.)⁵⁾ wat deur Lucas onder-

¹⁾Vergelyk Proses van wynmaak, p. 81.

²⁾Lesko, *op.cit.*, p. 20.

³⁾Volgens Lucas, *op.cit.*, p. 27, is in die grafkelder van Tutankhamon so 'n kruik gevind wat waarskynlik te gou verseël is en dus as gevolg van die hoë druk gebars het.

⁴⁾*Ibid.*

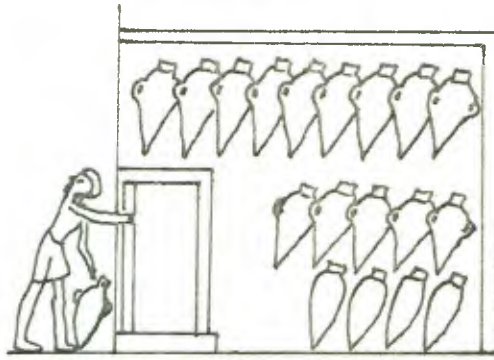
⁵⁾Die datering is volgens Thomas, D.W., *Archaeology and Old Testament Study*, 1969 se kronologiese kaart.

Wine-jar with clay stopper
bearing the seal of King Den of
the First Dynasty (British
Museum 27737).

'n Wynkruik met 'n kleiprop. (*King Tut's Wine Cellar*, p. 10).

soek is, het geen teken getoon dat dit met pik (i.e. swart hars) behandel is nie.¹⁾ Daar moet dus aanvaar word dat die kruike dig genoeg was vir die doel waarvoor dit gebruik is.²⁾ Die stoorkelder was 'n koel hoë gebou.³⁾ Die kruike is in rye in die gebou gepak en ook bo-op mekaar gestapel.

Skets van Stoorkelder

2.5 ETIKETTE OP KRUIKE

Kruike wat gevind is in grafkelders het handgeskrewe etikette opgehad wat die data en die soort wyn aandui. Die etikette het ook 'n aanduiding gegee van die landgoed van oorsprong en wie die wynmaker was.⁴⁾ Al die kruike van Tutankhamon het van die Aton- of Tutankhamon-landgoed gekom. Die wingerde van die onderskeie landgoedere het in die westelike delta gelê,

¹⁾ Lukas, *op.cit.*, p. 28. Lutz, H.F., *Viticulture and Brewing*, (1922), pp. 56-57 is die kruike wel met pik of butemin uitgevoer om dit dig te maak en ook om die wyn te preserveer en die geur te verbeter. Lucas, *op.cit.*, p. 29, is egter van mening dat pik of butemin nie die wyn kan preserveer of die geur verbeter nie.

²⁾ Lukas het 'n kruik (no. 541 uit die kelder van Tutankhamon) met water gevul en dit 46 uur lank laat staan. Hy kon egter geen verlies aan water waarneem nie; die buitekant van die kruik was nie eens klam nie (p. 28).

³⁾ Woenig, *op.cit.*, p. 270.

⁴⁾ Lesko, *op.cit.*, p. 22.

Siriërs besig om kruike met wyn aan te dra.
(*King Tut's Wine Cellar*, p. 9.)

terwyl slegs enkele wingerde in die oostelike Delta geleë was.¹⁾

By el Amarna is 165 wynetikette gevind wat dateer uit die tyd van Tutankhamon se skoonvader, Akhenaton (1379-1362 v.C.). Hierdie etikette bevat baie dieselfde tipe inligting as dié van Tutankhamon. 'n Hele paar werp egter meer lig op die wyse van etiketering. Die meeste is net *'irp* (wyn) gemerk, maar op nege etikette staan *'irp nefer* wat goeie wyn beteken. Elf etikette gee selfs 'n aanduiding van baie goeie wyn (*nefer nefer*). Drie wyne word aangedui as *maa^c* (oorspronklik) en vier is gemerk *ndm* (soet).²⁾

'n Groot versameling van 1 400 etikette op gebreekte potskerwe is by die paleisstad van Amenhotep III (1417-1379 v.C.), El Malkata, gevind. Op van hierdie etikette word ook hoeveelhede aangedui asook die doel waarvoor die wyn gemaak is, bv. "wyn vir offergawe" of "wyn vir belasting". Sommige van die wyne is ook aangedui as gemeng.³⁾

2.6 SOORTE WYNE

'n Onderskeiding is gemaak tussen witwyn *abeš* en rooiwyn *tešr*, elk waarvan daar weer 'n hele aantal soorte was.⁴⁾ Rooiwyn is ongetwyfeld gedurende die derde en tweede millenium v.C. gemaak. Lesko is egter nie seker wanneer witwyn die eerste keer gemaak is nie.⁵⁾ Witwyn is waarskynlik die eerste

¹⁾ *Ibid.*, p. 23. Die oesjare wat op Tutankhamon se kruike verskyn is 4, 5, 9, 10 en 31. Die mees populêre was die wyn van die vyfde oesjaar waarvan daar 12 kruike in die grafkelder gevind is. Daar is ook 5 kruike uit die vierde oesjaar en 6 kruike uit die sesde oesjaar. Volgens Lesko dui dit moontlik op die belangrikste oesjare gedurende die regering van Tutankhamon.

²⁾ *Ibid.*, p. 27.

³⁾ *Ibid.*, p. 31.

⁴⁾ Woenig, *op.cit.*, p. 271.

⁵⁾ Lesko, *op.cit.*, p. 17.

soort wyn wat gemaak is. Die kuns om rooiwyn te vervaardig is moontlik eers later bemeester. In die El Bershek-graf is 'n afbeelding van 'n toneel waar groenerige druiwe gepluk word en 'n rooi-bruinerige sap vloei uit 'n doek wat deur verskeie mans gedraai word. (Vergelyk parsproses onder Verwerking.) Volgens Lesko is daar geen aanduiding van hoe lank die mos op die doppe gegis het voordat dit gepers is nie.¹⁾ Die kleur van die sap kan egter nie van veel betekenis wees nie, aangesien rooiwyn nie van witdruiwe gemaak word nie.

Athenaeus, 'n skrywer uit die Grieks-Romeinse tyd, noem 'n aantal wyne: Die Mareotiese wyn was 'n goeie en aangename wyn; die Taeniotiese wyn was beter as die Mareotiese en droog; die wyn van Antylla, 'n stad naby Damaskus en die wyn van Thebaid was baie aangenaam.²⁾ Die etikette op die kruike het ook aangetoon of dit 'n soetwyn of 'n gemengde wyn was.

2.7 GEBRUIKE VAN WYN

Die daaglikse gebruik van wyn deur koning, krygsman en priester word deur Woenig as "ganz enorm" beskryf. Die krygsmanne en priesters het daaglik van die koning 'n hoeveelheid wyn ontvang as rantsoen. Elke krygsman het 4 Mass wyn ontvang terwyl die priesters elk net 1 Mass wyn ontvang het, omdat hulle diens moes verrig in die tempel.³⁾ In die dae van Farao Seti I (1310-1304 v.C.) is die volgende voorrade aan koninklike boodskappers uitgedeel: "goeie brood, beesvleis, wyn, soet olie, olyfolie, vet, heuning, vye, vis en groente."⁴⁾ Hieruit is dit duidelik dat wyn nie net deel van die rant-

¹⁾ *Ibid.*

²⁾ Lucas, *op.cit.*, p. 30.

³⁾ Woenig, *op.cit.*, p. 272.

⁴⁾ Fensham, *op.cit.*, p. 17.

Wyn word geoffer aan 'n god. (King Tut's Wine Cellar, p. 12.)

soen uitgemaak het nie, maar ook deel van die daaglikse dieët. Wyn is by 'n maaltyd gewoonlik na die ete gedrink.¹⁾

Wyn was ook deel van die goddelike offergawe, die aandoffer, die feesoffer, die plengoffer en die offer by die lyk van 'n afgestorvene.²⁾ Ramses II (1304-1237 v.C.) sê dat hy 'n offer gebring het aan "Horus, heer van Bak en wyn aan Min van die berge". En Tutmoses III (2504-2450 v.C.) het drie kruike wyn as plengoffer aan die god, Amon-Re gegee.³⁾ By groot feeste wat ter ere van die gode gehou is, is wyn oorvloedig gebruik, terwyl mans en vrouens onder die geklank van fluitmusiek fees gevier het.⁴⁾

Volgens die getal kruike wat verbruik is gedurende 'n periode van twaalf jaar by el Amarna en die groot hoeveelheid kruike wat na Malkata vervoer is vir feeste, is dit duidelik dat die Egiptenare goeie wyndrinkers was.⁵⁾ Hulle het ook geweet hoe om fees te vier by 'n groot geleentheid soos byvoorbeeld 'n offerfees.

¹⁾Woenig, *op.cit.*, p. 271.

²⁾Lucas, *op.cit.*, p. 24.

³⁾Fensham, *op.cit.*, p. 17.

⁴⁾Woenig, *op.cit.*, p. 274.

⁵⁾Lesko, *op.cit.*, p. 33.

HOOFSTUK 3WYN IN MESOPOTAMIË

Die oudste vermelding van wingerd in Mesopotamië gaan terug na die tyd van die Sumeriese koning Urukagina (2350 v.C.). Die woord wat hiervoor gebruik word is *geštin*, wat "boom van lewe" beteken. Dieselfde spykerskrifteken word ook gebruik vir die Akkadiese *karānu(m)*, die algemene woord in Mesopotamië vir wingerd en wyn.¹⁾

Hoewel wingerd verbou is in Mesopotamië, is die meeste wyn egter ingevoer. Daarom was wyn duur en alleen tot beskikking van die vermoendes. Veral in tekste en reliëfs oor koninklike paleise en tempels word vermeld van wingerde wat aangeplant is. So byvoorbeeld word gesê dat die Sumeriese koning Gudea (2000 v.C.) besproeibare terrasse vir wingerd aangelê het. Hierdie terrasse is deur bome beskerm teen wind.²⁾

Asurnasirpal II (883-859 v.C.) het in sy koninklike tuin by Kalah buiten vrugtebome ook wingerd geplant.³⁾ Hierdie vrugtebome en wingerdstokke is tesame met baie ander plante en bome bymekaargemaak gedurende sy verskillende veldslae.⁴⁾ Op 'n reliëf wat nou volgens Albenda verlore is en uit hierdie

¹⁾ Fensham, F.C., "Oerwortels: Wyn in die Ou Nabye Ooste" in *Gees van die Wingerd*, 1968, o. 19. Vergelyk ook Von Soden, W., *Ahw*, 1965, p. 446 en Thompson, R.C., *A Dictionary of Assyrian Botany*, 1949, p. 328.

²⁾ Fensham, *op.cit.*, p. 19.

³⁾ Pritchard, J.B., *Ancient Near Eastern Texts, Supplement*, 1969, p. 123. "I planted orchards at its (the city's) outskirts with all sorts of fruit trees. I pressed the grapes ..."

⁴⁾ *Ibid.* ("I collected and planted in my garden) from the countries through which I marched and the mountains which I crossed, the trees (and plants raised from) seeds from wherever I discovered: cedars, cypresses, ... olive trees, ... fig trees, grape vines ..."). Ook Grayson, A.K., *Assyrian Royal Inscriptions*, Vol. 2, 1976, pp. 173-174. Hierdie Assiriese gewoonte om in die koninklike tuin ingevoerde plante te plant kom egter al voor in die tyd van Tiglat Pileser I (1115-1077 v.C.). Volgens Luckenbill, D.D., *Ancient Records of Assyrian and Babylonia* Vol. 1, 1927, p. 87, het Tiglat Pileser I "seldsame plante, wat nie in my eie land te vinde is nie" na Assirië gebring.

'n Wingerdstok rank op teen 'n boom waarvan die onderste takke afgesaag is. (*BASOR* 215(1974), p. 7.)

'n Wingerdstok rank van een boom oor na 'n ander. (*BASOR* 215(1974), p. 11.)

tyd dateer, kom wingerde voor wat binne 'n ommuurde stad groei.¹⁾ Van die wingerde het volgens die reliëfs op die grond gegroei en is dus nie opgelei nie.

In die sewende eeu v.C. het wingerde weer op reliëfs uit die tyd van Sanherib (704-681 v.C.) voorgekom. Sanherib het net soos sy voorgangers die aanlê van 'n park beveel by sy nuwe paleis in Ninevé.²⁾ Vir watervoorsiening vir hierdie park het hy 'n groot kanaal laat grawe asook 'n hele kanaalstelsel wat daarby aangesluit het om die vrugtebome en wingerde te besproei.³⁾

In die tuin van Asurbanipal II het wingerde naby keëldraende bome, moontlik die wit den, gegroei sodat dit daarteen kon oprank. Vir die doel is die bome se stamme kaal gemaak terwyl net 'n paar takke aan die toppe gelaat is.⁴⁾ Die bome het ook naby mekaar gestaan sodat die wingerdlote van een boom na die ander kon rank. So is 'n prieël gevorm waaronder die koning en sy vrou kon sit en eet en rus, aldus 'n reliëf uit bogenoemde se regeringstyd.⁵⁾

¹⁾ Albenda, P., "Grapevines in Ashurbanipal's Garden", *BASOR* 215(1974), p. 6. Volgens Oppenheim, A.L., "On Royal Gardens in Mesopotamia", *JNES* 24(1965), p. 331 het daar 'n verandering in die belangrikheid van hierdie tuine gekom sedert die tyd van Tiglat Pileser I, want i.p.v. die nuttigheid van die tuin het dit nou gedien as 'n versiering en in plaas daarvan dat die grootste verskeidenheid plante en bome moontlik bymekaar gemaak is om in die tuin te plant wat buite die stad geleë was, is die tuin nou aangelê in die omgewing van die paleis vir die persoonlike plesier van die koning. Hierdie verandering word ook aangedui deurdat die Akkadiese woord vir 'n "tuin" (boom- of vrugtetuin) *kirû* verander het na die Sumeriese leenwoord *kirimahhu* wat volgens Von Soden, *Ahw*, p. 484, 'n "park" beteken.

²⁾ Luckenbill, vol. II, *op.cit.*, p. 162.

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ Albenda, *op.cit.*, p. 6.

⁵⁾ *Ibid.* Vergelyk ook Pritchard, J.B., *The Ancient Near East in Pictures*, 1969, p. 155, fig. 451.

Koning Asurbanipal en sy vrou, besig om te eet en te drink, onder 'n duiwepriël in sy tuin. (ANEP, 1969, p. 155.)

Lelies in die tuin van Asurbanipal.
(BASOR 215(1974), p. 8.)

Volgens tekste uit die tyd van Sargon II (721-705 v.C.) het daar in Urartu baie wingerde voorgekom. Dit word bevestig deur inskripsies van die konings van Urartu uit die agste eeu v.C. wat melding maak van wingerde wat aangelê is en besproeiingskanale wat gebou is.¹⁾ 'n Interessante feit omtrent die tuin van Asurnasirpal II is dat daar meer as een poel was waarin drywende waterlelies (*Nymphaea*) gegroei het. Hierdie waterplant kom oorspronklik uit Egipte. Op reliëfs uit die tyd van Sargon II is daar ook aanduidings van sulke poele in die koninklike park.²⁾

Wingerde is in Mesopotamië hoofsaaklik net in die koninklike tuine verbou. Wyn is hoofsaaklik deur tribuut of belasting verkry³⁾ of deur handelaars wat die stede besoek het om metaal, hout en edelgesteentes te verkoop of luukse items soos sekere speserye, parfuum, wyn en seldsame diere.⁴⁾

Verder is wingerde op klein skaal byna net in Bo-Mesopotamië verbou aangesien dit meer 'n land vir gars en sesame-olie is. Die vernaamste vrugteboom was die dadelpalm en het 'n belangrike rol in die ekonomie gespeel. Ander vrugte soos appels, vye, pere en granate is ook verbou maar het geen beduidende rol in die ekonomie gespeel nie.⁵⁾ Die vrugteboom het waarskynlik ook net soos wingerd hoofsaaklik in die koninklike tuine voorgekom.

3.1 GEBRUIKE VAN WYN

Wyn is as rantsoen gegee en ook as betaling van tribuut en belasting. Wyn

¹⁾ Albenda, *op.cit.*, p. 10.

²⁾ *Ibid.*, p. 6.

³⁾ Grayson, *op.cit.*, p. 132.

⁴⁾ Oppenheim, A.L., *Ancient Mesopotamia*, 1972, p. 117.

⁵⁾ *Ibid.*, p. 44.

is ook by feesmaaltye gebruik en as offergawe aan die gode geoffer.

3.1.1 Wyn as rantsoen

Werkers is somtyds as gevolg van die feudale stelsel in Mesopotamië ten volle betaal deur middel van rantsoene wat kon bestaan uit koring, wol, klere, wyn en olie. Die rantsoen het dus voorsien in die daaglikse behoeftes. Betaling kon ook geskied met silwer, alhoewel munte eers ongeveer 1000 v.C. in gebruik gekom het.¹⁾

In die Nimrudtekste wat dateer uit die tyd van Adad-Nirari III (810-783 v.C.) en Salmaneser IV (782-772 v.C.) word ook melding gemaak van die daaglikse rantsoene wat in die vorm van wyn aan lede van die koninklike huishouding gegee is.²⁾

Hiervolgens is daar 1 qû as daaglikse rantsoen aan tien man gegee.³⁾ 1 qû is die ekwivalent van ongeveer 1,84 liters⁴⁾ en dit bring mee dat elke man daaglik 184 ml as rantsoen gekry het. In vandag se taal beteken dit 'n bottel wyn (750 ml) vir vier man.

3.1.2 Wyn as tribuut

Wyn is dikwels as deel van 'n tribuutbetaling aan die Assiriese konings betaal deur lande wat hulle oorwin het. Op 'n koninklike inskripsie op die mure en vloer van die tempel van Ninurta, 'n Assiriese god,

¹⁾Saggs, H.W.F., *Everyday life in Babylonia and Assyria*, 1965, p. 68.

²⁾Wilson, J.V.K., *The Nimrud Wine Lists*, 1972, p. 2 en 4.

³⁾*Ibid.*, p. 117.

⁴⁾*Ibid.*, p. 114.

by Kalah word wyn as deel van die tribuut genoem. Hierdie inskripsie dateer uit die regeringstyd van Asurnasirpal II en is in werklikheid 'n versameling van verskillende inskripsies van die koning wat weergawes bevat van die veldslae en oorwinnings van die koning.¹⁾

Volgens teks i:69 het hy belasting en tribuut ontvang van die lande Kadmuhu en Mushku nadat hy oor die Tigrusrivier getrek het en hulle oorwin het. Beeste, skape en wyn was deel van hierdie tribuut.²⁾

In teks i:107 word genoem dat Asurnasirpal II tribuut van die land Izalla ontvang het. Hierdie tribuutbetaling het ook bestaan uit beeste, skape en wyn.³⁾

So is daar 'n hele aantal tekste in hierdie inskripsies van Asurnasirpal wat 'n aanduiding gee dat wyn deel van die tribuut was.⁴⁾ Dit moet ook een van die belangrikste bronne van wynvoorsiening naas die handel gewees het aangesien, soos reeds genoem, Mesopotamië nie 'n wynland in die ware sin van die woord was nie.

3.1.3 Wyn by feesmaalte

Asurnasirpal II noem op die Banketstele wat by Kalah gevind is die

¹⁾ Grayson, *op.cit.*, p. 117.

²⁾ *Ibid.*, p. 123.

³⁾ *Ibid.*, p. 125.

⁴⁾ Die volgende tekste word in Grayson genoem in verband met wyn as deel van die tribuut:

Teks ii:	49, p. 130
Teks ii:	76, p. 132
Teks ii:	86, p. 133
Teks ii:	100, p. 134
Teks iii:	56, p. 141
Kurkh Monolith:	25, p. 159
Kurkh Monolith:	r. 3, p. 160
Kurkh Monolith:	r. 18, p. 160.

spyskaart wat gebruik is by die inwyding van sy nuwe paleis.¹⁾ In totaal was daar 69 574 mense by die fees wat tien dae geduur het. Daar is onder andere 1 200 beeste, 1 000 kalwers en 15 000 skape geslag. Verder was daar 10 000 sakke met wyn en 'n 100 houters met druiwe.²⁾ Wyn moes dus ook 'n groot rol gespeel het by feestelike geleenthede as in aanmerking geneem word dat Asurnasirpal II ook 10 000 kruike met bier bestel het vir die fees en in Mesopotamië oorewegend bier gedrink is.

3.1.4 Wyn as offergawe

In die Nimrudtekste word die woorde *karān šurāri* gebruik in verband met 'n wynoffer wat aan die gode Istar en Marduk gebring is. Die woord *šurāru* beteken "plengoffer"³⁾ en *karānu* "wyn".⁴⁾ Dit wil dus voorkom of *karān šurāri* 'n "wynplengoffer" is wat voor die gode op die grond gesprinkel is.⁵⁾ In die Babiloniese Skeppingsverhaal III: 7-10 word die gode deur die god Ansjar uitgenooi om by die feesmaal aan te sit en van die feestelike brood te eet en van die uitgegiete wyn te drink.⁶⁾ Verder skryf Asurnasirpal II op die Wit Obelisk van Ninevê dat hy die wynplengoffer en die offergawes gebring het

¹⁾ Grayson, *op.cit.*, p. 172.

²⁾ *Ibid.*, pp. 175-176.

³⁾ CAD, Vol. 16, p. 256.

⁴⁾ Von Soden, *AHW*, p. 446.

⁵⁾ Wilson, *op.cit.*, p. 112. Volgens Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, p. 191, is hierdie wyn ingevoer, waarskynlik omdat Mesopotamië nie self goeie wyn gehad het om aan die gode te offer nie. Volgens een van die tekste (ND 6212) is 1 *sūt* aan die gode geoffer. Dit is volgens Luckenbill, vol. II, *op.cit.*, p. 500, gelykstaande aan 8,42 liters.

⁶⁾ Fensham, *op.cit.*, p. 20. Vgl. ook Langdon, S., *The Babylonian Creation Epic*, 1923, p. 110.

aan die verhewe godin van die tempel.¹⁾ Wyn maak dus 'n integrale deel van die offergawe in Mesopotamië uit.

3.2 AKKADIESE TERME IN VERBAND MET WYNBOU

In Akkadies bestaan 'n paar terme wat in verband met wynbou gebruik word. Dit is egter aansienlik minder as die getal Hebreeuse woorde wat hiermee in verband staan. Die Akkadiese woorde is:

gapnu/gupnu - wingerdstok. Hierdie woord kan egter op twee verskillende maniere vertaal word, naamlik:

- i) bome, veral bome in bosse teen berge; en
- ii) as vrugteboom en daarby ingesluit die wingerdstok.²⁾

Somtyds word *gapnu* gevolg deur 'n term *ša karāni* (wingerd) om aan te dui dat daar gepraat word van 'n wingerdstok.³⁾

Die woord *gapnu* dateer uit die Akkadiese tyd terwyl *gupnu* 'n laat Babiloniese woord is en eers in laat Babiloniese tekste en in Assiriese Koningsinskripsies vanaf die tyd van Tiglat-Pileser III (745-727 v.C.) voorkom.⁴⁾

karānu - wyn.⁵⁾ Dit kan ook druiwe beteken.⁶⁾

¹⁾ Grayson, *op.cit.*, p. 158.

²⁾ CAD, vol. 5, p. 44.

³⁾ Hentschke, R., "gephen" in *TDOT*, vol. III, 1978, p. 55.

⁴⁾ *Ibid.* Vergelyk ook CAD, vol. 5, p. 45.

⁵⁾ CAD, vol. 8, p. 202. Vergelyk ook Pfeiffer, R.H., *State Letters of Assyria*, 1935, pp. 186-187. In teks 265 (Harperteks 87) reël 3 en 4 staan: "Ek wil kos eet, ek wil *karānē* (wyn) drink." 'n Ander teks waarin "wyn" gebruik word, is no. 139 (Harperteks 86) reël 6 waarin genoem word dat die wyn om die koning oorvloedig is. In nog 'n teks, no. 48 (Harperteks 419) reël 2 ff. word vertel hoe twee goewerneys, Bibia en Tarditu-Askur, saam eet en wyn drink. Verder staan daar in die *Archives Royales de Mari XIII*, p. 156, teks 149:8 die volgende: "10 *ka-ra-na-am ana be-lī-ia*" wat beteken "ek het 10 (kruike) met wyn aan my heer gestuur".

⁶⁾ CAD, vol. 8, p. 202 en Von Soden, *AHw*, p. 446.

Daar bestaan ook 'n paar terme wat van *karanu* afgelei is en in verband met die wynbedryf gebruik word onder andere:

- karān lānu* - 'n soort wyn¹⁾
karānatu - druiwetros²⁾
bitkarāni - wynkelder. Die woord kan ook dui op 'n taphuis of 'n wingerd.³⁾
rab karāni - wynmaker⁴⁾
ša karānišu - wynverkoper⁵⁾
kurunnu - 'n keurgraad bier of wyn.⁶⁾ Dit kan egter ook rooiwyn beteken.⁷⁾
ziqqu - wynsak.⁸⁾

Toe Asurnasirpal II sy nuwe paleis ingewy het, het hy "10 000 sakke met wyn" vir die fees bestel.⁹⁾

Daar is ook 'n paar byvoeglike naamwoorde wat in verband met wyn gebruik word, onder andere:

- ḫabburu* - waarskynlik is dit 'n wyn wat aan 'n sekere standaard voldoen.¹⁰⁾
karānānû - wynkleurig.¹¹⁾

¹⁾ *Ibid.*, p. 201.

²⁾ *Ibid.*, p. 202.

³⁾ *Ibid.*, p. 206.

⁴⁾ *Ibid.*,

⁵⁾ *Ibid.*

⁶⁾ *Ibid.*, p. 579.

⁷⁾ Poebel, A., "Sumerische Untersuchungen IV", ZA 39 (NF5), 1930, p. 151.

⁸⁾ CAD, vol. 21, p. 129.

⁹⁾ Vgl. Grayson, *op.cit.*, pp. 175-176.

¹⁰⁾ In die CAD, vol. 6, p. 14, word dit vertaal met "a qualification of wine". Volgens die CAD kom daar in die boek van Johns, C.H.W., *Assyrian Deeds and Documents*, die volgende voor in teks 1060 reël 3: "3 SAB ḫab-bur" wat vertaal word met "3 kruike met ḫabburu (-wyn)".

¹¹⁾ CAD, vol. 8, p. 202.

In die Gilgames-epos tablet 11 word 'n onderskeiding gemaak tussen rooiwyn, witwyn en mos:

reël 72: *si-ri-ṣ̌u un-nu ṣ̌amnu ù/u karānu*
"mos, rooiwyn, olie en witwyn"¹⁾

Dit blyk dus dat *siriṣ̌u*²⁾ "mos" beteken en *unnu*³⁾ "rooiwyn" terwyl *karānu* as dit saam met ander soorte wyn gebruik word die spesifieke betekenis van "witwyn" het.

3.3 GEVOLGTREKKING

Wyn het in Mesopotamië, afgesien van die skaarste daarvan, 'n belangrike rol in die sosiale bestel gespeel. Wyn is aan die gode geoffer omdat die gode 'n baie groot rol gespeel het in die geestelike lewe van die inwoners van Mesopotamië. Daarom was die gode geregtig op goeie wyn, want sodoende is seën en voorspoed verseker vir die inwoners. Groot feeste is nie gehou sonder dat daar wyn gedrink is nie. Wyn het ook 'n belangrike deel van tribuutbetalings uitgemaak. Sodoende kon die konings van Mesopotamië wyn verkry, aangesien die land self nie baie geskik was vir wingerdbou nie.

¹⁾Heidel, A., *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*, 1946, p. 83.

²⁾Von Soden, *Ahw*, p. 1050 vertaal *sirāṣ̌u* met "goeie bier" ("Fein bier"); Poebel, *op.cit.*, p. 157 vertaal dit egter met "mos of wyn". Hy het tot die gevolgtrekking gekom nadat hy 'n godelys waarin die gode van verskillende drankie genoem word, ondersoek het. In die godelys (K 4333 Kol. 4 (CT 24, 10f.) 25-27) word die volgende aangetref:

<i>d si-ri-is</i>	<i>ŠIM</i>	<i>SU</i>
<i>d (= si-ri-is)</i>	<i>KAŠ</i>	<i>SU</i>
<i>d (= si-ri-is)</i>	<i>KAŠ-GI₆</i>	<i>SU</i>

Die drie gode wat onderskei word is *dŠIM*, *dKAŠ* en *dKAŠ-GI₆*. Aangesien *kaš* "dadelwyn" is en *kaš-gi(g)* "bier" is, moet *dKAŠ* en *dKAŠ-GI* onderskeidelik die Dadelwyn- en Biergod wees. Gevolglik moet *dŠIM* die Wyngod aandui en vandaar die betekenis van "mos" of "wyn". Poebel vergelyk *sirāṣ̌u* met die Hebreeuse woord *tîrôš* wat ook met "mos" of "wyn" vertaal word.

³⁾Heidel, *op.cit.*, p. 83.

Wingerdboustreke volgens Bybelse gegewens

HOOFSTUK 4PALESTINA AS WYNLAND VOLGENS BYBELSE GEGEWENS

In die Ou Testament is daar heelwat aanduidings van plekke waar wingerd verbou is. Die Israelitiese verspieders wat Palestina gaan verken het, het 'n geweldige tros druïwe saamgebring om te toon hoe vrugbaar die land is (Num. 13:23). Die tros het van Eskol, 'n paar kilometer noord van Hebron, gekom. Ons vind ook in die Ou Testament 'n hele paar woorde wat dui op wingerdbou in Palestina. Die woord vir wyn is *yayin* terwyl die wingerdstok *gēfēn* genoem word en 'n druïwetros *'eškol*.

4.1 GEOGRAFIESE OORSIG

In Num. 13:23 word die dal waar Kaleb en sy mede-verspieders die rank (*zēmôrâ*) met die reuse tros druïwe (*'eškol*) afgepluk het, Eskol genoem. Die druïwetros was so groot dat twee manne dit aan 'n draagstok moes dra. Die dal van Eskol is geleë aan die voet van die hoogland van Juda. Die hoogland strek vanaf Bet-el, noord van Jerusalem, tot byna by Bersēba in die suide. Waar die hoogland afbreek, is laer heuwels en valleie gevorm. Sommige van die valleie het vrugbare rooierige kleigrond¹⁾ soos onder andere die dal van Eskol, waar wingerde, olywe en vye verbou is.²⁾

By die wingerde van Timna het 'n jong brullende leeu op Simson afgestorm (Rigt. 14:5). Timna is langs die Sorekrievier, oos van Ekron, op die Filistynse vlakte geleë. Hierdie vlakte is minder geskik vir intensiewe tuinbou, maar wel vir die verbouing van graan. Die bodem bestaan hier uit bruin-rooi sand-

¹⁾ Nel, A. en F.C. Fensham, *Palestina die Heilige Land*, 1965, p. 39. Die rooierige kleur van die grond is die gevolg van ysterryke bestanddele in die grond.

²⁾ Smith, G.A., *The Historical Geography of the Holy Land*, 1966, p. 297.

grond wat gevorm is op die onderliggende kalkryke moedergesteentes.¹⁾

In Rigters 21:20 word daar verwys na die wingerde by Silo. Silo is geleë op die westelike heuwels van die Samaritaanse hoogland. Hierdie deel is landboukundig baie goed²⁾ sodat daar mooi wingerde kon wees.

Die wingerde by Sigem word genoem in Rigters 9:27. Sigem is geleë in 'n vallei tussen twee berge, naamlik Gerisim en Ebal. Dit is 'n vrugbare streek en word as een van die mooiste gebiede in Palestina beskou,³⁾ aangesien die gebied genoeg water het.

Die wingerd van Nabot (I Kon. 21:1f.) was geleë in die vlakte van Jisreël. Hierdie vlakte is geleë tussen die hoogland van Galilea en die hoogland van Samaria. Dit is een van die vrugbaarste vlaktes in Palestina.⁴⁾ Dit moes dus 'n baie mooi wingerd gewees het en daarom Agab se begeerte om dit te besit.

In Hooglied van Salomo (1:14 en 8:11) word daar gepraat van die wingerde by Ein Gedi. Ein Gedi is geleë aan die westelike oewer van die Dooie See. Dit is een van die weinige vrugbare gebiede langs die Dooie See met 'n groot varswater oase. Wingerde en palmbome is hier verbou.⁵⁾

Esegiël meld in die handelslys van Tirus wyn van Helbon (27:18). Hierdie

¹⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 33.

²⁾ *Ibid.*, p. 39.

³⁾ Smith, *op.cit.*, p. 95.

⁴⁾ Donner, H., *Einführung in die Biblische Landes- und Altertumskunde*, 1976, p. 30.

⁵⁾ Smith, *op.cit.*, pp. 183-85.

wyn moes besonder beroemd gewees het, want selfs Nebukadneser het vir die god Marduk "wyn uit die land ... *hiḫbunu*" gebring.¹⁾ Helbon (*hiḫbunu*) is ongeveer 16 km noord van Damaskus geleë.²⁾ Die name van 'n aantal plekke in Palestina dien ook as aanduiding dat wingerd daar verbou is. 'n Goeie voorbeeld is die reeds genoemde dal van Eskol (druiwetros). Ander plekke is Bet-Hakkerem (huis van die wingerd),³⁾ Gat-Hefer (parskuip van Hefer)⁴⁾ en Gat-Rimmon (parskuip van Rimmon).⁵⁾ Dit blyk dus duidelik uit Bybelse gegewens dat Palestina as dit met geografiese gegewens getoets word, wel streke gehad het wat besonder geskik was vir wingerdbou.

¹⁾ Zimmerli, W., *BKAT* XIII/2, p. 6551. Ook Langdon, S., *Die Neubabylonischen Königsinschriften*, (VAB 4), 1912, p. 90, reël 30 en p. 154, reël 51. In reël 50 word ook melding gemaak van 'n plek, Izalla, waarvandaan Nebukadneser wyn gekry het. Volgens Millard, A., "Ezekiel XXVIII.19: The wine trade of Damascus", *JSS* 7(1962), pp. 201-203 is Izalla waarskynlik dieselfde plek as Usal wat in hoofstuk 27:19 genoem word. Op grond hiervan wil hy voorstel dat die Hebreeuse teks wat as volg lui: "*wēḏān wēyāwān mē'ūzāl*" en in die Afrikaanse Bybel as volg vertaal is: "Wedan en Jawan het uit Usal ..." verander word na "*wēdanē yayin mē'izāl*" wat, as dit vertaal word "en houters met wyn van Izalla" beteken. Die rede waarom *wēḏān* (*wēdanē*) met "houters" vertaal word is dat daar 'n woord *dannu* in die Assiriese ekonomiese tekste bestaan wat gebruik word vir 'n groot houer waarin wyn, bier en dadels gestoor is. Hierdie emendasie, soos voorgestel deur Millard, maak die eerste paar woorde van vers 19 baie meer verstaanbaar. Verder dui dit ook daarop dat die wyne van Helbon en Izalla, wat aan voet van die Anatoliese berge geleë is, gesogte wyne moes gewees het, want aan die een kant het Tirus van die wyn ingevoer en aan die anderkant het Nebukadneser daarvan vir sy land ingevoer. (Vir verdere verwysing na Izalla, sien Budge, E.A.W. en L.W. King, *Annals of the King of Assyria*, 1902, p. 291, reël 106.)

²⁾ Volgens Millard, *op.cit.*, p. 202 bestaan daar twyfel oor die feit dat Helbon geïdentifiseer word met die moderne Halbun wat 16 km vanaf Damaskus op die Baradorivier geleë is. Millard verkies die argument ten gunste van Helban wat 23 km noord-oos van Hama geleë is. Vergelyk ook Aharoni, Y. en M. Avi-Yonah, *The Macmillan Bible Atlas*, New York, 1974, kaart no. 15 en 116. Volgens kaart no. 116 is Helbon net noord van Damaskus geleë.

³⁾ Jer. 6:1.

⁴⁾ Jos. 19:13.

⁵⁾ Jos. 19:45.

4.2 TERMINOLOGIESE OORSIG

Hebreeus het 'n hele aantal woorde wat in verband met wynbou gebruik word.¹⁾

Hierdie terme kan in vyf groepe verdeel word, naamlik:

- (i) Die wat in verband met die wingerdstok gebruik word;
- (ii) oesterme;
- (iii) terme in verband met die wynmaakproses;
- (iv) terme vir verskillende soorte wyn; en
- (v) terme vir aanverwante produkte.

4.2.1 Terme in verband met die wingerdstok

- '*ēškôl* - druiwetros. Dit kan ook die kaal stingel van die tros beteken.²⁾ Dit word egter in die O.T. altyd as druiwetros gebruik.³⁾
- bōser* - suur druiwe of druiwe wat besig is om ryp te word.⁴⁾ Dit word ook gebruik vir dadels wat besig is om ryp te word.⁵⁾
- gefen* - wingerdstok. In Akkadies kom die woord *gapnu* voor wat struik of plant met lote beteken.⁶⁾

¹⁾ Van Selms, A., "The etymology of yayin 'wine'", *JNSL* III(1974), p. 72, maak melding van 31 terme.

²⁾ *KBL*, p. 93.

³⁾ Vergelyk Gen. 40:10; Num. 13:23 en 24; Deut. 32:32; Jes. 65:8, ens.

⁴⁾ Vergelyk Jes. 18:5; Jer. 31:29 en 30 en Eseg. 18:2.

⁵⁾ *KBL*, p. 136.

⁶⁾ *Ibid.*, p. 191. Vergelyk Von Soden, W., *Ahw* en Hentschke, R., "gephen" in *TDOT*, vol. III, 1978, pp. 55-56.

- zag* - druiwedop.¹⁾
- zalzallîm* - 'n rank of loot wat geen botsel vertoon nie.²⁾ Die woord word net in Jes. 18:5 gebruik: "Want voor die oes, as die bloeisel volgroeid is en die blom 'n ryp druiwekorrel word, sal hy die *zalzallîm* (ranke) afsny met snoei-messe en die lote wegkap". Die vers spreek baie duidelik oor die tweede snoeiperiode, wanneer die lote wat geen vrugte aan het nie, verwyder word.³⁾
- zēmôrâ* - rank.⁴⁾
- zāmar* - snoei.⁵⁾ Die werkwoord word in die Qal en Nif^cal gebruik om die snoei van wingerd te beskryf. In die Pi^cel beteken die werkwoord om "musiek te maak" of om te "sing".⁶⁾
- ḥarṣān* - die woord kan druiwepit of suurdruwe beteken⁷⁾ en kom net een maal voor in die O.T., naamlik in Num. 6:4. Koehler en Baumgartner stel voor dat dit hier met suurdruwe vertaal moet word in plaas van met druiwepitte. Dit is 'n beter vertaling, aangesien van suurdruwe nog wyn gemaak kan word maar van pitte glad nie.
- kērem* - 'n wingerd. In Akkadies is die woord vir 'n wingerd

¹⁾ KBL, p. 250. Vergelyk Num. 6:4.

²⁾ *Ibid.*, p. 258.

³⁾ Dalman, G., *Arbeit und Sitte in Palastina IV*, 1964, p. 331. Vergelyk ook *Bewerking en Besproeiing*, p. 71.

⁴⁾ Brown, F.; S.R. Driver and C.A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, 1966, p. 274. Vergelyk Num. 13:23; Jes. 17:10 en Eseg. 15:2.

⁵⁾ Vergelyk Lev. 25:3 en 4; Jes. 5:6.

⁶⁾ KBL, p. 260.

⁷⁾ *Ibid.*, p. 336.

*karmu*¹⁾ en in Kanaänities *knmt.*²⁾ Hierdie woord word 92 keer in die O.T. gebruik.

mazmērâ - snoeimes.³⁾ Hierdie mes is ook in oestyd gebruik om die druiwetrosse mee af te sny.⁴⁾

cēnāb - druiwe.⁵⁾ In Kanaänities word die woord *c_nb* aangetref met dieselfde betekenis.⁶⁾

šārîg - loot of rank van 'n wingerdstok.⁷⁾

4.2.2 Oesterme

bāṣîr - druiwe-oes.⁸⁾ In Rigters 8:2 en Miga 7:2 word die woord met wynoes vertaal, terwyl dit in die ander verse⁹⁾ waarin dit voorkom met druiwe-oes vertaal word. Druiwe-oes is egter 'n beter vertaling aangesien dit meer beskrywend is as "wynoes".

bāṣar - oes.¹⁰⁾ Dit is die werkwoord wat die oes van druiwe beteken ("do the vintage").¹¹⁾ In Akkadies is die werkwoord

¹⁾ Von Soden, *Ahw*, p. 449.

²⁾ Thomsen, P., "Wein" in *Reallexikon der Vorgeschicht*, Vol. 14, 1929, p. 268.

³⁾ Vergelyk Jes. 2:4, 18:5; Miga 4:3.

⁴⁾ Dalman, *op.cit.*, p. 342.

⁵⁾ *KBL*, p. 717.

⁶⁾ Thomsen, *op.cit.*, p. 268.

⁷⁾ Vergelyk Gen. 40:10, 12; Joël 1:7.

⁸⁾ *KBL*, p. 141.

⁹⁾ Lev. 26:5; Jes. 24:13, 32:10.

¹⁰⁾ Vergelyk Lev. 25:5, 11; Deut. 24:21; Rigters 9:27; Jer. 6:9, 49:9.

¹¹⁾ *KBL*, p. 142.

basaru met dieselfde betekenis.¹⁾

4.2.3 Terme in verband met die wynmaakproses

- gat* - parselder of parskuip.²⁾ Dit is die plek waar die druïwe getrap word en die mos van die doppe geskei word.³⁾ Parselder moet hier nie verstaan word in die moderne sin van die woord nie. Die parselder was 'n oop plek in die wingerd waar die druïwe verwerk is. Parselder beskryf die opset beter as parskuip omdat 'n parskuip net 'n deel van die hele opset is.
- ḥēmer* - (skuimende) wyn.⁴⁾ Die werkwoord *ḥmr* beteken "om te gis", dus is *ḥēmer* eintlik "gistende mos" of "skuimende mos", want dit is net mos wat nog gis wat skuim maak. Wyn is die produk van die gistingsproses en kan nie meer skuim vorm nie, omdat die gistingsproses opgehou het.
- yēqēb* - parskuip.⁵⁾
- kōrēm* - wynboer.⁶⁾
- mišrā* - druïwesap.⁷⁾ Hierdie woord word net in Num 6:3 gebruik.
- ʿāsīs* - druïwesap of soetmos. Dit is vars uitgeperste mos wat

¹⁾ Von Soden, *Ahw*, p. 110.

²⁾ *KBL*, p. 196, vertaal dit met "Kelter". Dalman, G., *Aramäisch-Neuhebräisches Handwörterbuch*, 1938, p. 89, vertaal dit met "Kufe" (kuip) of "Weinkelter". Vgl. ook Heltzer, M., *Dintu-gt-pyrgos* ("An Essay about the non-etymological sense of these terms"), *JNSL* 7(1979), pp. 33-34.

³⁾ Vergelyk Die Parselder, pp. 73-74, vir 'n volledige beskrywing.

⁴⁾ *KBL*, *op.cit.*, p. 312.

⁵⁾ Vgl. Jes. 5:2; Jer. 48:33; Joël 2:24, 4:13; Haggai 2:16; Spreuke 3:10.

⁶⁾ Vgl. 2 Kon. 25:12; 2 Kron. 26:10; Jes. 61:5; Jer. 52:16; Joël 1:11.

⁷⁾ *KBL*, p. 581.

- nog nie begin gis het nie.¹⁾
- ṣurâ* - wynpers,²⁾ parskuip. In Akkadies kom die woord *puru* voor wat "klipbak" beteken.³⁾ Dit verwys na die parskuip of trapplek. In Jes. 63:3 word die woord met "wynpers" vertaal terwyl dit in Ha. 2:16 met "parskuip" vertaal word. Laasgenoemde is 'n beter vertaling omdat 'n wynpers iets anders is en nie getrap kan word nie, aangesien 'n lang balk of hefboom gebruik word om drukking uit te oefen om sodoende die sap uit die doppe te druk.⁴⁾
- šemer* - afsaksel. Dit is die onsuierhede wat uitsak uit die mos of wyn.⁵⁾
- yayin* - wyn. Dit is 'n algemene woord vir wyn in verskillende Semitiese tale.⁶⁾ In Akkadies is dit *īnu*,⁷⁾ in Ugarities *yēnu*⁸⁾ en in Grieks *οἶνος*. Die woord *yn* is moontlik 'n leenwoord uit Hetities of Anatolies. In die Hetitiese spykerskrif kom die woord *wiāni* voor en in die Hetitiese

¹⁾ KBL, p. 723. Die woord word vier maal in die O.T. gebruik in die betekenis van druiwesap, naamlik in Jes. 49:26; Joël 1:5, 4:18 en Amos 9:13. 'n Probleem ontstaan egter by die eerste twee verse omdat daarin sprake is van dronkenskap en dit vanweë *šāsīs* of druiwesap. Druiwesap bevat egter geen alkohol nie en kan gevolglik nie dronkenskap veroorsaak nie.

²⁾ Brown, Driver and Briggs, *op.cit.*, p. 807.

³⁾ Von Soden, *op.cit.*, p. 881.

⁴⁾ Vergelyk Proseses van wynmaak, p. 80. Ook KBL, p. 994.

⁵⁾ *Ibid.*

⁶⁾ Fensham, F.C., "Remarks on Keret 58-72", *JNSL* IV(1975), p. 19.

⁷⁾ Von Soden, *op.cit.*, p. 383.

⁸⁾ Fensham, *op.cit.*, p. 19.

hierogliewe *wa(i)ana*.¹⁾ Hierdie woord word 140 keer in die O.T. gebruik

tîrôš - mos, wyn, soetwyn. Die woorde *yayin* en *tîrôš* is nou verbind in Hebreeus sowel as Ugarities. Dit is egter redelik seker dat *tîrôš* nie net 'n sinoniem vir *yayin* is nie, maar dat daar onderskei sal moet word tussen die twee, byvoorbeeld deur *yayin* met "wyn" te vertaal en *tîrôš* met "soetwyn".²⁾ In die O.T. word *tîrôš* gereeld saam met *dāgān* (koring) gebruik (Gen. 17:28, 37; Deut. 33:28; 2 Kon. 28:32; Jer. 21:12, ens.). Die kombinasie van die twee woorde dui duidelik op die basiese landbou-bedrywigheide in Israel. In dié sin beteken *tîrôš* slegs wingerd.³⁾ As *dāgān* (koring) en *tîrôš* egter in die sin van basiese landbouprodukte verstaan word sal *tîrôš* ook met "mos" vertaal moet word.⁴⁾ Die konteks waarin *tîrôš* voorkom is dus bepalend vir die betekenis wat daaraan gekoppel word.

¹⁾ *Ibid.*, Ook Rabin, C., "Hittite Words in Hebrew", *Orientalia* 32(1963), p. 138. Vergelyk ook Cornil, P., "De wijnbouw in de Hittitische teksten" in *Handelingen van het XXXIe Vlaamse filologencongres*, 1977, pp. 216-220.

²⁾ Fensham, F.C., "The First Ugaritic text in Ugaritica V and the Old Testament". *VT* 22(1972), p. 299. *KBL*, p. 1027 vertaal dit net met "wyn". Ook Gordon, C.H., *Ugaritic Textbook*, 1965, no. 2613, vertaal *trt*, die Ugaritiese ekwivalent van *tîrôš*, met wyn. Fensham en *KBL* is dit egter albei eens dat *tîrôš* 'n argaïse vorm van *yayin* is. Van Selms, *op.cit.*, p. 83, staan egter hierdie siening teen. Volgens hom moet *tîrôš* verbind word met 'n meer "moderne" proses van wynmaak. Die mening van Fensham is egter die mees aanvaarbare.

³⁾ Fensham, *VT* 22, p. 298.

⁴⁾ Poebel, A., "Sumerische Untersuchungen IV. XV. Zu den alkoholischen Getränken in Gudea, Zyl. B Kol. 6, 22ff.", *ZA* 39(NF 5), 1930, p. 157, vertaal *tîrôš* met "mos" en "wyn". Vergelyk ook Fitzsimmonds, F.S., "Wine and Strong Drink" in *New Bible Dictionary*, (red. J.D. Douglas), 1962, pp. 1331-1332.

4.2.4 Soorte wyn

- māzēg* - gemengde wyn.¹⁾ In Akkadies kom die werkwoord *mazaqu* voor wat "suig" beteken.²⁾ Wyn is gemeng deur met hewelpypies ("*siphon*") wyn uit verskillende kruike te suig en in een kruik of beker te laat loop. Dit is veral by maaltye gedoen en dan is die wyn gemeng volgens die smaak van die mense.³⁾
- mimsāk* - gemengde wyn of kruiewyn ("*Wurzwwein*").⁴⁾ Die wyn is 'n mengsel van wyn met water, heuning en peper.
- śôrēq* - edel wingerdstok wat rooidruiwe voortbring ("*bright red choice of vine*").⁵⁾
- šērēqā* - wingerdstok met helderrooi druiwe.⁶⁾
- šēkār* - sterk drank.⁷⁾ In Akkadies kom die woord *šikaru* voor wat "bier" beteken. In die O.T. word *šēkār* altyd met sterk drank vertaal.⁸⁾

¹⁾ Hooglied 7:3.

²⁾ Von Soden, *Ahw*, p. 637.

³⁾ Forbes, R.J., *Studies in Ancient Technology*, Vol. 3, p. 76. Lesko, L.H., *King Tut's Wine Cellar*, 1978, p. 34.

⁴⁾ *KBL*, p. 534. Vergelyk ook Jes. 65:11 en Spreuke 23:30.

⁵⁾ *KBL*, p. 933. Vergelyk ook Jes. 5:2. Volgens Hentschke, *op.cit.*, p. 57 word *śôrēq* gereeld in die O.T. parallel met *gēfen* (wingerdstok) gebruik. (Gen. 49:11; Jes. 16:8; Jer. 2:21).

⁶⁾ *KBL*, p. 933. Vergelyk ook Gen. 49:11.

⁷⁾ *KBL*, p. 972. Volgens Jastrow, M., *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, 1903, p. 1576, is *šēkār* 'n "intoxicating drink". Dit is ook nie dieselfde as *yayin* nie, want *yayin* is nie gemeng nie terwyl *šēkār* wel gemengde wyn kon wees.

⁸⁾ Vergelyk Lev. 10:9; Num. 6:3; Deut. 29:5; Jes. 5:11, 22; Spreuke 20:1, 31:4, 6.

HOOFSTUK 5PALESTINA AS WYNLAND VOLGENS ARGEOLOGIESE GEGEWENS

Opgrawings in Palestina het interessante feite omtrent die wynbedryf aan die lig gebring. By Gibeon is aanduidings gevind van groot stoorkelders sowel as 'n vooruitstrewende wynhandel.¹⁾ In die Jenin-Megiddo-gebied is 117 parselders gevind waarvan 'n besondere groot getal (84) in die omgewing van die klein dorpie Ezbube en Rummane gevind is.²⁾ Op kruikhandvatsels is inskripsies gevind wat 'n aanduiding kon wees van die gebied waarvandaan die wyn afkomstig is of van die kleur van die wyn. Sulke handvatsels is onder andere by Hebron gevind.³⁾ By Samaria is ostraka gevind wat 'n aanduiding gee van die koninklike distrikte waarvandaan verskillende produkte na die koninklike magasyn gekom het sowel as waarheen die produkte uitgestuur is.⁴⁾ Wyn is van die produkte wat op die ostraka genoem word. By Arad is ook ostraka gevind wat te make het met die voorsiening van wyn, brood en olie.⁵⁾

5.1 OPGRAWINGS VAN KELDERS5.1.1 Gibeon

Gibeon word genoem in verhale gedurende die twaalfde tot die tiende

-
- ¹⁾ Pritchard, J.B., "Industry and Trade at Biblical Gibeon", *BA* XXIII(1960), p. 29.
- ²⁾ Ahlström, G.W., "Wine Presses and Cup-Marks of the Jenini-Megiddo Survey", *BASOR* 231(1978), p. 19.
- ³⁾ Avigad, N., "Two Hebrew Inscriptions on wine jars", *IEJ* 22(1972), pp. 1-9. Ook Damskey, A., "Dark Wine from Judah", *IEJ* 22(1972), p. 233f., en Cross, F.M., "Jar Inscriptions from Shiqmona", *IEJ* 18(1968), p. 226.
- ⁴⁾ Lemaire, A., *Inscriptions Hébraïques*, Tome 1, Les Ostraca, 1977, p. 8.
- ⁵⁾ Aharoni, Y., "Hebrew Ostraca from Tel Arad", *IEJ* 16(1966), p. 1.

eeu v.C. - die Intog en die regeringsjare van Dawid en Salomo - en dan eers weer in die sesde eeu v.C.. Die opgrawings het egter getoon dat gedurende die drie eeue wat Gibeon nie genoem word nie, daar groot industriële vooruitgang was.¹⁾ 'n Groot wynmakery uit die 8 ste eeu v.C. is hier gevind wat bestaan het uit 'n aantal parsareas en 63 stoorkelders. Hierdie stoorkelders is in die klip uitgekap.²⁾ Die wyn is in kruike in die stoorkelders gebêre. Op die handvatsels van die kruike wat gevind is, is óf die naam van die wynmaker, óf die plek van oorsprong óf die eienaar van die wingerd geskryf. Hiervolgens kon die kruike geïdentifiseer word en selfs teruggestuur word en dit is waarskynlik die rede waarom kruikhandvatsels nie in naburige dorpe rondom Gibeon gevind is nie.³⁾ 'n Verdere aanduiding van die bloeiende handelsbetrekkinge tussen Gibeon en die omringende dorpe is kruikhandvatsels met seëlafdrukke daarop. Daar is 95 van hierdie handvatsels gevind en bekende plekname wat daarop voorkom is Hebron, Sogo en Zif.⁴⁾

Dit wil dus voorkom of die ekonomie van Gibeon in die laat pre-eksiliese periode nou verbind was met dié van die omringende dorpe. Die kruikhandvatsels verskaf die dokumentasie vir die maak van die wyn en die handel daarmee en gee 'n aanduiding van 'n winsgewende industrie.⁵⁾

¹⁾ Pritchard, *op.cit.*, p. 23.

²⁾ Vir volledige beskrywing sien beskrywing van Stoorkelder, pp. 74-77.

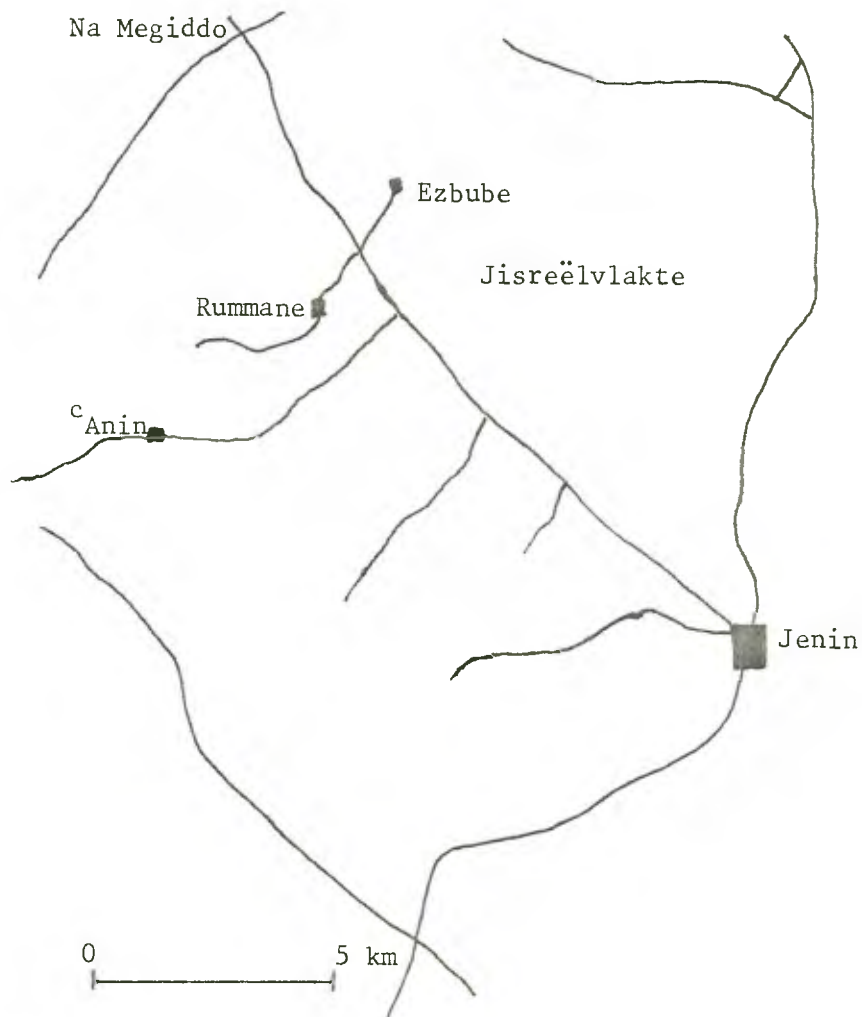
³⁾ Pritchard, *op.cit.*, p. 26. Ook Pritchard, *Hebrew Inscriptions and Stamps from Gibeon*, 1959, p. 16 (voortaan net Hebrew Insc.).

⁴⁾ *Ibid.*, p. 29.

⁵⁾ *Ibid.*

5.1.2 Jenin-Megiddo

Hierdie gebied is geleë aan die suidelike kant van die Jisreëlvlakte en het 'n gemiddelde jaarlikse reënval van ongeveer 600 mm en het grond wat baie geskik is vir wingerd en olywe. Dit is dus te verstaan dat hier 117 parsolders gevind is.¹⁾ Die feit dat 84 van hierdie kelders in die omgewing van Rummane en Ezbube, wat skaars 5 km uitmekaar geleë is, dui beslis op intensiewe wingerdbou in die gebied. Hier is voorbeelde van nege verskillende vorms van parsolders gevind. Hierdie parsolders of parskuipe is in die rots uitgekapt. So 'n parsolder het ten minste uit 'n parskuip en 'n afloopkuip bestaan. Voorbeelde van parsolders met twee parskuipe en ander

¹⁾ Ahlström, *op.cit.*, p. 19.

met drie afloopkuipe is ook gevind. Van hierdie parskeiders dateer moontlik uit die Vroeë Bronstyd en nie later as die Middel Bronstyd nie. Daar is egter van die parskeiders wat ook uit die latere Romeinse tyd dateer.¹⁾

5.2 KRUIKHANDVATSELS

5.2.1 Inskripsies op handvatsels

By Hebron is 'n kruik opgegrawe wat dateer uit die agste of vroeg sewende eeu v.C. waarop die letter *lyhzyhw yyn kḥl* uitgebeitel is. Volgens Avigad is dit waarskynlik 'n term vir 'n spesifieke soort wyn wat genoem is na die plek van herkoms.²⁾ Damskey is egter van mening dat die term *yyn kḥl* iets met kleur te make het.³⁾ Die wortel *kḥl* kom slegs op een plek in die O.T. voor naamlik Eseg. 23:40 waar dit die betekenis het "om die ooglede te kleur".⁴⁾ In Akkadies word die woord *ekēlu* gevind wat beteken om donker te wees.⁵⁾ Die Hebreëuse ekwivalent hiervan is *ḥkl* wat "dof" beteken.⁶⁾ Op grond hiervan meen Damskey dat die wortel *ḥkl/kḥl* op 'n donkerkleurige wyn dui wat in die heuwels van Palestina geproduseer is.⁷⁾

¹⁾ *Ibid.*, p. 46.

²⁾ Avigad, *op.cit.*, p. 5. . Cross, *op.cit.*, p. 226 is ook van mening dat die inskripsies op kruike altyd die plek van herkoms aandui.

³⁾ Damskey, *op.cit.*, p. 233.

⁴⁾ *KBL*, p. 430.

⁵⁾ Von Soden, W., *Ahw*, 1965, p. 193.

⁶⁾ *KBL*, 297. Vergelyk ook Spreuke 23:29.

⁷⁾ Damskey, *op.cit.*, p. 3.

Op 'n kruikhandvatsel wat noord van Jerusalem gevind is, kom die inskripsie $hm\dot{s}h \dot{s}^c l$ voor. Dit toon groot ooreenkoms met die inskripsies op kruikhandvatsels wat Pritchard by Gibeon gevind het. Die woord $hm\dot{s}h$ dui volgens Avigad op die plek waar die wingerd was en $\dot{s}^c l$ is die naam van die wynbouer.¹⁾ Hierdie inskripsie is waarskynlik 'n amptelike stempel wat deur die plaaslike owerheid gebruik is as 'n tipe handelsmerk vir 'n Mosa-produk.²⁾ Op verskeie ander plekke, naamlik Tell en-Naṣbeh (die Bybelse Mispa), Gibeon, Ramat-Rahel en Jerigo is ook nog van die seëls gevind. Die handvatsel word gedateer in die tyd van die Babiloniese Ballingskap (587 v.C.) en versterk die vermoede van Malamat⁴⁾ dat alhoewel Jerusalem verwoes is, dorpe rondom die verwoesting vrygespring het en dat daar 'n florerende wynbou en wynhandel bestaan het. Kruikhandvatsels wat by Gibeon gevind is het onder andere die volgende inskripsies op gehad:⁵⁾

$gb^c n / g\dot{d}r / ^c () zryhw$ (no. 1)

$gb^c n g\dot{d}r 'mryha$ (no. 14)

$gb^c n / g\dot{d}r (hnyhw nr')$ (no. 32)

Van die 56 inskripsies wat deur Pritchard aangehaal word kom die woord $gb^c n$ op 27 daarvan voor en met twee uitsonderings altyd aan die begin. Die woord is die Bybelse Gibeon.⁶⁾

¹⁾ Avigad, N., "New Light on the MSH Seal Impressions", *IEJ* 8(1958), pp. 113-119.

²⁾ *Ibid.*, p. 119.

³⁾ Diringer, D., "Mizpah" in *Archaeology and Old Testament Study* (red. D.W. Thomas), 1969, p. 329.

⁴⁾ Malamat, A., "The Last Wars of the Kingdom of Judah", *JNES* 9(1950), p. 226.

⁵⁾ Pritchard, *Hebrew Insc.*, pp. 1-7.

⁶⁾ *Ibid.*, p. 9.

gdr - Hierdie woord volg altyd die woord *gb^cn*. Die woord kom ook voor in Num. 22:24-25 in die verhaal van Bileam en sy esel: "Daarom gaan die Engel van die Here in 'n hol pad tussen die wingerde (*hakkē^rām^tm*) staan - 'n *gdr* (muur) duskant en 'n *gdr* (muur) anderkant. En toe die esel die Engel van die Here sien, druk sy haarself teen die *qyr* (muur) en druk ook Bileam se voet teen die *qyr* (muur); daarom het hy haar weer geslaan". Uit die verse blyk dit dat elke wingerd deur 'n muur (*gdr*) omring is met 'n nou paadjie tussenin. Die muur waarteen die esel die voet van Bileam vasgedruk het, was deel van die *gdr*.¹⁾ Die woord is moontlik die ekwivalent van die Franse woord "clos" wat 'n deel van die wingerde of 'n ommuurde erf beteken. Volgens Pritchard is dit moontlik 'n aanduiding dat elke eienaar van 'n wingerd dit ommuur het om dit sodoende te skei van dié van sy buurman.²⁾

c() zryhw - Asarja. Dit is 'n algemene persoonsnaam in Hebreeus en meer as twintig persone het die naam in die O.T.

'mryhw - Amarja. Die persoonsnaam is ook bekend uit die O.T. waar ag verskillende mense die naam gehad het.

hnnryhw - Hananja. Dertien of veertien persone in die O.T. het die naam gehad.

Hierdie drie persone het waarskynlik by Gibeon elkeen hulle eie wingerd gehad en daarom hulle wynkruike so gemerk. Die een moontlikheid is dat dit goeie wyn was wat die persone gemaak het en dat

¹⁾ *Ibid.*, p. 10. *KBL*, p. 173, vertaal *gdr* met "Steinwall" of "wall of enclosure", terwyl *qyr* met klipmuur vertaal word (p. 838).

²⁾ *Ibid.* Die woord word ook nog op drie ander plekke in die O.T. in verband met 'n wingerd gebruik, naamlik Jes. 5:5; Ps. 80:13 en Spreuke 24:31.

hulle name op die kruike kommersiële waarde gehad het in die omringende distrikte waar hulle wyn versprei is. Die ander moontlikheid is dat die kruike so gemerk is sodat dit, nadat dit leeggemaak is, weer na die eienaar teruggestuur kon word.¹⁾

5.2.2 Koninklike stempels op kruikhandvatsels

Die koninklike stempels is ovaal in vorm. Op die stempel was 'n viervlerkige- of tweevlerkige simbool. Aan die bo- en onderkant van die simbool was daar 'n inskripsie. Die boonste inskripsie is met enkele uitsonderings altyd *lmlk* terwyl die onderste een van vier kon wees naamlik *hbrn*, *škh*, *z(y)p* of *Mmšt*.²⁾ Hierdie name verwys na Hebron, Sogo, Zif en Mmšt.³⁾ Die woord *lmlk* dui op die besitter van die kruik.⁴⁾

Die simbole word deur Diringe in twee groepe verdeel, naamlik die viervlerkige simbool en die tweevlerkige simbool.⁵⁾ Die viervlerkige simbool is longitudinaal met die kop na bo. Hierdie simbool is die vlieënde Egiptiese kewer. Daar is twee klasse te onderskei in hier-

¹⁾ *Ibid.*, p. 16.

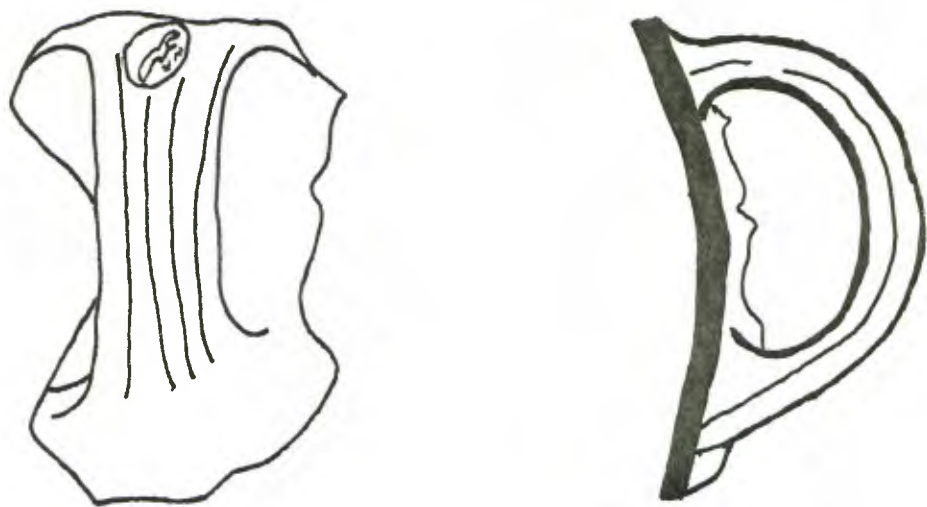
²⁾ Diringe, *op.cit.*, p. 337.

³⁾ Die plek Mmst is nog nie geëien nie. Volgens Welten, P., *Die Königsstempel*, 1969, p. 7 is daar in die O.T. geen pleknaam wat dieselfde konsonante het nie.

⁴⁾ Volgens Welten, *op.cit.*, p. 8, staan *lmlk* nie in die status konstruktus nie en word dit deur *l* gedetermineer. Die besitter word deur *lš* aangedui (p. 9). Welten noem dat F.J. Bliss, *PEF QST*, 1899, pp. 104-106, beweer dat *lmlk* saam met 'n pleknaam byvoorbeeld *hbrn* gelees moet word en dat dit dan beteken "die koning van Hebron". Dit sou dan dui op 'n lokale koning en dit was net moontlik voor die Dawidiese Ryk.

⁵⁾ Diringe, D., "The Royal Jar-Handle Stamps of Ancient Judah", *BA* 12(1949), pp. 73-74. (Verder as Diringe, *BA* 12 afgekort.).

Kruikhandvatsel en seëls

Kruikhandvatsel met seël

Twee viervlerkige simbole met dieselfde inskripsies bokant die simbole, naamlik *lmk*. Op fig. 1 is die onderste inskripsie *Hbrn* en op fig. 2 *Mmst*.

Twee tweevlerkige simbole wat net soos bogenoemde dieselfde inskripsies bokant die simbole het, naamlik *lmk*. Op fig. 3 is die onderste inskripsie *Hbrn* en op fig. 4 *Mmst*.

die groep, naamlik 'n simbool wat in groot detail geteken is, met 'n goedgevormde kop. Die tweede klas is meer konvensioneel geteken met 'n wigvormige kop.¹⁾ Hierdie twee klasse word deur Diringe gedateer rondom 700 v.C., dit wil sê in die regeringstyd van Hiskia en in die regeringstyd van Manasse (686-642 v.C.) onderskeidelik.²⁾

Die tweevlerkige simbool is baie klein en die vlerke wys na bo. Die identifikasie van hierdie simbool is baie moeilik. Dit kan moontlik 'n "flying or winged scroll" wees of selfs 'n voël.³⁾ Die simbool dateer uit die tyd van Josia en dan spesifiek uit sy latere regeringstyd (615-610 v.C.).⁴⁾ Die verandering in die simbool op die kruikhandvatsels van die viervlerkige na die tweevlerkige kan waarskynlik toegeskryf word aan Josia (639-608 v.C.) se groot religieuse reformatie⁵⁾ waarin hy die heidense kultusse vernietig het en die sedeloosheid wat deur sy grootvader Manasse ingebring is, verwerp het. In hierdie skoonmaakproses van Josia kon hy waarskynlik ook die koninklike seël verander het om sodoende ontslae te raak van die heidense kwek en in die plek daarvan 'n voël of selfs 'n gevleuelde boekrol te plaas.⁶⁾

5.2.3 Konsentriese sirkels op kruikhandvatsels

Op 'n aantal handvatsels waarop die koninklike stempels is, is ook

¹⁾ *Ibid.*, p. 73.

²⁾ *Ibid.*, p. 85.

³⁾ *Ibid.*, p. 74.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 85.

⁵⁾ Vergelyk 2 Kon. 22:23; 2 Kron. 33:22f.; ens.

⁶⁾ Diringe, *BA* 12, p. 75. In 2 Kon. 22:8 en 2 Kron. 34:15 word vertel dat Josia tydens sy herstel van die tempel 'n wetboek gevind het. Dit is dus moontlik dat hy dit as simbool gekies het (p. 76).

twee konsentriese sirkels gevind. Hierdie sirkels is nadat die kruik gebak is daarop gemaak. Die deursnit van die buitenste sirkel het gewissel van 12-19 mm en dié van die binneste sirkel van 8-12 mm. Die betekenis van hierdie sirkels is nie baie duidelik nie. Daar is egter 'n paar moontlikhede. Die eerste is dat dit die seël kon kanselleer omdat daar op ses handvatsels wat gevind is, sirkels deur die koninklike seëls getrek is. Dit kan dus wees dat die kruik wat die koning se eiendom was nou nie meer sy besit was nie, maar vir privaat doeleindes gebruik is. 'n Tweede moontlikheid is dat dit 'n tipe kwitansie was en dus kon aandui dat vir die inhoud betaal is. 'n Derde moontlikheid is dat die inhoudsmaat van die kruik offisieel getoets is en dat die sirkels as 'n aanduiding kon dien dat dit die korrekte inhoudsmaat het.¹⁾

5.2.4 Die doel van die koninklike stempels op kruikhandvatsels

Die feit dat slegs die vier dorpsname, naamlik Hebron, Sogo, Zif en Mm̄st op die kruikhandvatsels verskyn het aanleiding gegee tot vele spekulasies omtrent die betekenis van hierdie verskynsels en dan spesifiek die politieke en administratiewe reëlins in Juda.

Daar is veral die moontlikheid genoem dat die vier genoemde stede voorraadstede was in vier verskillende distrikte.²⁾ Die kruise kon

¹⁾ Pritchard, *Hebrew Insc.*, pp. 20-23.

²⁾ Welten, *op.cit.*, p. 124. Volgens Welten was C.H. Clermont-Gunneau in sy *Recueil d' Archeologie orientale* en W.F. Albright in sy artikel "The Iron Age", *AASOR* 21/22(1943), p. 74f., albei voorstanders van die idee. Volgens Yadin, Y., "The Fourfold division of Judah", *BASOR* 163(1961), p. 11, was Juda vir verdedigingsdoeleindes in vier distrikte verdeel. Die grense vir hierdie distrikte het op geografiese oorwegings berus en dus die natuurlike grense gevolg, naamlik die Negev in die suide, die Sjefêla in die weste, die heuweland in die middel, en die wildernis in die ooste. Hiervolgens sou Mm̄st in die Negev wees; Sogo in die Sjefêla; Hebron in die heuweland en Zif in die wildernis.

dan aan hierdie voorraadstede gelewer word in die vorm van belasting. Welten vind dit egter baie problematies dat belasting byvoorbeeld vanaf die Betlehem-distrik (Jos. 15:59 Sept.) verby Jerusalem na Hebron gebring sou word.¹⁾ Daarbenewens sou Jerusalem in elk geval nie net die versamelpunt gewees het van alle belasting nie, maar ook as versamelplek ("Abgabeort") dien vir produkte uit die onmiddellike omgewing.²⁾ Indien Jerusalem wel as versamelpunt vir belasting gedien het en die kruike as belasting gegee is moes dáár baie van die kruikhandvatsels met die koninklike stempel daarop opgegrawe gewees het. Die teenoorgestelde is egter waar. Uit 'n totaal van 800 kruikhandvatsels wat al gevind is, is slegs 14 in Jerusalem gevind.³⁾ Welten is van mening dat daar nooit 'n verdeling van vier distrikte bestaan het nie.

Volgens Welten moet die vier dorpe wat genoem word beskou word as eiendomme van die koning.⁴⁾ Hebron en Zif is geleë in besonder vrugbare gebiede. So ook Sogo wat in die Sjef la geleë is. Hebron en Zif het ook sedert die tyd van Dawid noue kontak met die koningshuis gehad. Mm st sou dan in 'n noordelike rigting gelê het.⁵⁾ Vanaf hierdie koninklike gebiede sou die voorrade van wyn, olie en koring kom vir die versterkte stede en vestings. Reeds in die tyd van Salomo en later Rehabeam (922-915 v.C.) is versterkte stede gebou.

¹⁾ Welten, *op.cit.*, p. 124.

²⁾ *Ibid.*, p. 123. Welten aanvaar nie H.L. Ginsberg, *BASOR* 109(1948), p. 20 se verklaring van Mm st as 'n verkorting van *mm lt* wat "heerskappy" beteken nie. Dit sou dan as omskrywing van Jerusalem dien.

³⁾ *Ibid.*, p. 61. "Nach den bisherigen Ausgrabungen kann Jerusalem im Blick auf die Königsstempel keinesfalls eine besondere Bedeutung beigemessen werden" (p. 63).

⁴⁾ *Ibid.*, p. 140.

⁵⁾ *Ibid.*, p. 141.

Volgens 2 Kron. 11:6-10 is daar 15 sulke stede deur Rehabeam laat bou waarvan agt op die Sjefēla geleë was en sewe op die Hoogland.¹⁾ Hierdie stede is nie net gebou op die grense van Juda nie, maar ook langs roetes waar dit prakties moontlik was om teenstand te bied teen invallers asook op strategiese plekke.²⁾

Gedurende Hiskia se regering (715-687/6 v.C.) het hy volgens 2 Kon. 18:7-8 teen die Assiriërs in opstand gekom en ook die Filistyne verslaan. Die oorloë met die Filistyne het Hiskia in staat gestel om al die gebiede wat in Agas se tyd aan die Filistyne afgestaan is, te herwin. In 701 v.C. het Sanherib (705-681 v.C.) egter Fenicië, Filistea en Juda ingeval en volgens 2 Kon. 18:13 teen al die versterkte stede van Juda opgetrek en dit verower. In die annale van Sanherib word 46 sulke stede genoem.³⁾ Volgens Welten moes die versterkte stede wat in 2 Kron. 11:6-10 genoem word nog bestaan het sowel as dié wat later (908-868 v.C.) tot stand gekom het. Dit is dus duidelik dat daar gedurende die regeringstyd van Hiskia 'n groot aantal versterkte stede bestaan het.

In vrede tyd kon die bevolking van hierdie stede met die normale landboubedrywigheede voortgaan en dus selfonderhoudend wees maar in die tyd van oorlog kon dit nie gebeur nie en moes die koning voedselvoorrade voorsien aan die stede.⁴⁾ Hierdie stelsel van voedselvoorsiening

¹⁾ *Ibid.*, p. 168.

²⁾ De Vaux, R., *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, 1974, p. 230. Volgens Frick, F.S., *The City in Ancient Israel*, 1977, p. 137, verteenwoordig hierdie versterkte stede nie 'n spesifieke tipe stad nie, maar is dit stede wat net op kritieke tye versterk is.

³⁾ De Vaux, *op.cit.*, p. 230.

⁴⁾ Welten, *op.cit.*, pp. 170-171. Vermoedelik het die bevolking van die stede self die verdediging behartig gedurende die Assiriese inval in 701 v.C.

aan versterkte stede het waarskynlik bly voortbestaan tot na die dood van Josia (640/39-609 v.C.).¹⁾ Dit is juis by die voedselvoorsiening aan die versterkte stede dat die kruike met die koninklike stempel daarop ter sprake kom. Die kruike is in opdrag deur die koning by private pottebakkerie gemaak en gestempel, moontlik deur 'n koninklike beampte. Vandaar is die kruike na die koninklike plase by Hebron, Zif, Sogo en Mmst wat die versterkte stede van voorrade moes voorsien. Die kruike is met die olie en wyn gevul en na die stede gestuur.²⁾ Volgens Welten is dit moontlik maar nie bewys nie, dat alhoewel die stelsel van voorraadvoorsiening vanaf die vier genoemde gebiede eers uit die tyd van Hiskia dateer, dit reeds vroeër bestaan het.³⁾

5.3 DIE SAMARIA-OSTRAKA

Die Samaria-ostraka dateer uit die vroeg agste eeu v.C. en is geskryf deur skrywers van Samaria self. Die ostraka kan in twee groepe verdeel word, naamlik ostraka wat geskryf is in die tyd van koning Joas, om en by 795-794 v.C. en 'n groep wat dateer uit die tyd van koning Jerobeam II, ongeveer 776 v.C.⁴⁾

Daar bestaan 'n paar verskillende teorieë omtrent die doel van hierdie ostraka.⁵⁾ Die mees waarskynlike is egter dat dié ostraka rapporte (kwitansies) was van

¹⁾ *Ibid.*, p. 173.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ Lemaire, *op.cit.*, p. 81.

⁵⁾ *Ibid.*, pp. 73-77.

produkte, onder andere wyn en olie, wat na die koninklike magasyn gestuur is. Hierdie produkte is voorsien deur die koninklike plase waaroor hofamptenare aangestel was. Die ostraka gee 'n aanduiding van die koninklike distrik waarvandaan die produkte afkomstig is, asook die naam van die amptenaar wat verantwoordelik is vir die gebied.¹⁾ Volgens Lemaire was hierdie ostraka nie gebonde aan die gewone administrasie van die distrikte nie, maar is dit van groot waarde om afleidings te maak omtrent die boekhouding van die gebied van Menasse na die sensus van Jerobeam II.²⁾

GEVOLGTREKKING

As die argeologiese gegewens enigsins 'n aanduiding kan wees en vir ons inligting kan gee omtrent wynbou in Palestina dan is dit nou duidelik dat daar genoegsame gegewens bestaan om met sekerheid te sê dat wynbou 'n belangrike rol in die landbou gespeel het, veral as gekyk word na die hoeveelheid kelders wat opgegrawe is. Die kruike en die ostraka gee ook 'n aanduiding dat wyn as 'n vorm van belasting gegee is. Wyn was ook deel van die voorraad wat in die koninklike magasyn geberg is en weer ten tye van oorlog as deel van die voedselrantsoen aan versterkte stede gestuur is.

¹⁾ *Ibid.*, p. 81. Op die vierde ostraka word die volgende teks aangetref, naamlik: "(In) die jaar nege, van Qouşeh van Gadyaw, 'n kruik verouderde wyn." Lemaire, *op.cit.*, p. 58, meen dat *Qouşeh* waarskynlik dui op die plek Quşein wat suid van Samaria geleë is. Die kruik het dan van hierdie gebied gekom. *Gadyaw* was weer die naam van die hofamptenaar wat vir die gebied of plaas verantwoordelik was en 'n kruik wyn aan die koning se magasyn gestuur het (vergelyk p. 75).

²⁾ *Ibid.*

HOOFSTUK 6DIE LIGGING, TOPOGRAFIE EN KLIMAAT VAN PALESTINA

Dit is belangrik om, voordat daar gekyk word na die verbouing van wingerd in Palestina, eers na die ligging, die topografie en die klimaat van die land te kyk. Hierdie faktore speel 'n belangrike rol by die bepaling van 'n land se landboumoontlikhede. 'n Ander faktor wat hiermee saamhang, is die geaardheid van die grond.

Wat die geografiese ligging betref word Palestina in die noorde begrens deur die hoë Libanon- en Anti-Libanonberge. Talle standhoudende strome ontspring in die berge waaronder daar veral vier belangrike riviere is, naamlik die Orontes wat noordwaarts vloei; die Abanda wat ooswaarts vloei; die Litani wat weswaarts vloei en die Jordaan wat suidwaarts vloei en drie mere vorm,¹⁾ waarvan die Hule-meer nie meer bestaan nie. Aan die oostekant in die noorde lê die gevreesde Siriese woestyn. Dit lê oos van die Hermongebergte en strek suidwaarts tot suid van die Haurangebergte.²⁾ In die suide word die land ook deur 'n woestyn begrens. Eers is daar die halfwoestyn of Negev. Verder suid lê die woestyne van Sin en Paran. Oos van die Negev lê 'n breë droë dal, die Araba, wat loop tot by die golf van Akaba. Aan die westekant lê die Middellandse See. Hierdie see het, wat reënval betref, 'n baie heilsame invloed op die land omdat dit 'n gematigde klimaat tot gevolg het.

In die uitdrukking "van Dan tot Berséba" het ons 'n ander aanduiding van die noordelike en suidelike grense van die land. Hierdie grense was egter deur die geskiedenis nie altyd konstant nie en het dikwels, soos in die tyd van

¹⁾ Fensham, F.C. en J.P. Oberholzer, *Bybelse Aardrykskunde, Oudheidkunde en Opgrawings*, 1972, p. 15.

²⁾ *Ibid.*

Dawid en Salomo, verder gestrek.¹⁾ Dit is 'n klein landjie; as die grens van Dan tot Bersēba gestel word, is die oppervlakte van die gebied wes van die Jordaan 9 664 kilometer². Die lengte van die gebied is 240 kilometer. In die noorde is die breedte 37 kilometer en in die suide ongeveer 128 km. Die oppervlakte van die Oos-Jordaanstreek is 6 080 km². Die afstand vanaf Hermon tot by die Arnonrivier is 193,1 kilometer.²⁾

6.1 TOPOGRAFIESE INDELING VAN PALESTINA

Palestina word topografies in drie dele verdeel³⁾, naamlik

- i) die Oos-Jordaanland
- ii) die Jordaanvallei en die Dooie See
- iii) die Wes-Jordaanland

6.1.1 Die Oos-Jordaanland

Die Oos-Jordaanland strek vanaf die Dooie See in die suide tot aan die voet van die Hermongebirge in die noorde. In die gebied vloei daar drie belangrike riviere, naamlik die Jarmoek, die Jabbok en die Arnon. Die gebied noord van die Jarmoekrivier word aan die oostekant begrens deur die Haurangebirge. Hierdie vlakte word in die Bybel Basan genoem.⁴⁾ Die kalksteenbasis van hierdie gebied word bedek deur vulkaniese neerslag. Die steen is basaltagtig en die grond is

¹⁾ *Ibid.*, p. 13.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ Donner, H., *Einführung in die Biblische Landes- und Altertumskunde*, 1976, pp. 20-35.

⁴⁾ Deut. 3:10, 13; 32:14; Jes. 2:13.

ryk en rooi leemgrond.¹⁾ Die gebied lê tussen 500 en 600 m bo seevlak.

Vandag word die gebied enNugrā genoem en behoort dit aan Sirië. Die gebied word nou nog intensief bewerk en bewei.²⁾ Hierdie gebied is ongeveer 80 km lank en 32 km breed, word byna nie onderbreek deur 'n heuwel nie en is so te sê sonder bome.³⁾ Die gebied tussen die Jarmoeekrivier en die Jabbokrivier word Gilead genoem.⁴⁾ Dit is 'n heuwelagtige gebied van ongeveer 56 km lank en 40 km breed. Dit vorm 'n hoë plato (tot 1261 m bo seevlak) met 'n baie goeie reënval gedurende die wintermaande en swaar douneerslae in die somer. Daar is ook baie standhoudende fonteine.⁵⁾ Die gebied het 'n goeie plantbedekking en is dus 'n vrugbare landstreek. Geen ander gebied in Palestina produseer druiwe wat kan vergelyk met die van Gilead nie.⁶⁾

Die gebied suid van die Jabbok word Moab genoem.⁷⁾ Die gebied tussen die noordelike punt van die Dooie See en die Arnonrivier is in die O.T. Misor genoem.⁸⁾ Hierdie gebied was in die tyd van die besetting deur

¹⁾ Smith, G.A., *The Historical Geography of the Holy Land*, 1966, p. 342.

²⁾ Donner, *op.cit.*, p. 21.

³⁾ Smith, *op.cit.*, p. 343. In Jos. 17:14-18 vind ons 'n aanduiding dat die gebied ontbos is.

⁴⁾ Nel, A. en F.C. Fensham, *Palestina die Heilige Land*, 1965, p. 41.

⁵⁾ Baly, D., *The Geography of the Bible*, 1958, p. 227.

⁶⁾ *Ibid.*, p. 228.

⁷⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 41.

⁸⁾ Vgl. Deut. 3:10; 4:43; Jos. 13:9.

Israel 'n strydgebied tussen Israel en die Moabiete.¹⁾

Die gebied tussen die Arnonrivier en die Zeredrivier aan die suidpunt van die Dooie See word Moab genoem. In die suide van die gebied loop 'n skiereiland bekend as el-Lisan, in die Dooie See. Die grond van die gebied is nie baie vrugbaar nie, alhoewel daar tog met koring, gars, dadels, katoen en wingerd geboer is aangesien daar relatief baie water is.²⁾ Moab is egter by uitstek 'n land vir veeboerdery soos skape, bokke en ook kamele.³⁾ Die gebied tussen die Zeredrivier en die golf van Akaba vorm Edom. Dit is 'n baie bergagtige landstreek wat tot 1600 m bo seevlak uittroon.⁴⁾ In die O.T. is die gebied dikwels Seir genoem.⁵⁾ Hier word rooskleurige graniet gevind met groen basaltstrokke tussenin.

6.1.2 Die Jordaanvallei en die Dooie See

Die Jordaanvallei het deur breukwerking ontstaan. Dit is die gevolg van groot en skielike spanning in die aardkors en dit bring mee dat sekere aardkorssegmente omhoog gedwing word, terwyl ander 'n wegsakking vertoon. Die Jordaanvallei is dan 'n lang, smal en diep wegsakking wat strek vanaf die Berg Hebron in die noorde tot aan die Golf van Akaba in die suide. Dit is 'n afstand van bykans 420 kilometer. Die skeur loop nog verder suid deur die Rooi See, sny die bergland

¹⁾ Donner, *op.cit.*, p. 23.

²⁾ Baly, *op.cit.*, p. 205.

³⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 42.

⁴⁾ Donner, *op.cit.*, p. 23.

⁵⁾ Vergelyk Gen. 14:6; Deut. 2:4; Rig. 5:4.

van Ethiopië in twee, verdeel noord van die Victoriameer in twee vertakings wat aan weerskante van die meer verby loop, verder suid weer verenig, en wat ten slotte doodloop aan die Afrikaanse ooskus naby die Zambesi-monding.¹⁾

In hierdie vallei is daar drie meergebiede. Die eerste is die Hulemeer of moerasgebied. Dit is egter nou heeltemal drooggelê en is besig om een van die rykste landboustreke van Israel te word. Die opdamming van die Jordaanrivier by die Hulemeer word teweeggebring deur 'n harde basaltiese rotslaag wat dwars oor die vallei strek.²⁾ Dieselfde geld ook by die Meer van Galilea. Die meer is baie ryk aan vis. Daar is ook 'n baie vrugbare landbougebied net suid van die meer. Daarteenoor is die Dooie See wat ongeveer 110 kilometer vanaf die Meer van Galilea na die suide lê, baie sout. Met 'n soutgehalte van 25%³⁾ is dit gemiddeld ses keer souter as die groot oseane.⁴⁾ Die landskap grensende aan die Dooie See is merkwaardig ru en ongetem. Op baie plekke is die oewers eenvoudig regop walle van bergmassas wat tot aan die water strek.⁵⁾ Dit is dus 'n gebied wat landboukundig nie veel waarde het nie omdat daar op die meeste plekke langs die rivier nie eintlik sprake is van gelyk grond wat bewerk kan word nie. By die Dooie See is die grond versout en dus uiters onvrugbaar.

¹⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 45.

²⁾ *Ibid.*, p. 47.

³⁾ Donner, *op.cit.*, p. 27.

⁴⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 27.

⁵⁾ *Ibid.*

6.1.3 Die Wes-Jordaanland

Die Wes-Jordaanland word deur Donner in ses onderskeibare gebiede verdeel¹⁾ naamlik

- (i) Galilea
- (ii) die Vlakte van Megiddo
- (iii) die bergstreke van Samaria
- (iv) die Judese bergstreke
- (v) die Kusvlakte en
- (vi) die bog by Berséba.

Die landstreek strek vanaf die Litanirivier in die noorde tot by Berséba in die suide, 'n afstand van ongeveer 250 kilometer. Die breedte van die landstreek is vanaf Jaffa aan die kus tot by die Jordaan ongeveer 80 kilometer en vanaf Gasa tot by die oewer van die Dooie See ongeveer 100 kilometer. Dit is dus 'n klein landstreek met 'n totale oppervlakte van ongeveer 9 700 vierkante kilometer.

6.1.3.1 Galilea

Galilea is 'n hooglandgebied²⁾ wat 'n kalksteenformasie³⁾ het en is geleë aan die suidekant van die Libanonbergreeks. Die gebied het 'n hoër reënval as die res van Palestina en maak dit dus geskik vir landboudoeleindes. Galilea word aardryksundig in twee verdeel, naamlik Bo-Galilea en Benede-Galilea. Eersgenoemde is die hoër-

¹⁾ Donner, *op.cit.*, p. 29.

²⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 37.

³⁾ Donner, *op.cit.*, p. 29.

liggende deel in die noorde en dit word van Benede-Galilea geskei deur 'n breukbekken wat oos-wes vanaf die dorp Safad tot by Akko aan die kus loop.¹⁾ 'n Groot deel van Bo-Galilea is bokant 900 m (3 000') bo seevlak, en die Jarmoekberg is byna 1 200 m hoog.²⁾

Die heuwelland van Benede-Galilea is nêrens hoër as 600 m (2 000') bo seevlak nie. Die berg Tabor is slegs 562 m hoog.³⁾ Die suidelike deel van Benede-Galilea is geologies deur lawagesteentes gevorm wat ooreenstem met die vulkaanneerslae in die Oos-Jordaanland.⁴⁾ Benede-Galilea is 'n steppelandstreek wat in trappe na die suide afdaal met goeie landboumoontlikhede.⁵⁾

6.1.3.2 Die Vlakte van Megiddo

Die vlakte tussen die Galilese en die Sentraal-Palestynse gebergtes is van die vrugbaarste alluviale vlaktes in Palestina.⁶⁾ Die naam van die gebied is in die O.T. die vlakte van Jisreël⁷⁾ na aanleiding

¹⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 37.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ *Ibid.*

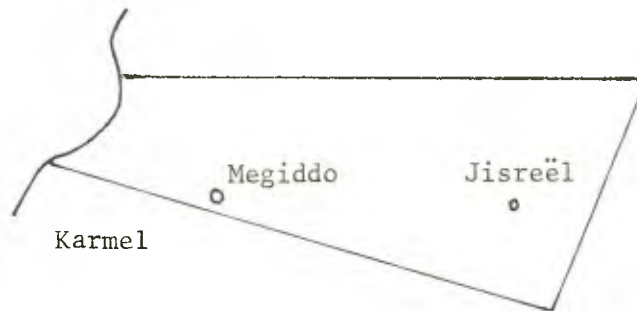
⁴⁾ Donner, *op.cit.*, p. 30.

⁵⁾ *Ibid.*

⁶⁾ *Ibid.*

⁷⁾ Vergelyk Jos. 17:16; Rigt. 6:33; Hos. 1:5.

van die dorp wat aan die oostekant geleë is of die vlakte van Megiddo¹⁾ na aanleiding van die plek Megiddo wat in die suide lê.

Die vlakte van Megiddo is struktureel 'n geologiese fout-kom. Vir die hele lengte van die vallei is dit baie smal en selde meer as 3 kilometer breed. Die Kisonrivier vloei deur die vlakte en het sy oorsprong nie ver van Jisreël af nie.²⁾ Hierdie vlakte het heeltemal voldoende water wat hy van die heuwels aan beide kante kry. Die vlakte is ook goed gedreineer vanweë die val van die grondgebied wat egter nie so groot is dat die grond verspoel nie.³⁾

6.1.3.3 Die bergstreke van Samaria

Die bergstreke van Samaria vorm saam met die Judese bergstreke 'n aaneenlopende reeks.⁴⁾ Die Samaritaanse heuwelland vertoon 'n topografiese verskeidenheid, met skerp rûens afgewissel deur klein komme of valleitjies daar tussen in. In vergelyking met die hoogland van Galilea is Samaria beslis armoediger en is sy kalkgronde minder vrugbaar.⁵⁾ Die westelike hellings van die hoogland, dit wil sê dié wat afdaal in die rigting van die kusvlakte, is landbou-

¹⁾ Vergelyk 2 Kron. 35:22 en Sag. 12:11.

²⁾ Baly, *op.cit.*, p. 149.

³⁾ *Ibid.*, p. 150.

⁴⁾ Donner, *op.cit.*, p. 31.

⁵⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 38.

kundig die beste. Die hellings na die suide- en oostekante is te warm en droog vir vrugteverbouing.¹⁾

6.1.3.4 Die Judeese bergstreke

Suid van Sigem begin die hoogland van Judea en strek suidwaarts tot digby Berséba. Hier word die senoman-kalksteengrondtipe aangetref.²⁾ Veral die oostelike hange met sy kalksteen is baie onproduktief, indien ook in ag geneem word dat die gebied in die reënskaduwee lê.³⁾ Die gebied is daarom kaal en sonder plante-groei.

Die westelike deel, dit wil sê wes van Jerusalem, is baie vrugbaarder. Hier is terrasse aangelê vir die verbouing van wingerde.⁴⁾ Klei-grond word hier aangetref waarvan die rooi kleur toegeskryf kan word aan sekere ysterryke bestanddele.⁵⁾ Die landskapskarakter van die streek is ruwer as dié van Samaria, die bergformasie steiler en die dale vol klowe.⁶⁾ Merkwaardig van die Judeese gebergte is dat dit skielik afdaal na 'n sagte, plat hoogland. Die hoogland is maksimaal 20 kilometer breed en word in die O.T. die Sjeféla genoem.⁷⁾ Na die westekant daal die hoogland weer na 'n kusvlakte.⁸⁾

¹⁾ *Ibid.*, p. 39.

²⁾ Donner, *op.cit.*, p. 32. Ook Baly, *op.cit.*, p. 157.

³⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 39.

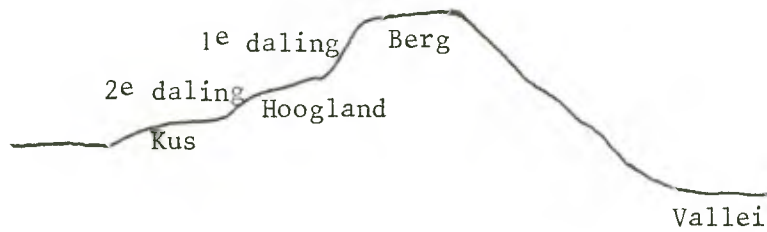
⁴⁾ Baly, *op.cit.*, p. 156.

⁵⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 39.

⁶⁾ Donner, *op.cit.*, p. 32.

⁷⁾ Vergelyk Deut. 1:7; Jos. 9:1; 10:40; Rigt. 1:9; Jer. 17:26.

⁸⁾ Donner, *op.cit.*, p. 33.

6.1.3.5 Die kusvlakte

Die kusvlakte is plat, lank en baie smal, maar in die suide is dit 'n bietjie hoër. Die kusvlakte is 'n vrugbare gebied wat bestaan uit diluviale en alluviale neerslae.¹⁾ Die neerslae word gevorm as gevolg van erosiewerking in die hooglande en berge en die grond word dan afgespoel na die kusvlaktes. Langs feitlik die hele lengte van die kus word die laaglande met sandduine begrens en hierdie duine belemmer die natuurlike dreinerings na die see sodanig dat groot oppervlaktes van die kusvlakte oorspronklik moerasagtig was.²⁾ Hierdie duine lê deels vas en is deels wandelend sodat groot gebiede versand word.³⁾

Hierdie kusvlakte word, van suid na noord, oorsigtelik opgedeel in die volgende dele,⁴⁾ naamlik

- i) Die vlakte van Filistia
- ii) Die vlakte van Saron
- iii) Die vlakte van Esdraelon
- iv) Die vlakte van Akko.

¹⁾ *Ibid.*

²⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 32.

³⁾ Donner, *op.cit.*, p. 34.

⁴⁾ Dit is die indeling van Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 32-36. Baly, *op.cit.*, volg in sy boek ook min of meer bogenoemde indeling van die kusvlakte.

6.1.3.6 Die bog by Berséba

Die land daal vanaf Hebron, wat ongeveer 1 000 meter bo seevlak geleë is, tot by Berséba, wat ongeveer 250 meter bo seevlak geleë is. Die reënval verminder ook aansienlik verder die land in, veral in die suid-weste. In die O.T. word die gebied die Negev genoem.¹⁾ Dit is 'n halfwoestyn waarin die bedoeïnegroepe rondgeswerf het. Die droë uitgestrekte streek beslaan byna die helfte van die Palestynse gebied. Veral die landskap wat na die ooste afdaal, is baie opgekerf deur droë wadi's.²⁾

Groot dele van die sentrale en noordelike Negev is bedek met 'n diep laag loess-grond, ook bekend as woestyn-alluvium. Dit is die gevolg van stof-aangewaaide materiaal uit die woestyn en is baie poreus, maar met 'n sterk onderliggende waterhoudende vermoë. Dit is potensieël vrugbare grond maar die beperkende faktor is egter die watervoorraad.³⁾

6.2 DIE KLIMAAT VAN PALESTINA

Palestina behoort tot die Mediterreense klimaatstreek met 'n oorwegende subtropiese klimaat. 'n Wesentlike kenmerk van die subtropiese klimaat is dat die jaar nie in vier seisoene verdeel word nie, maar in twee naamlik somer en winter.⁴⁾

¹⁾Vergelyk Gen. 20:1; 24:62; Jos. 15:19.

²⁾Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 43.

³⁾*Ibid.*

⁴⁾Donner, *op.cit.*, p. 36.

Die topografiese verskeidenheid lei tot 'n uiteenlopende variasie van klimaats-toestande. Die belangrikste kenmerk is die wyse waarop die Palestynse klimaat snel verander van die kus na die binneland, en tweedens ook hoe dit verander van noord na suid.¹⁾ Die strook hoogland wat van noord na suid parallel met die kus loop gee aanleiding tot die verskil in klimaat tussen die kus en die binneland. Die verskil tussen noord en suid hang saam met die ligging ten opsigte van vogtige seewinde en droë landwinde.²⁾

6.2.1 Reënval

Die reënvalperiodes in Palestina is van die allergrootste belang vir die landbou. Die eerste reëns van die nat seisoen, of die vroeë reëns, sak reeds uit in Oktober en November. Dit is slegs sowat 25-125 mm, maar dit is tog voldoende om die harde grond na die droë somer sag te maak vir ploeg.³⁾ Die reëntyd bereik sy hoogtepunt gedurende Januarie en Februarie, wanneer die grootste gedeelte van die jaar se reën val. Die laat reëns, wat die derde deel van die reënseisoen uitmaak, kom voor in April. Dit is sagte reën, maar baie belangrik vir 'n suksesvolle graanoes.⁴⁾

Hael en sneeu kom in die winter voor. Hael kan veral op die kusvlaktes aansienlike skade aanrig, terwyl sneeu op die hooglande voorkom. Veral die Hermon- en Libanongebirgtes kry sneeu vanweë hulle hoogte bo seevlak. Die gemiddelde reënval in Palestina verskil aanmerklik

¹⁾ Nel en Fensham, *op.cit.*, p. 59.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ *Ibid.*, p. 65.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 65. In die O.T. word die reënseisoene as volg onderskei naamlik vroeë reën of *yôrē* (Deut. 11:14; Jer. 5:24); stortreën of *gēsēm* (Gen. 7:12; 8:2; ens.); laatreën of *malqôš* (Deut. 11:14; Jer. 5:24); en reën of *māṭār* (Deut. 11:11; 32:2; 2 Sam. 23:4; ens.).

van gebied tot gebied. So kry Haifa op die kusvlakte gemiddeld 667 mm reën per jaar terwyl Jerusalem op die hoogland gemiddeld 529 mm reën kry, Eilat in die Negev 'n skamele 37 mm en Amman 277 mm.¹⁾

6.2.2 Temperature

Palestina het in Januarie die laagste temperatuur en in Julie/Augustus die hoogste. Temperature benede vriespunt kom egter baie selde voor. Op die hooglande is dit normaalweg koeler as op die laaglande soos die volgende gemiddelde temperature ook aandui: Haifa (op kusvlakte) 22°C; Jerusalem en Amman (op hoogland) 17°C, terwyl Eilat in die Negev se gemiddelde temperatuur 25°C is.²⁾ Ryp kom byna nooit voor op die kusvlakte nie, maar kom wel algemeen voor op die heuwel- en bergland.³⁾ Vanweë die hoë lugvogtigheid kom swaar douneerslae in die somer voor wat veral in die woestynggebiede die plante aan die lewe hou.⁴⁾

6.2.3 Winde

Die winde in Palestina kom oorwegend van die Middellandse See af. Die westewinde begin gewoonlik in die somer teen die middag te waai en bring 'n welkome koel lug oor berglandgebiede.⁵⁾ Die winde waai

¹⁾ *Ibid.*, p. 66.

²⁾ *Ibid.*, p. 60.

³⁾ *Ibid.*, p. 61.

⁴⁾ Donner, *op.cit.*, p. 36.

⁵⁾ Vergelyk Gen. 3:8; 8:1.

gewoonlik tot die aand.¹⁾

By die wisseling van die seisoene kom daar uit die woestyn 'n warm oostewind, naamlik die gevreesde Sirokko wat alles verdroog. Veral by die oorgang van winter na somer word al die winterplantegroei vin-nig verdor deur dié wind.²⁾

¹⁾ Donner, *op.cit.*, p. 37.

²⁾ *Ibid.*, Vergelyk ook Jes. 40:6f.; Ps. 103:15f..

HOOFSTUK 7WINGERDBOU IN PALESTINA

Die grond waarop wingerd geplant is, is goed uitgesoek. Grond wat baie klipperig was, is vermy. Die senon-grondtipe in die hooglande is vermy, terwyl die rooi turon en senoman-grondsoorte baie vrugbaar is. Die smal stroke dalgrond is meestal vermy ten gunste van die hooglande waar meer son is.¹⁾

Terrasse, waarop wingerd verbou is, is teen die hoogliggende dele gemaak.²⁾ Groot klippe is gebruik om die terrasse te bou. Terrasbou het die voordeel dat dit nuwe grond vir die landbou beskikbaar stel. Tweedens dien dit ook om erosie te verhoed.³⁾ Wingerd is egter ook op die vlaktes geplant soos op die Filistynse vlakte en die Saronvlakte wat bekende wyngebiede was.

7.1 TERRASSE AS KENMERKENDE EIENSKAP VAN DIE JUDESE GEBERGTES⁴⁾

Die aard en verspreiding van terrasse in die Judeese berge is afhanklik van die landskap en ander fisiografiese faktore. Terrasse beslaan teenswoordig 56,4% van die totale Israelitiese gebied van die berge by Jerusalem.⁵⁾ Dit

¹⁾ Dalman, G., *Arbeit und Sitte in Palästina*, Band IV, 1964, p. 319.

²⁾ Zapletal, V., *Der Wein in der Bibel*, 1920, p. 23.

³⁾ Vogelstein, H., *Die Landwirtschaft in Palastina zur Zeit der Misnah*, Teil I: Der Getreidebau, 1894, p. 9.

⁴⁾ Hierdie gedeelte berus op die artikels van Ron, Z., "Agricultural Terraces in the Judean Mountains, *IEJ* 16(1966), pp. 33-49, 111-122 en De Geus, C.H.J., "The importance of archaeological research into the Palestinian agricultural terraces, with an excursus on the Hebrew Word *gbī*", *PEQ* 107(1975), p. 67.

⁵⁾ Ron, *op.cit.*, p. 121.

dui op 'n intensiewe gebruik van die grond wat beskikbaar is. Die periode van die grootste gebruik van Palestina se grond is egter in die verlede.¹⁾

Die terraskultuur was hoog ontwikkel in die berge van Juda. Die boer was ook goed bekend met die aard van die omgewing en die verskillende elemente. Hy moes kennis neem van die litologiese en morfologiese struktuur van die terrasse asook van die klimatologiese en hidrografiese karakter van die gebied.²⁾ Die boer moes bogenoemde faktore maksimaal benut om metodes te ontwerp om sodoende die probleme wat met terrasse ontstaan, te oorkom. Hierdie metodes is:³⁾

- (i) Die verandering van heuwels na 'n opeenvolgende reeks van plat horisontale oppervlaktes wat erosie verhoed en die heuwels geskik maak vir landboudoeleindes.
- (ii) Effektiewe en maksimale gebruik van die beskikbare water (reën- en fonteinwater).
- (iii) Die voorsiening van 'n dreineerstelsel vir die terrasse.
- (iv) Spesiaal gekonstrueerde paadjies in die terrasgebied om sodoende skade aan die terrasmure te voorkom.
- (v) Beperking van dorpsontwikkeling tot gebiede wat nie geskik is vir terrasse nie.

7.1.1 Die bou van 'n terras

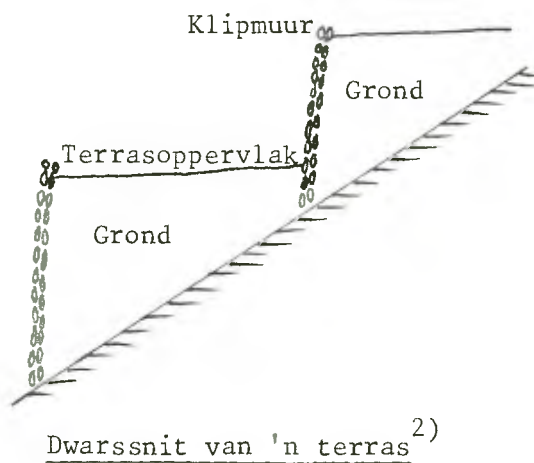
Die doel van terrasse is om gunstige landboustoestande in 'n heuwelagtige gebied te skep. Die terrasmuur word gebou van ongekapte klip.

¹⁾ De Geus, *op.cit.*, p. 67.

²⁾ Ron, *op.cit.*, p. 121.

³⁾ *Ibid.*, p. 122.

Hierdie klippe word net op mekaar gepak sonder dat 'n bindmiddel, byvoorbeeld klei gebruik word. 'n Putsloot of fondament word ook nie gegrawe nie. (Sien skets). Die doel hiervan is dat dreineringskan plaasvind deur die openinge tussen die klippe en tussen die muur en die bodem. Hierdie dreineringskan van die landbougrond verhoed dat dit agteruitgaan en ook dat die muur meegee na swaar reëns deur die druk van die water wat andersins daaragter so versamel het.¹⁾

Die klipmuur is baie nuttig in die sin dat die klippe wat die grond bedek, verwyder kon word en vir die terrasmuur gebruik kon word sodat die grond beskikbaar kom vir bewerking.

7.1.2 Faktore wat die verspreiding en vorming van terrasse bepaal

Die verspreiding en vorming van terrasse word bepaal deur 'n groot aantal faktore. Eers het die boere die makliker bewerkbare grond bewerk, maar met die toename in bevolking en as gevolg van ekonomiese, politieke en kulturele toestande het die terrasse op verskillende plekke ontstaan.³⁾ Hierby kom ook klimatologiese faktore sowel as topografiese, litologies-morfologiese en hidrografiese faktore.

¹⁾ *Ibid.*, p. 34.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ *Ibid.*, p. 35.

7.1.2.1 Die klimatologiese faktor

Een van die belangrikste faktore wat die verspreiding van terrasse betref, is die intensiteit van die sonbestraling.¹⁾ Die gebied is arm aan water en die reënval is ongeveer 500 mm per jaar, sodat daar merendeels droëlandbewerking plaasvind. Sonbestraling hang af van die ligging van die heuwels. Die grootste verskil kom voor tussen dié wat aan die noordekant lê en dié wat aan die suidekant lê. In die winter, met ander woorde die nat seisoen, kry die suidelike deel baie meer son as die noordelike deel, sodat die terrasse aan hierdie kant (noorde) hul vog baie langer hou. Dit is 'n feit dat die suidelike deel van die Judese berge baie soorte woestyn- en steppeplantegroei het en dat die algemene bedekking van die grond baie swakker is as die van die noordelike deel.²⁾

7.1.2.2 Die topografiese faktor

Die reliëf beïnvloed die konstruksie van die terrasse. Dit is baie moeilik om teen 'n steil heuwel 'n terras te bou aangesien die smal hoë terrasse 'n baie goeie konstruksie nodig het. Dit is ook moeilik om paaie, meestal voetpaaie tussen die terrasse te bou.³⁾

7.1.2.3 Die litologies-morfologiese faktor

Die verspreiding van terrasse word bepaal deur litologie. Hoe minder die rots geskik is vir terrasse hoe kleiner is die terrasverspreiding, al heers daar ander goeie toestande.⁴⁾ Die litologiese geskiktheid van die grond word beïnvloed deur die toestand van die morfologiese

¹⁾ *Ibid.*, p. 38.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ *Ibid.*, p. 43.

⁴⁾ *Ibid.*

strukture wat gevorm of saamgestel is uit die verskillende lae, die gedeeltes rotsafval, die hoeveelheid klip en die tempo van grondvorming.¹⁾

Die litologiese invloed op die verspreiding van die terrasse en nedersettings word goed gedemonstreer in die gebied oos van die plato in die Judese gebergtes. Oos van die plato in die Ramalla- en Jerusalemberge (die Betlehemgebied is hierby ingesluit) is daar 15 nedersettings wat terrasse met sagte en vrugbare grond het. Dit kom egter glad nie voor in die suidelike Hebronberge nie.²⁾

7.1.2.4 Die hidrografiese faktor

a) Terrasse rondom fonteine

Terrasse wat deur 'n stelsel van kanale vanaf 'n fontein besproei is, is in die Judese berge gebou ten spyte van sekere beperkings soos litologiese ongeskiktheid, steil hange, ens. Daar is baie voorbeelde van klein stukkie grond rondom 'n fontein waarop terrasse uitgelê is in 'n gebied wat andersins ongeskik is vir landboudoel-eindes.³⁾ In gebiede waar daar baie terrasse is, het die terrasse oorspronklik begin naby die fontein en later is dit uitgebrei. Soos die bevolking vermeerder het, het droëlandboerdery rondom hierdie kern van besproeide terrasse ontwikkel.⁴⁾

So 'n sisteem van terrasse wat deur 'n fontein besproei word, moet

¹⁾ *Ibid.*

²⁾ *Ibid.*, p. 44.

³⁾ *Ibid.*, p. 111.

⁴⁾ *Ibid.*

bestaan uit konstruksies waarin water opgevang en gestoor kan word asook 'n sisteem van kanale wat die water na die terrasse moet bring.¹⁾ Die tenk of konstruksies waarin die water opgevang is, is óf in die rots uitgekap óf gebou. Die water is by die fontein gebruik of deur kanale na hierdie stoortenks gebring. Hierdie tenks het 'n hele paar kubieke meter water gehou.²⁾ Besproeiing het op gravitasie berus sodat die terrasse laer as die waterbron moes wees. Die hoogte van die eerste terras was dus afhanklik van waar die waterbron geleë is. Die fontein se opening kon egter deur die bou van 'n klipkonstruksie hoër gemaak word sodat terrasse wat aan die bokant van die fontein geleë is ook besproei kon word. Ron noem dat die fontein 'Ein el Khandak se opening met 1,4 meter gelig is.³⁾

Besproeiing volgens bogenoemde stelsel het ook by die ou Jerusalem plaasgevind. Die landbougrond by Jerusalem het sowel oos van die stad, langs die oostelike heuwels en in die Kidronvallei gelê, as na die suide en suid-ooste van die berg Ofel. Die water is met kanale na hierdie gebiede gebring. Aan die voet van die berg Ofel was daar groot reservoirs waarvan die grootste een die *birket el-hamra* genoem is.⁴⁾

b) Terrasse in die valleie

Die valleie was makliker bewerkbaar aangesien die grond nie so steil was nie en daar ook meer grond beskikbaar was. Die boere het egter

¹⁾ *Ibid.*, p. 112.

²⁾ De Geus, *op.cit.*, p. 71.

³⁾ Ron, *op.cit.*, p. 113.

⁴⁾ De Geus, *op.cit.*, p. 71. Hierdie groot waterreservoirs word volgens De Geus *bereka* in die O.T. genoem. Vergelyk II Sam. 2:13; 4:12; 1 Kon. 22:38; ens..

twee probleme in hierdie valleie gehad. Eerstens was dit 'n probleem om die grond gelyk te kry sodat terrasse aanmekeer kon loop en tweedens het hulle 'n probleem gehad met vloedwater in die gebied.¹⁾ Die vloedwater moes so beheer word dat dit nie elke keer na 'n stortreën die terrasse wegspoel nie. Aan die rivierkant van die terrasse is ook klipmure gebou om te verhoed dat die grond uitgekalk word. Besproeiing moes hier ook geskied, soos in die heuwels, deur 'n stelsel van kanale.

7.1.3 Ontwikkeling van nedersettings

Nedersettings het naby die fonteine ontstaan. Grond wat glad nie geskik was vir landboudoeleindes nie is gebruik om huise op te bou. Die ligging van hierdie nedersettings is veral beïnvloed deur drie faktore, naamlik topografie; fonteine en litologie.²⁾

7.1.3.1 Topografie

Huise is gebou op die rotsagtige en hoë, steil dele waar daar geen bewerkbare grond is nie (byvoorbeeld Suba en Beit Mahsir). Die bewerkbare grond is nooit vir nedersettings gebruik nie. Dit het daartoe gelei dat die dorpie moeilik bereikbaar was en tweedens was die terrein waarop gebou kon word ook beperk. Die afstand na 'n fontein was ook 'n faktor om in gedagte te hou.³⁾

7.1.3.2 Fonteine

Nedersettings was altyd naby 'n fontein, maar aan die bokant van

¹⁾ Ron, *op.cit.*, p. 116.

²⁾ *Ibid.*, p. 120.

³⁾ *Ibid.*

die fontein ten spyte van die feit dat water nou heuwelop na die nedersetting gedra moes word. Die grond aan die onderkant van die fontein is egter ten volle vir landboudoeleindes gebruik.¹⁾

7.1.3.3 Litologie

Sodra 'n litologiese stratum dui op gunstige landboustoestande, is die nedersetting op 'n aangrensende minder gunstige stratum gebou. Dit is die geval by Suba en Beit Maḥsir.²⁾

Die bewaring van landbougrond het dus altyd die hoogste prioriteit geniet. Volgens Ron is die hele nedersettingspatroon in die Judese berge bepaal deur die beskikbaarheid van landbougrond. Dit is ook die rede waarom die meeste ou nedersettings op die rante van die plato's en toppe van heuwels geleë was.³⁾ Die terrasse, kanaalnetwerke en paaie van 'n nedersetting moet as 'n eenheid gesien word. Volgens De Geus kon dit 'n politieke eenheid of selfs 'n territoriale staat in die Ystertydperk gevorm het.⁴⁾

Met die aanbreek van die Ystertydperk (1200 v.C.) het daar belangrike veranderinge in die nedersettingspatroon gekom. Terselfdertyd is daar begin met die grootskaalse ontwikkeling van terrasse teen die berghange wat gevolg is deur die ontwikkeling van nedersettings op verskillende plekke.⁵⁾ Die Israëliete het in die berge nedersettings aangelê tussen die stede van die Kanaä-

1) *Ibid.*

2) *Ibid.*

3) *Ibid.*, p. 121. Ron stem nie saam met die idee van Amiran, D.H.K., "Pattern of settlement in Palestine", *IEJ* 3(1953), p. 203, dat sekuriteit die hooforsaak was van die ligging van die nedersettings nie.

4) De Geus, *op.cit.*, p. 69.

5) *Ibid.*, p. 70.

niete en so direkte konflikte vermy.¹⁾

Die veranderde politieke toestande het dit moontlik gemaak om te lewe en te werk in klein nedersettings wat versprei was oor die hele land. Die terrasse het landbou moontlik gemaak teen die heuwels waar die temperatuur en reënval baie meer geskik was as op die vlaktes en in die rivierbeddens.²⁾

Die ontwikkeling en bou van terrasse het dus die berge van Juda gekarakteriseer en dit was ook die basis van die landboubedrywighede van die inwoners van die gebied van die vroegste tye af.³⁾

7.2 AANPLANTING

Sodra 'n nuwe wingerd aangelê moes word, moes die grond reeds lank voor die planttyd diep losgemaak word sodat die winterreëns die grond diep kon natmaak.⁴⁾ Die onkruid moes verwyder word en die klippe wat gedurende die bewerking uit die grond gekom het, is uitgedra en gebruik om 'n muur wat tussen een en twee meter hoog was rondom die wingerd te bou. Dit het as beskerming gedien teen loslopende vee.⁵⁾

Jong stokke is gewoonlik in Februarie aangeplant.⁶⁾ Die stokke is in rye

¹⁾ Alt., A., *Erwägung über die Landnahme der Israeliten in Palästina*, Kleine Schriften, Band I, 1957, pp. 126-175.

²⁾ De Geus, *op.cit.*, p. 70.

³⁾ Ron, *op.cit.*, p. 122.

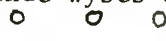
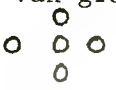
⁴⁾ Dalman, *op.cit.*, p. 323. Dalman beskryf 'n soort bospik wat gebruik is om die landerye te bewerk.

⁵⁾ Zapletal, *op.cit.*, p. 24.

⁶⁾ Hier ontstaan die vraag of die stokkies wat geplant is geënte stokke was en of dit net bloot lote was wat in die grond gesteek is om wortel te skiet en dan oorgeplant is. Volgens Plinius is olyfbome veredel deur 'n proses van okkulering, wat die moontlikheid ooplaai dat wingerdstokke ook op so 'n wyse veredel is. Dit het egter eers baie later in die geskiedenis gebeur.

geplant (*nāṭa^c*) of afsonderlik.¹⁾ Die stokke is 50 cm diep en 2-4 meter uitmekaar geplant. Hierdie afstand is nodig omdat die grond tussen die stokke so wyd as moontlik bewerk moes word. Daar moes ook plek wees vir die lang lote.²⁾ Somtyds is die lang lote van 'n wingerdstok afgebuig en in die grond gedruk om wortel te skiet. Op dié manier is steggies³⁾ gekweek. Die steggies is later uitgeplant.

'n Belangrike vraag is of wingerd opgelei is al dan nie. In Gen. 49:11 word genoem dat die man sy esel aan 'n wingerdstok vasgemaak het, wat daarop dui dat die wingerdstok wel opgelei is.⁴⁾ Wingerde by Beit Mahsir en in die grootste deel van Hebron is opgelei terwyl daar by Nasaret en Ramalla nie wingerde opgelei is nie. Waar wingerde wel opgelei is, is dit teen bome of pale opgelei soos die geval ook in Mesopotamië was. In Egipte is daar egter priële gebou van pale of riet.⁵⁾ Daar is afbeeldinge waarop duidelik gesien kan word hoe die druiweplukkers onder die priële staan en hulle hande uitsteek na bo om die trosse by te kom. (Sien Wyn in Egipte).

1) Dalman, *op.cit.*, p. 326. Volgens die Judese reg moes die stokke ten minste 2 meter uitmekaar geplant word en nie verder as 4 meter van mekaar nie. As die stokke nader as 2 meter aanmekaar gestaan het, is dit volgens wet wat die vermenging van 2 soorte saad verbied het ("Mischsaatenverbots"), nie as wingerd gereken nie. Daar moes ook 5 stokke in 'n ry gestaan het om as wingerd beskou te word. Die wet is waarskynlik op die volgende wyses deur middel van groepsverbouing omseil: (1) (2) (3)

Kraus, S., *Talmudische Archäologie*, II, 1966, p. 231.

2) Zapletal, *op.cit.*, p. 24. Vergelyk ook Vogelstein, *op.cit.*, pp. 14-15.

3) Dalman, *op.cit.*, p. 827, noem dat Plinius oor hierdie metode geskryf het. Die steggie wat so gevorm is, is *bērîkâ* genoem.

4) Vergelyk Miga 4:4. As 'n wingerdstok so was dat 'n mens daaronder kon sit moes dit opgelei gewees het.

5) Forbes, R.J., *Studies in Ancient Technology*, Vol. III, 1955, p. 74. Vergelyk ook Schnebel, M., *Die Landwirtschaft im hellenistischen Ägypten*, 1925, p. 255.

7.3 BEWERKING EN BESPROEING

Bewerking van die grond in Palestina het nie na willekeur plaasgevind nie.

Ons vermoed dat daar vir die boer 'n vaste werkskalender bestaan het soos onder andere die Geser-kalender (925 v.C.) waarvolgens die jaar se werksaamhede ingedeel is.¹⁾ Dit lui as volg:

Twee maande van oes (insameling),
 Twee maande van saai,
 Twee maande van laat-saai,
 'n Maand van afsny van die vlas,
 'n Maand van gars-oes,
 'n Maand van oes, dan feestelikheid,
 Twee maande van wingerd-versorging,
 'n Maand van die insameling van somervrugte.

Nadat dit genoeg gereën het in Februarie is die wingerde geploeg. Waar 'n ploeg nie gebruik kon word nie, is 'n bospik ("Hack") gebruik. Daarna is die wingerd nog twee tot drie keer geploeg om die onkruid te verwyder en die grond los te maak.²⁾ Gereelde besproeiing deur die warm somermaande was ook baie noodsaaklik vir mooi druiwe. 'n Goeie waterstroom of opgaarplek vir water in die nabyheid van die wingerd was dus noodsaaklik.³⁾ In die Midrasj word beskryf dat 'n wingerd ook bemes moes word, tesame met gereelde skoffel, ploeg en besproeiing.⁴⁾

Die wingerd moes ook jaarliks gedurende die wintermaande gesnoei word. Vol-

¹⁾ Dié vertaling van die Geser-kalender is die weergawe van Nel, A. en F.C. Fensham in *Palestina die Heilige Land*, 1965, p. 130.

²⁾ Zapletal, *op.cit.*, p. 25. Vergelyk Vogelstein, *op.cit.*, pp. 33-38.

³⁾ Dalman, *op.cit.*, p. 325.

⁴⁾ *Ibid.* Vergelyk Vogelstein, *op.cit.*, p. 18-25.

gens Dalman is net die lote uitgesny wat nie die vorige oes goed gedra het nie.¹⁾ Al die lote van 'n stok moet juis gesnoei word om sodoende 'n beter oes die volgende jaar te lewer. Daar is ook sprake van 'n tweede snoeiperiode. Dit het geskied gedurende die groeiperiode van die wingerd,²⁾ waartydens die swak lote dan uitgesny is.³⁾

7.4 BEWAKING VAN DIE WINGERD

'n Wag moes die wingerd dag en nag oppas.⁴⁾ As wapens het hy 'n boog, 'n slingervel, 'n val en 'n net gebruik om mense en diere, veral voëls af te skrik. 'n Hut is vir die wag in die wingerd gebou.⁵⁾ 'n Beter metode was om 'n toring te bou omdat dit hoër was en die wagter dus verder kon sien.⁶⁾ 'n Muur is ook, soos reeds genoem, om die wingerd gebou om veral loslopende vee uit te hou.

7.5 OES

Oestyd het ongeveer drie maande geduur: van die begin van Augustus tot die einde van Oktober, afhangende van waar die wingerde geleë was. In die laagliggende gebiede is vroeër met die oesbedrywighede begin as in die hoogliggende gebiede.⁷⁾ Die druïwe is met die hand geoes. Vir dié doel is 'n

¹⁾ *Ibid.*, p. 331.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ In die Westelike Provinsie word hierdie uitsny van swak lote "suier" genoem. Die doel hiervan is om te verhoed dat die stok te dig word en daar gevolglik nie genoeg lug tussen die blare deur kan sirkuleer nie.

⁴⁾ Vergelyk Jes. 27:3.

⁵⁾ Vergelyk Jes. 1:8.

⁶⁾ Vergelyk Jes. 5:2.

⁷⁾ Zapletal, *op.cit.*, p. 30 en Dalman, *op.cit.*, pp. 339-340.

sirkelvormige mes¹⁾ gebruik. Die duiwe is in mandjies²⁾ geoes en na die kelder vervoer.³⁾ Nadat die hoefoes geën is, het daar nog natrosse oorgebly. Hierdie natrosse moes vir die armes, die wese en die weduwees bly.⁴⁾

Oestyd was 'n vreugdevolle tyd van die jaar en die hele huisgesin het meege doen aan die bedrywighede.⁵⁾ Gedurende die feestyd het die jong meisies in wit geklee selfs in die wingerd gedans en gesing⁶⁾ om die dae op te vrolik en sodoende ook die oesmense aan te moedig.

7.6 VERWERKING

Die verwerking van die duiwe het in die kelder plaasgevind. Hier is die duiwe getrap en het die mos gegis; is die wyn gefiltreer en die kruike volgemaak om opgeberg te word. 'n Kelder het uit twee afdelings bestaan naamlik 'n parsgedeelte en 'n stoorgedeelte, waarvan eersgenoemde bogronds en laasgenoemde ondergronds was. 'n Kelder uit dié tyd moet egter nie verstaan word soos ons dit vandag ken nie. Dit was alles oop en soos dit uit die afmetings sal duidelik word, nie vergelykbaar in formaat nie.

1) *mizmērôt*.

2) *sālîm*.

3) Dalman, *op.cit.*, p. 342.

4) Vergelyk Deut. 24:21 en Lev. 19:10.

5) Jes. 16:9b + 10; Jer. 25:30; 48:33.

6) Volgens Ahlström, G.W., "Wine Presses and Cupmarks at the Jenin-Megiddo Survey", *BASOR* 231(1978), p. 41 het die jong meisies met hulle dans in die wingerd die jong mans eroties opgewerk na aanleiding van Rigt. 21:21. Die woorde in die Hebreeuse teks wat op dans betrekking het is *lāhūl bammēhōlôt*. Albei die woorde stam van die werkwoordsvorm *hwl*. Volgens *KBL*, p. 281, en Brown, Driver en Briggs, pp. 296-297, beteken die woord "om al in die rondte te dans". Daar is egter geen sprake van erotiese opwekking nie.

7.6.1 Die parskelder

Die parskelder het bestaan uit 'n trapplek en 'n kuip wat met 'n voortjie of grippie met mekaar verbind is. Hierdie trapplek en kuip is in die rots uitgekap. Die trapplek is 'n plat oppervlakte van wisselende grootte. Dalman maak melding van 'n trapplek wat 65 cm in vierkant was en 20 cm diep. Veel groter is 'n ander trapplek met afmetings van 3,50 m x 2,50 m x 0,65.¹⁾ In die Judeese hoogland is 'n trapplek van 2,15 x 2,65 m x 0,20 m gevind. (Sien Skets). Die kuip wat daarmee verbind was, was 0,90 m x 1,10 m x 0,65 m. Daar was ook trapplekke wat meer as een kuip gehad het. Ander variasies van 'n parskelder was ook moontlik. Ahlström maak melding van nege verskillende vorme wat 'n parskelder kon aanneem.²⁾

Die parskelder is in of naby die wingerd gemaak sodat die druiwe nie te ver vervoer moes word nie. Die trapplek word in die O.T. die *gat* genoem en die kuip die *yeqeb*.³⁾ In Jes. 63:3 en Hag. 2:16 kom die woord *pûrâ* voor. In eersgenoemde gedeelte verwys die woord na die hele parskelder, maar in Haggai verwys dit na die kuip. Hierdie woord kan moontlik 'n leenwoord van die Akkadiese woord *pûru* wees wat 'n klipbak ("stone bowl") beteken.⁴⁾

Dalman maak melding van parskelders wat van stene, hout of klei gebou is en met pik dig gemaak is.⁵⁾ Die parskelders dateer waarskynlik

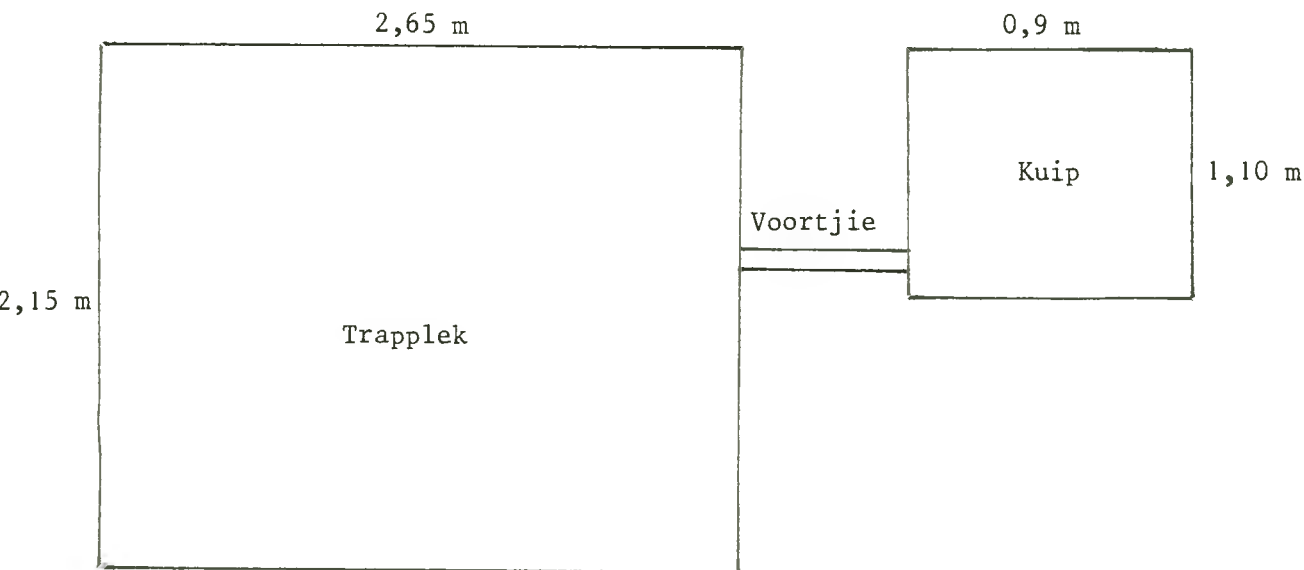
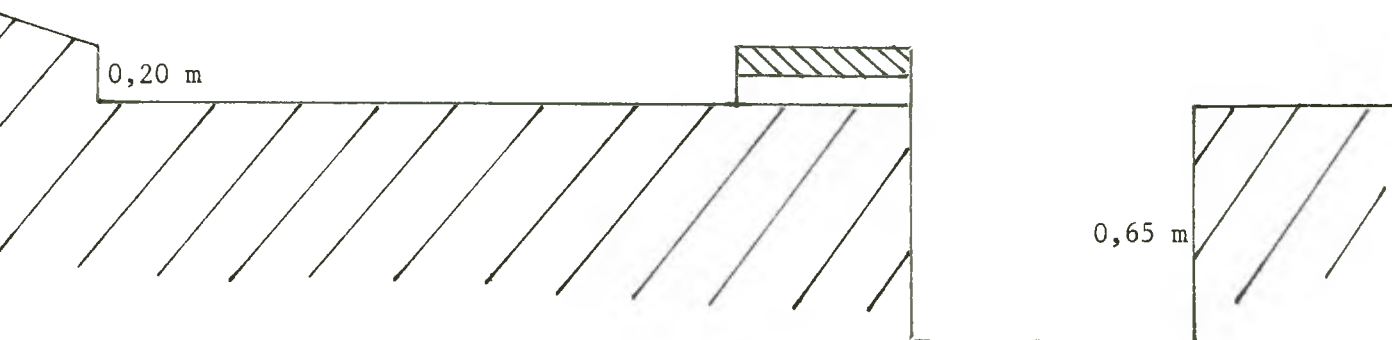
¹⁾ Dalman, *op.cit.*, p. 359.

²⁾ Ahlström, *op.cit.*, p. 20.

³⁾ Jes. 5:2.

⁴⁾ Ahlström, *op.cit.*, p. 19. Vergelyk ook *AHw*, Band II, p. 881.

⁵⁾ *Ibid.*, p. 357.

Bo-aansig van Parskelder¹⁾Deursnee-vooraansig van Parskelder¹⁾

uit 'n veel later tydperk as bogenoemde. Volgens Pritchard was daar ook buiten die kuip waarin die sap afgeloop het vanaf die trapplek ander kuipe wat waarskynlik as giskuipe gedien het. Die sap is dan van die afloopkuip oorgegooi in die giskuip.²⁾

7.6.2 Stoorkelder

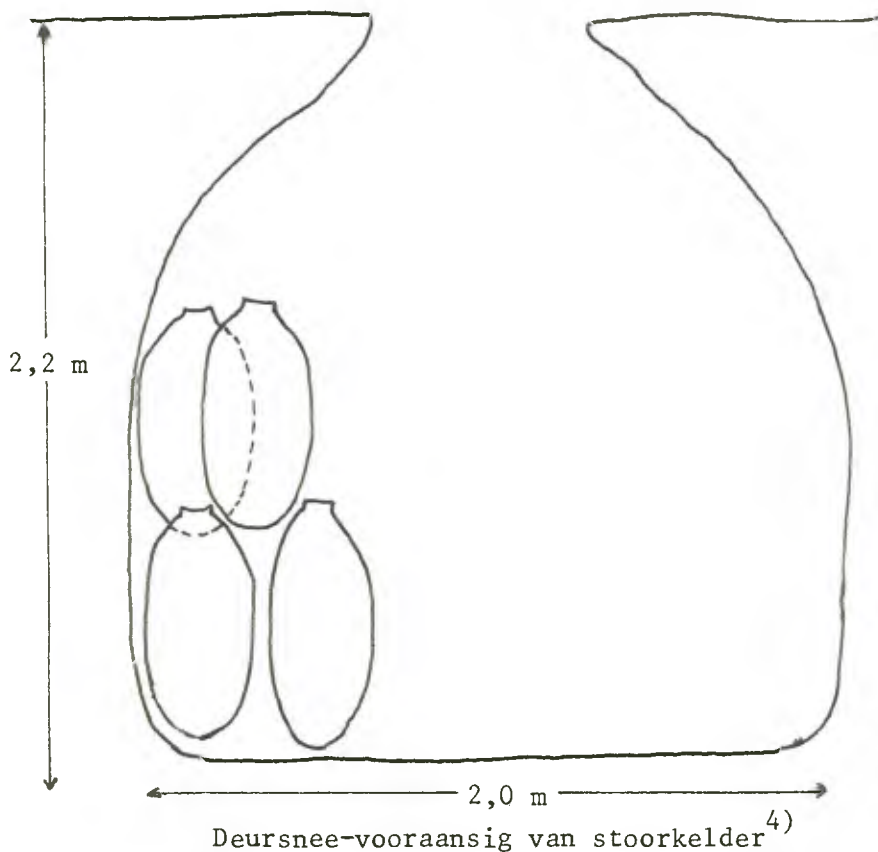
Een van die belangrikste aspekte by die maak van wyn is die opberging daarvan teen 'n min of meer konstante temperatuur. Wyn moet dus in

¹⁾ Dalman, *op.cit.*, fig. 102.

²⁾ Pritchard, J.B., *Winery, Defenses and Soundings at Gibeon*, 1964, p. 25. In opgrawings by Gibeon is sulke waarskynlike giskuipe gevind. Hierdie opgrawings by Gibeon dui daarop dat die kelders in die Yster II tydperk gemaak en gebruik is.

'n stoorkelder opgeberg word om te verouder en ook om bewaar te bly tot-
dat dit gebruik word. Volgens 1 Kron. 27:26 moes daar stoorfasiliteite
in wingerde gewees het. Moontlik het van die grotte wat naby die pars-
kelders gevind is as stoorkelders gedien.¹⁾ Wyn is ook opgeberg in
vestings (2 Kron. 11:11) en in die tempel (Neh. 13:13f.).

Pritchard het by Gibeon 'n hele aantal stoorkelders opgegrawe.²⁾ Die
stoorkelders is in die rots uitgekap tot op 'n gemiddelde diepte van
2,2 m. Die kelder is min of meer silindervormig met 'n opening van on-
geveer 0,67 m. Die deursnit van die stoorkelder is ongeveer 2 m.
(Sien skets.) Die kelders het 'n gemiddelde inhoudsmaat van 6 600 liter
(1 500 U.S. gellings) gehad.³⁾

¹⁾ Döller, J., "Der Wein in Bibel und Talmud", *Biblica* 4(1923), p. 166.

²⁾ Pritchard, *op.cit.*, p. 1. Vergelyk ook sy artikel "Industry and Trade at Biblical Gibeon", *BA* 23(1960)pp. 23-29.

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ *Ibid.*, fig. 53.

Die diepte van die stoorkelder was waarskynlik sodanig dat 'n persoon 'n kruik gemaklik kon aanvat van bo-af of 'n kruik aangee vanuit die kelder, want dit is moontlik om sonder die gebruik van 'n leer 'n kruik na bo aan te gee, of een aan te vat.¹⁾ Die gemiddelde deursnit van 2 meter is waarskynlik bepaal deur die mate waarin die rots onderkant die oppervlak weggekap kon word sonder om die dak van die stoorkelder te verswak. Die opening op die oppervlak is sodanig gemaak dat 'n persoon maklik daardeur sou kon in- of uitklim, maar ook dat dit maklik toegemaak kon word.²⁾

'n Voorbeeld van 'n stoorkruik is gevind en het 'n inhoudsmaat van ongeveer 40 liter (9,75 U.S. gellings). Hierdie kruike is deur die opening laat sak en in die kelder gestoor. Sodra die kelder vol was, is die kelder se opening toegemaak met 'n groot klip. Die temperatuur ($+ 18^{\circ}$) sou dan min of meer konstant bly in die kelder.³⁾ Volgens die grootte van die kruike kon twee lae opmekaar gepak word.

Pritchard het toetse gedoen om te bepaal of daar miskien vloeistof in die stoorkelders gegooi is aangesien enkele van die kelders uitgepleister was aan die binnekant. Hy het egter tot die gevolgtrekking gekom dat die rotsformasie poreus is en dus nie 'n vloeistof sou kon hou nie.⁴⁾ Kruike móés dus gebruik word.

¹⁾ *Ibid.*, p. 26.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ *Ibid.* Pritchard het bevind dat op 18 Junie 1959 die temperatuur buite in die skaduwee $28,6^{\circ}\text{C}$ ($83,5^{\circ}\text{F}$) was terwyl die temperatuur van water in die stoorkelder $18,3^{\circ}\text{C}$ (65°F) was. Ook is dit interessant om te noem dat by 'n wynkelder 13 myl wes van Gibeon vandag nog wyn in kelders wat in die rots uitgekap is, gestoor word.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 9.

Pritchard het deur 'n proses van eliminerings probeer vasstel waarvoor die stoorkelders nog gebruik kon word, aangesien daar ook ander moontlikhede was. Die kruikhandvatsels waarop geskryf is en wat gevind is, moes die etikette vir wyn wees. Daarby is die 63 kelders met 'n gemiddelde inhoudsmaat van 6 600 liter te groot vir die gemiddelde olyfolie-produksie van 'n plek soos Gibeon. Konstante temperatuur is ook meer noodsaaklik vir wyn as vir olie.¹⁾ Daarom kan met 'n groot mate van sekerheid gesê word dat die stoorkelders juis vir die opberging van wynkruie gebruik is.

Daar is aanduidings dat die wynmakery by Gibeon aan die einde van die 7de eeu of aan die begin van die 6de eeu verwoes is en dat die groot industriële bedrywighede nooit weer op dieselfde vlak daarna bedryf is nie.²⁾

7.6.3 Proses van wynmaak

Die druie is op die trapplek van die parskelder gegooi en met die voete getrap.³⁾ Jongmans en seuns het dit gewoonlik getrap.⁴⁾ Op 'n later stadium is kliprollers, soos dié waarmee olywe gemaal is, gebruik om druie te maal.⁵⁾ (Sien skets)

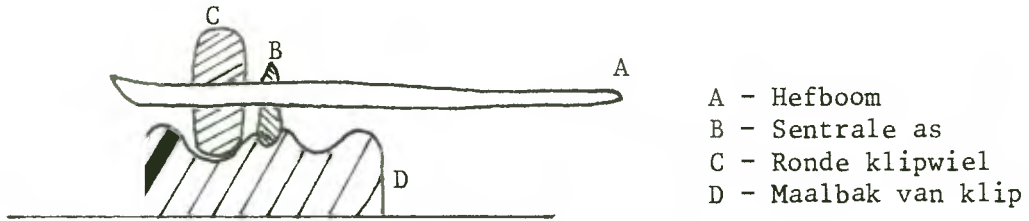
¹⁾ *Ibid.*, p. 25.

²⁾ *Ibid.*, p. 27.

³⁾ Vergelyk Jes. 63:3; Amos 9:13; Miga 6:15.

⁴⁾ Ahlström, *op.cit.*, p. 41.

⁵⁾ Döllner, *op.cit.*, p. 160.

- A - Hefboom
B - Sentrale as
C - Ronde klip wiel
D - Maalbak van klip

Deursnee-vooraansig van olyfpers¹⁾

Die sap het vanaf die trapplek na die kuip gevloei. In die geval van parskelders met twee kuipe is die een as afloopkuip gebruik.

Hierin het die mos eers afgesak voordat dit na die tweede kuip, naamlik die giskuip gevloei het. Dit is 'n meer verfynde proses²⁾ want reeds in die afloopkuip kon van die ergste onsuiverhede agterbly.

In die giskuip het die gistingsproses³⁾ begin. Die proses word aan die gang gesit deur die wilde gis of skimmel wat op die dop van die druiwekorrel aanwesig is. Hierdie gis veroorsaak dat die suikers in die mos omgesit word in alkohol en koolsuurgas.⁴⁾

Die mos is hoogstens ses uur in die giskuip gelaat voordat dit oor-

-
- ¹⁾ Dalman, *op.cit.*, fig. 51. Die lang hefboom (A) beweeg om 'n vaste punt (B) en die roller (C) word dan afgerol in die maalbak van klip (D).
- ²⁾ Volgens Ahlström, *op.cit.*, p. 41 dui die beskrywing van Jesaja in hoofstuk 25:6 reeds op wyn wat in 'n kelder met twee kuipe gemaak is. Die woorde wat gebruik word is *mīštē šēmārīm* en *šēmārīm mēzuqqāqīm*. Volgens Brown, Driver, Briggs, p. 1059, beteken *mīštē* 'n "banket, fees of geleentheid om te drink". *šēmār* (*šēmārīm*) Beteken volgens KBL, p. 994, "afsaksel waaruit wyn herwin kan word deur *zqq*". Die werkwoord *zqq* beteken volgens KBL, p. 264 "om te filtreer". Eersgenoemde twee woorde kan dus vertaal word as "'n fees van afgesakte wyn" en die laasgenoemde as "gefiltreerde afgesakte wyn". Dit is in teenstelling met die mening van Ross, J.F., "Wine", in *Interpreter's Dictionary of the Bible*, Vol. 4, (red. G. Buttrick), 1962, pp. 849-53, dat hierdie tipe parskelders eers in die Romeinse tydperk in gebruik gekom het.
- ³⁾ Volgens Schultz, A.C., "Wine" in *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible* (red. M.C. Tenney), Vol 5, 1975, p. 938, duur die primêre gisting vier tot sewe dae. Die sekondêre gisting kan egter tot twee maande aanhou.
- ⁴⁾ Lucas, A., *Ancient Egyptian Materials and Industries*, 1948, p. 24. Die wilde gis is *Saccharomyces ellipsoideus* en *S. apiculatus*. Die gisting word ook bevorder deur sekere ensieme in die sap. Gisting is die proses waardeur die glukose en fruktose in die sap omgesit word in alkohol en koolsuurgas.

gegooi is in wynsakke of kruike en in die stoorkelders geplaas is.¹⁾
Die rede hiervoor is dat die mos by 'n lae temperatuur moet gis.
Dan kan die wyngis aktief werk. Word die mos egter te warm, word die asyngis bevoordeel.

Deur die mos oor te gooi of oor te tap van een kuip na 'n ander of na die kruike is 'n beter wyn gemaak, want elke keer word die mos van die afsaksel afgegooi. Dit is in werklikheid 'n verfyningsproses en het meegewerk om die mos te filtreer. Hierdeur is 'n skoner mos verkry wat in die wynsakke of kruike gegis het.

'n Ligte wyn is verkry deur die mos gouer van die afsaksel af te trek. In die geval waar 'n swaarder wyn verlang is, moes die mos langer op die afsaksel bly. Dit is waarskynlik wat deur Ahlström bedoel word as hy praat van 'n "stronger wine".²⁾

Hierdie mos wat direk deur die trapproses verkry is, word die eerste afloop genoem. Hiervan word 'n goeie wyn gemaak. 'n Tweede afloop is ook verkry deur die doppe te pers, aangesien die doppe nog baie sap bevat het nadat dit getrap is.³⁾ Die mos was egter van 'n laer gehalte.⁴⁾ Hierdie pers het bekend gestaan as die balkpers (sien skets). Die pers het bestaan uit 'n

¹⁾ Ahlström, *op.cit.*, p. 41.

²⁾ *Ibid.* Met "stronger wine" kan nie 'n wyn met 'n hoër alkoholinhoud bedoel word nie aangesien die tyd wat die mos op die afsaksel gis nie bepalend is vir die alkoholinhoud nie. Mos gis totdat dit droog gegis is tensy die gistingsproses deur 'n preserveermiddel gestop word.

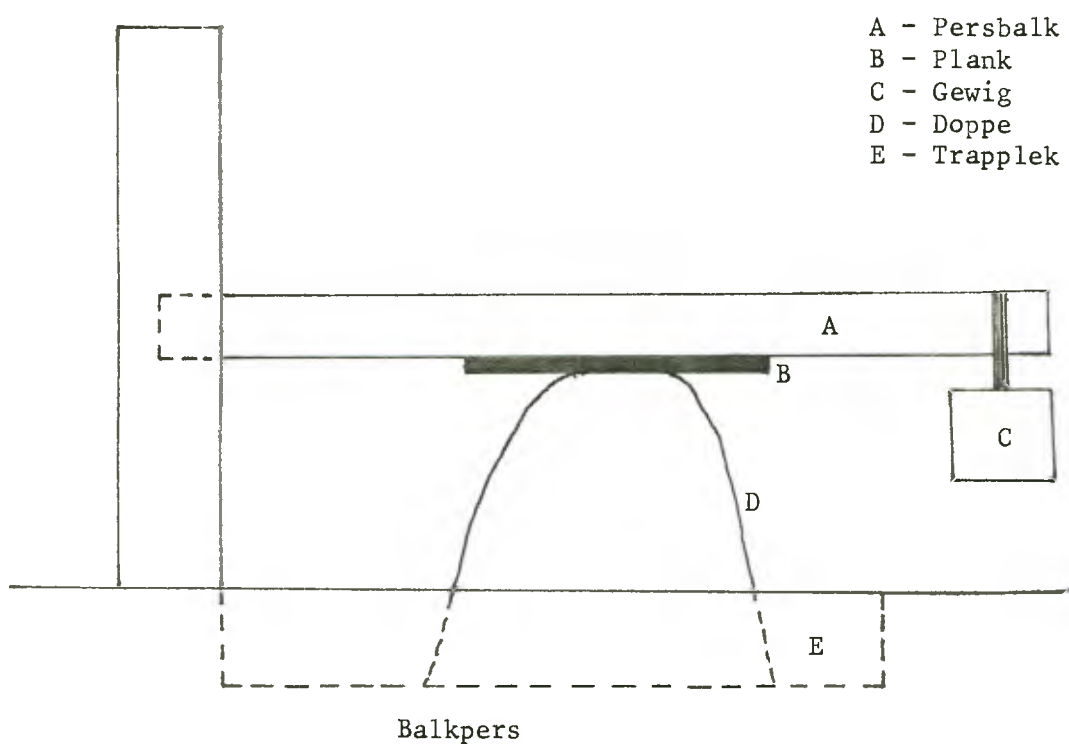
³⁾ Kraus, *op.cit.*, p. 234. Vergelyk ook Shapira, N., "The Wine Industry as to the Ancient Hebrew Sources", *Koroth* 3(1962), p. 44.

⁴⁾ Döller, *op.cit.*, pp. 165-166.

- (i) persbalk
- (ii) 'n plank wat op die bymekaargemaakte doppe geplaas is en
- (iii) 'n gewig wat aan die een punt van die persbalk hang is.¹⁾

Die doppe is op die trapplek op 'n hoop bymekaar gemaak en die plank is bo-op geplaas om eweredige druk te verseker. Die persbalk moes aan die een kant om 'n vaste punt beweeg. Op dié wyse kon 'n redelike drukking uitgeoefen word, aangesien hier van 'n doeltreffende hefboomstelsel gebruik gemaak is.

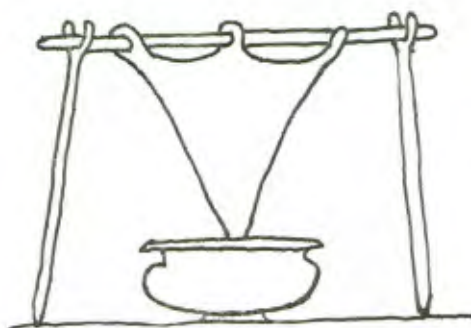
Forbes maak melding van 'n ander soort pers wat in Egipte gebruik is. Dit het bestaan uit 'n doek waarin die duiwe gegooi is. Aan weerskante is pale vasgemaak en elke paal is deur twee mans in teenoorgestelde rigtings gedraai sodat genoegsame drukking verkry kon word om die oorblywende mos uit die doppe deur die doek te druk. Volgens 'n hiëroglief is reeds in die 3 de Dinastie van 'n verbeterde proses ge-

¹⁾Kraus, *op.cit.*, p. 235.

bruik gemaak waardeur die doek se een punt aan 'n geplante paal vasgemaak is en aan die ander punt 'n paal wat gedraai kon word.¹⁾

Die wyn is, nadat dit uitgegis het, gefiltreer en oorgegooi in kleiner kruike wat meer hanteerbaar was. In die filtreerproses is 'n doek gebruik om al die onsuiverhede en afsaksel wat nog in die wyn was, op te vang.²⁾ (Sien skets.)

Filter³⁾

Nadat die wyn gefiltreer is, is dit in die stoorkelders gestoor.

Die wyn is in kruike of leersakke gestoor. Die leersakke en kruike is met pik gesmeer.⁴⁾ Die pik is gebruik om te voorkom dat te veel wyn uit die kruike verdamp⁵⁾ aangesien die kruike baie poreus was.

Die kruike is ook nie tot heel bo volgemaak nie sodat 'n beter smaak en aroma kon ontwikkel deur die oksidasie-invloed van suurstof op alkohol.⁶⁾ Bo-op die wyn in die kruike is 'n bietjie olyfolie gegooi. Aangesien dit bo-op gedryf het, het dit die wyn verseël en verhoed

¹⁾Forbes, *op.cit.*, p. 74. Ook Shapira, *op.cit.*, p. 44.

²⁾*Ibid.*, p. 75.

³⁾*Ibid.*

⁴⁾Kraus, *op.cit.*, p. 236. Shapira, *op.cit.*, p. 51 maak melding van papierkanne wat gebruik is.

⁵⁾Shapira, *op.cit.*, p. 51.

⁶⁾*Ibid.*

dat dit suur word.¹⁾ Daarna is 'n kleiprop in die opening van die kruik geplaas. Hierdie kleiprop is met 'n tou deur die twee handvatsels vasgemaak²⁾ of met gips, pik, was of klei toegesmeer.³⁾ Die wynsak is met 'n tou of riempie toegebind.⁴⁾

Die tyd wat die wyn gestoor is in die stoorkelders is moeilik bepaalbaar. Volgens Ahlström kon wyn wat in kruike of wynsakke was vir omtrent drie jaar gestoor word sonder dat van die smaak of boeket verlore gaan.⁵⁾

7.7 SOORTE WYNE

In die Bybel word eintlik net een soort wyn genoem naamlik wyn "*yayin*". Daar is egter geen twyfel omtrent die feit dat hulle wel verskillende soorte wyn gehad het nie. Die wyn van Helbon noord van Damaskus word genoem in die wynlys van die Assiriese koning Assurbanipal (669-627 v.C.). Dit is as 'n tweede graad wyn geklassifiseer.⁶⁾

Die verskillende tipes wyn in die Misjna en Talmoed is volgens die volgende kriteria ingedeel, naamlik

- (i) volgens ouderdom
- (ii) volgens kleur

¹⁾ Pritchard, *op.cit.*, p. 26.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ Shapira, *op.cit.*, p. 52.

⁴⁾ *Ibid.*

⁵⁾ Ahlström, *op.cit.*, p. 43.

⁶⁾ Shapira, *op.cit.*, p. 45.

- (iii) volgens smaak of geur, en
- (iv) volgens plek van oorsprong.¹⁾

Wyn wat nog nie 'n jaar oud was nie, is jongwyn genoem, terwyl wyn van 'n jaar oud as ouwyn geklassifiseer is. Wyn wat drie jaar of meer was, is as antieke wyn geklassifiseer.²⁾ Dalman noem wyn van drie jaar en ouer verouderde ("gealterter") wyn (*mejussan*).³⁾

Rooiwyn is beskou as die beste soort wyn.⁴⁾ Op die ranglys van die rabbi's word die rooiwyne van Kernhium eerste genoem, daarna dié van Frigië en derdens die rosé van Saron.⁵⁾

Die wyn is volgens smaak in drie groepe verdeel, naamlik

- (i) sterk of swaar (skerp),
- (ii) bitter, en
- (iii) soet.⁶⁾

Die sterkste wyn was klaarblyklik die "tilla", want party het gereken dit is so sterk dat dit, by wyse van spreke, die kruik kon kraak.⁷⁾ Die soetwyn word getipeer as 'n "soliede wyn", aangesien dit baie "dik" was omdat dit baie suiker bevat het. Hierdie swaar soetwyn het uit Libanon gekom.⁸⁾ 'n

¹⁾ *Ibid.*

²⁾ *Ibid.*, p. 46.

³⁾ Dalman, *op.cit.*, p. 372.

⁴⁾ Shapira, *op.cit.*, p. 46. Bierman, B., *Rooiwyn in Suid-Afrika*, 1971, p. 78.

⁵⁾ *Ibid.*

⁶⁾ Shapira, *op.cit.*, p. 46. Dalman, *op.cit.*, p. 365.

⁷⁾ Shapira, *op.cit.*, p. 46.

⁸⁾ *Ibid.*

Soetwyn is gemaak van druiwe wat eers 'n paar dae in die son gelê het sodat die water in die sap kon verdamp.

Wyne is ook volgens plek van oorsprong geklassifiseer. Amoriëte-wyn word getipeer as swaar, teenoor die Saronwyn wat lig was. Wyn van Karmel was ook lig.¹⁾

Reeds in die Bybel word die gewoonte aangetref om wyn te meng met speserye en is speserywyn genoem.²⁾ Dalman noem dit 'n "Würzwein" of kruiewyn.³⁾ So 'n vermoetwyn kon bestaan uit wyn, heuning en peper in 'n sekere verhouding gemeng.⁴⁾

In die *Encyclopaedia Judaica* (vol. 16, kol. 538) word daar tien soorte wyne en mengelwyne uit die rabbynse tyd genoem naamlik:

- (i) *aluntit*: ou wyn met baie skoon water en balsem (*Abodah Zarah* 30a)
- (ii) *kafrisin*: met kappersaad (*Kerithoth* 6a)
- (iii) *jen zimmoekin*: rosyntjiewyn (*Baba Bathra* 97b)
- (iv) *inomilin*: met heuning en peper ('n piri-piri-wyn) (*Shabbath* 20:2)
- (v) *ilyaston*: 'n soetwyn gemaak van druiwe wat drie dae in die son lê, dan in die middaghitte gepars word (*Baba Bathra* 97b)
- (vi) *me'ushan*: wyn van die sap van gerookte druiwe (*Menahoth* 8:6)
- (vii) *enogeron*: wyn gevoeg by olie en "garum"

¹⁾ *Ibid.*, p. 47.

²⁾ *Ibid.* Vergelyk Ps. 75:9; Spreuke 9:2; Hooglied 8:2. In Ps. 75:9 en Spreuke 9:2 word die woord *m̄s̄k* gebruik terwyl in Hooglied 8:2 *r̄qah* gebruik word. Volgens *KBL*, p. 541, beteken *m̄s̄k* 'n mengsel van speserye en heuning en op p. 909 van *KBL* word genoem dat *r̄qah* speserye beteken wat by wyn gevoeg is. Albei die woorde dra dus byna dieselfde betekenis en staan in verband met gemengde of speserywyne.

³⁾ Dalman, *op.cit.*, p. 375.

⁴⁾ *Ibid.* Volgens Fensham, F.C., "Remarks on Keret 58-72", *JNSL* IV(1975), p. 20, gee so 'n mengsel van wyn en heuning 'n sterk "intoxicating" drank.

- (viii) *appiktevizi*: 'n wynpurgasie, voor die ete gedrink (*Shabbath* 12a)
- (ix) *kundition*: 'n speserywyn, 'n soort vermoet (^c*Abodah Zarah* 2:3, 41a)
- (x) *pesinyaton*: 'n bitter wyn (^c*Abodah Zarah* 2:3, 41a)

Die standaardwyn moes voldoen aan sekere vereistes. Die sterkte moet verdunning met 'n derde water kan verdra, anders kan dit nie wyn genoem word nie (*Shabbath* 772) – die blinde rabbi Josef kon proe wanneer 'n wyn nie aan hierdie standaard voldoen het nie. Die gehalte was belangrik, want daar was meer as genot op die spel.¹⁾

Die verbouing van wingerd, die sorgvuldige bewerking daarvan om 'n goeie produk te verseker, asook die proses van verwerking het meegebring dat goeie wyn gemaak kon word en gevolglik ook verskillende soorte wyne.

¹⁾ *Ibid.*

HOOFSTUK 8

GEBRUIK VAN WYN

Wyn is nie net as gebruiksartikel in die sin van drank, ensovoorts gesien nie. Daar het ook iets misterieus aan wyn gekleef. In Jes. 65:8 lees ons: "So spreek die HERE: Soos wanneer iemand mos vind in 'n tros druïwe en sê: 'Verniel dit nie, want daar is seën in.' - die woord seën beteken hier 'n soort geheime krag wat in die druïwe is.¹⁾ Dit word dan metafories vir lewe gebruik. Ook as die sap van die druïwe as bloed beskryf word (Deut. 32:14) is dit meer as net bloot die sap van druïwe. Bloed is die sentrum van die lewe, is die geheim van die lewe. Daarom is die wynstok waarvan die druïwe fyngedruk is vir mos meer as net 'n ding, dit is 'n lewende wese.²⁾

Die Babiloniërs het ook aan wyn lewenskrag toegeskryf. Van belang is dat die woord vir wyn in Akkadies met 'n ideogram geskryf word wat lewensdrank of lewenshout beteken.³⁾

In Egipte het wynkruike dikwels die lewensteken (*ḥw*) gedra. Die liggame in grafte is ook gedurende die eerste dinastie van Egipte (2850 v.C.) met druïwe bedek. Hierdeur is uitdrukking gegee aan die lewendmakende krag van druïwe en druïwesap.⁴⁾

Wyn het ook verskillende gebruike gehad. Wyn was deel van die offergawe by die Israëliete sowel as by die ander heidense nasies met wie Israel kontak

¹⁾Schmidt, H., *Die Alkoholfrage in Alten Testament*, 1926, p. 10.

²⁾*Ibid.*

³⁾Döller, J., "Der Wein in Bibel und Talmud", *Biblica* 4(1923), p. 277.

⁴⁾Fensham, F.C., "Oerwortels: Wyn in die Ou Nabye Ooste", in *Gees van die Wingerd*, (red. D.J. Opperman), 1968, p. 17.

gehad het. Daarby was wyn deel van 'n maaltyd en feeste is nie sonder wyn gehou nie. Daar is ook aanduidings dat wyn as rantsoen gegee is.

8.1 WYN BY OFFERS

Israel was nie die eerste volk wat wyn as offergawe gebruik het nie. Die Kanaänitiese volke wat voor Israel reeds in Palestina gebly het, het wyn as dankoffer gebruik – dit was deel van hulle natuurgodsdiens. In die lied van Moses (Deut. 32:37 en 38) kom dit baie duidelik na vore: "Waar is hulle gode, die steenrots waarin hulle toevlug geneem het, wat die vet van hulle slagoffers geëet het, die wyn van hulle dankoffers gedrink het." Die mense het wyn aan die gode geoffer om hulle guns te wen.

Israel het egter ook dikwels verval en afgode gedien met drankoffers. "Die kinders maak hout bymekaar, en die vaders steek die vuur aan, en die vroue knie deeg om koeke te maak vir die hemelkoning en vir ander gode drankoffers uit te giet om My te terg." (Jer. 7:18).¹⁾

Hierdie verse spreek van die gode van die natuurgodsdiens en hoe hulle met wyn vereer is. Maar ook in die kultuswetgewing van die Israëliete word daar verwys na drankoffers. In Ex. 29:38-40 en Num. 28:7 word beveel dat by die lam wat geoffer word $1\frac{1}{2}$ liter wyn ($\frac{1}{4}$ hin) geoffer moet word.²⁾ In Num. 15:1-31 word wyn ook as offergawe genoem. Die enigste plek in die Ou Testament waar wyn as 'n selfstandige offer genoem word is Gen. 35:14 toe Jakob 'n drankoffer uitgegiet het op die gedenksteen by Bet-el.³⁾ Op die toonbroodtafel moes daar saam met die toonbrode altyd die drankofferkomme

¹⁾Vergelyk ook Jer. 19:13; 44:17.

²⁾Saam met 'n ram moes 'n derde hin wyn geoffer word en saam met 'n bul 'n $\frac{1}{2}$ hin wyn (Num. 15:10 en 28:14).

³⁾Döller, *op.cit.*, p. 379.

wees (Num. 4:7) en by die offermaaltyd mag wyn nie ontbreek nie. Die offerwyn is òf aan die voet van die altaar uitgegooi, òf oor die offer gesprinkel en daarmee saam verbrand (Num. 15:7). Volgens Schmidt is die offers in die Ou Testament ook in die vorm van 'n maaltyd aan God gebring. 'n Voorbeeld hiervan is die verhaal in I Sam. 10:3 van drie manne wat "na God, na Bet-el opgaan: een dra drie bokkies, en een dra drie broodjies en een dra 'n sak wyn". En as Hanna haar belofte nakom en Samuel op driejarige ouderdom na die tempel bring, bring sy drie bulle, 'n efa meel en 'n sak wyn saam (I Sam. 1:24).

Wyn is ook gebruik by die offerfees. "Dan moet jy geld gee vir alles wat jou siel begeer, vir beeste en kleinvee en wyn en sterk drank en vir alles wat jou siel van jou begeer, en jy moet daar eet voor die aangesig van die Here jou God en vrolik wees, jy en jou huis." (Deut. 14:26). 'n Offerfees wat uitvoerig beskryf word, is dié van Hanna en Elkana, die ouers van Samuel. Hulle hele familie het die heilige maal geëet, net Hanna nie, want sy het geweens aangesien sy kinderloos was. En terwyl sy gebed het by die deurpos van die tempel, het net haar lippe geroer. Eli, die hoëpriester, het gedink dat sy dronk was en sê vir haar: "Hoe lank wil jy jou soos 'n dronk mens gedra? Sit jou wyn van jou af weg." (I Sam. 1:14). Uit bogenoemde kan dus afgelei word dat die gebruik van wyn by die offermaal algemeen was.¹⁾ Dat daar ook te veel gedrink is by die offermaal is ook duidelik uit Jes. 28: 7 ff.. "En ook die manne hier wankel deur die wyn en waggel deur die sterk drank; priester en profeet wankel deur sterk drank, hulle is verward van die wyn, hulle waggel van sterk drank." Dit kan moontlik 'n groot offerfees gewees het.²⁾

Jastrow is van mening dat wyn eers na die Ballingskap algemeen in die offers

¹⁾Schmidt, *op.cit.*, p. 18.

²⁾*Ibid.*, p. 19.

gebruik is.¹⁾ Volgens hom vorm die drie dele in die Priesterkodes wat met wyn te doen het onafhanklike groepe. Hy is die mening toegedaan dat die gedeeltes latere invoeginge is toe wyn reeds algemeen in Israel gebruik is. Dit is veral die geval, volgens hom, met Num. 15:1-11 en 28 en 29.²⁾ By al die brandoffers wat genoem word in bogenoemde gedeeltes moet daar 'n *minhâ* of spysoffer wees van meel, olie en wyn. Die hoeveelheid wyn wat gebruik moet word, word bepaal deur die hoeveelheid olie, aldus Jastrow.³⁾

Tweedens is die manier waarop die wynoffer ingevoeg is⁴⁾ 'n verdere aanduiding van die feit dat dit 'n latere toevoeging is. Jastrow verdedig hierdie stelling deur aan te toon dat in Lev. 2 die wyn by die *minhâ* weggelaat is. Sy finale slotsom berus op die feit dat Esegïël nie wyn by die offers noem nie,⁵⁾ terwyl dit, soos bo genoem, in die Priesterkodeks voorkom. "The obvious conclusion therefore is that wine represents a later addition to the ritual and the omission in Ezekiel forms a definite terminus for the introduction. It is clearly post-exilic and the manner in which the libation of wine has been tacked on to the *minha* in the three sections discussed furthermore shows that even in the post-exilic codes, the wine represents a later layer superimposed on earlier ones."⁶⁾

¹⁾ Jastrow, M. (Jr.), "Wine in the Pentateuchal Codes", *JAOS* 33(1913), pp. 180-192.

²⁾ *Ibid.*, p. 186. Hoofstuk 28 en 29 vorm 'n klein *Tôra* wat betrekking het op die regulasies by die daaglikse offers, offers vir die Sabbat, vir die nuwe maan, vir die Paasfees, vir die dag van eerstelinge, vir die eerste en tiende dag van die sewende maand en vir die Pelgrimsfees.

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ Vergelyk Num. 15:5, 7, 10; Num. 28:7-8, 14.

⁵⁾ Jastrow, *op.cit.*, p. 189. Vergelyk ook Eseg. 46:6-7.

⁶⁾ *Ibid.* Vergelyk ook Dommershausen, W., "Der Wein in Urteil und Bild des A.T.", *Trierer Theologische Zeitschrift* 84(1975), p. 257. Hy sluit by die mening van Jastrow aan dat wyn eers later in die kultus gebruik is, dit wil sê nadat wyn 'n daaglikse gebruiksmiddel geword het. Volgens hom is water as drankoffer in die nomade- en woestyntyd gebruik.

Volgens Döller is Jastrow se gevolgtrekkings vergesog. Volgens Rigters 9:13 was wyn oor die hele land bekend.¹⁾ In die Keret-epos wat dateer uit die tweede helfte van die 14 de eeu v.C. is daar aanduidings dat wyn as drankoffer gebruik is. 'n Offergedig²⁾ in die epos lui as volg:

reël 62 Jy moet jouself was en jouself rooimaak,
was jou hande tot by jou voor-arm,
jou vingers tot by die skouers.
Gaan in in die skadu van jou slaapkamer (?)
Neem 'n lam (boklam) met jou hand,
'n offerlam met jou regterhand,
'n boklam met albei hande,
al jou voedsel wat vloei (?)
Neem 'n tortelduif (?) as offer.
Gooi wyn in die silwer (?) skottel,
heuning in die goue skottel.

Wyn is, soos later ook gesien sal word, lank voor die Israelitiese volk se vestiging in Kanaän reeds deur heidenvolke by offers en maaltye gebruik. In die Baäl-Anat-siklus (Teks 51 (IIAB)) word in vv. 35-38 beskryf wat die gode eet en drink:

Eet of drink! (Eet)
brood van die tafel! Drink
uit die beker wyn, uit die goue beker
die bloed van die wynstok.³⁾

¹⁾Döller, *op.cit.*, p. 280.

²⁾Fensham, F.C., "Remarks on Keret 58-72;; *JNSL* IV(1975), p. 20. Bogenoemde se emendasies word hier gevolg.

³⁾Herman, W., "Götterspeise und Göttertrank in Ugarit und Israel", *ZAW* 72(1960), p. 210.

Die voedsel van die gode was die offers wat die mense gebring het. Dus is dit ook uit bogenoemde teks duidelik dat wyn as offer gebruik is. Aan die ander kant kan afgelei word dat die voedsel van die gode, met ander woorde die offers, ook maar die voedsel van die bevolking was. Die lewe van die mense is oorgedra op die mitologie.¹⁾

Op grond van bogenoemde is dit dus moeilik om die bewerings van Jastrow, naamlik dat die tekste wat handel oor wyn as offergawe latere invoegings is, te aanvaar. Wyn was dus deel van die offergawe soos dit in die Priesterkodeks beskryf word.

8.2 WYN AS VOEDSEL

In die O.T. is wyn naas brood en olie as die belangrikste voedselbronne beskou.²⁾ In die voorraadskure van die koning is naas graan ook wyn en olie opgeberg (2 Kron. 32:28). Die stapelvoedsel was koring, terwyl vleis gewoonlik net by feesdae geëet is.³⁾ Benewens water en melk was wyn die vernaamste drank.⁴⁾ In 'n hele aantal Bybelverse word brood (*leḥem*) of koring (*dāgān*) as voedsel saam met wyn (*yayin*) of mos (*tîrôš*) genoem. Meestal word *yayin* saam met *leḥem* gebruik en *tîrôš* saam met *dāgān*. In die eerste geval dui dit op 'n verwerkte produk,⁵⁾ terwyl dit in die tweede geval 'n onverwerkte produk is. *tîrôš* word as mos gereken maar in laasgenoemde kombinasie moet *tîrôš* as wingerd verstaan

¹⁾ *Ibid.*, p. 211, "Was die Menschen am häufigsten geniessen, bildet auch die Nahrung der Götter.

²⁾ Döllner, *op.cit.*, p. 267. Ook Dalman, G., *Arbeit und Sitte in Palästina*, Vol. 1, 1964, p. 418. Vergelyk ook Rigt. 19:19; 1 Sam. 16:20; 25:18.

³⁾ Limbacher, G., *Weinbau in der Bibel*, 1931, p. 10.

⁴⁾ Volgens Fensham, F.C., *op.cit.*, p. 28, word wyn in die Ou Testament aanvaar as 'n gewone dranksoort net soos melk, dikmelk en water.

⁵⁾ Vergelyk Deut. 29:6; Rigt. 19:19; 1 Sam. 16:20; Neh. 5:15; Ps. 104:14, 15.

word.¹⁾ Die kombinasie van die twee woorde dui duidelik op die basiese landboubedrywigheide van Israel.²⁾

In die apokriewe boek Ben Sirag, hoofstuk 39, word die primêre behoeftes van die mens as volg uiteengesit:

:31 Die primêre behoefte vir 'n mens om te lewe
is water en vuur, yster en sout,
koringmeel, melk en heuning,
die sap van druiwe, olie en klere.

:32 Al hierdie dinge is goed vir goeie mense, net soos hulle sleg is vir sondaars.

Toe Abraham teruggekeer het na sy oorwinning oor Kedor-Laomer en die ander konings het Melgisedek, die koning van Salem, wat 'n priester van God, die Allerhoogste was, brood en wyn gebring (Gen. 14:18).³⁾ In Rig. 19:19 word brood en wyn ook genoem as voedsel vir 'n man en sy dienaars.

Die Psalmdigter besing ook die lof van wyn omdat dit "die mens se hart kan bly maak; om die aangesig te laat blink van olie, en dat brood die mens se hart versterk." (Ps. 104:15). Dit is dus duidelik dat wyn, brood en olie met mekaar saamgegaan het. Ander uitdrukkings wat in die Bybel voorkom, is koring, mos en olie;⁴⁾ gars, koring, wyn en olie;⁵⁾ wyn, melk en

¹⁾ Fensham, F.C., "The First Ugaritic text in Ugaritica V and the Old Testament", VT 22(1972), p. 299.

²⁾ *Ibid.*, Vergelyk Gen. 27:37; Num. 18:12; Deut. 33:28; 2 Kon. 18:32; Jes. 36:17; Jer. 31:12; Hos. 7:14.

³⁾ Volgens Fensham, *op.cit.*, p. 18, is hier moontlik sprake van 'n "sacrificial banquet".

⁴⁾ Deut. 7:13; 14:23; Joël 2:24.

⁵⁾ 2 Kron. 2:10, 15.

olie;¹⁾ wyn, skape, koring, rosynekoeke en vyekoeke;²⁾ koring, wyn, olie en heuning;³⁾ vleis en wyn.⁴⁾

Volgens Dölller is wyn net by gaste- en feesmaaltye gedrink, terwyl water by 'n gewone maaltyd gedrink is.⁵⁾ In die lig van bogenoemde wil dit lyk of hierdie stelling nie heeltemal water hou nie. In gebiede waar wingerd nie verbou is nie en wyn dus skaarser was kon dit die geval gewees het, maar in gebiede waar wyn volop was, blyk dit 'n daaglikse gebruiksmiddel te gewees het.

By die feestelike geleenthede is wyn gedrink en het die Israëliete in vrolike luim verkeer (1 Kon. 4:20). Siter en harp, tamboeryn en fluit is gebruik om musiek te verskaf by feestelike geleenthede (Jes. 5:12). Sulke feestelike geleenthede het plaasgevind by 'n huweliksluiting en by die kroning van 'n koning (1 Kon. 12:40); by die sluit van 'n verbond (2 Sam. 3:20) en by die hou van 'n oesfees (Rigt. 9:27).

Wyn is uit kleibekers gedrink aangesien slegs die rykes bekere uit 'n edelmetaal kon bekostig. Glaskelkies is eers in die Hellenistiese tyd algemeen gebruik.⁶⁾

¹⁾ Jes. 55:1 f..

²⁾ 1 Sam. 25:18.

³⁾ Deut. 8:8.

⁴⁾ Gen. 27:25; Neh. 5:18; Spr. 9:2; Jes. 22:13; Dan. 10:3.

⁵⁾ Dölller, *op.cit.*, p. 269. Dalman IV, *op.cit.*, p. 389, "Essen und Trinken bedeutet eine richtige Mahlzeit halten oder sich voll ernähren", bv. Gen. 24:54; 25:34; 26:30; Rigt. 9:27; 1 Kon. 1:25; 4:20; 18:41 f.; 2 Kon. 7:8; 9:34; 1 Kron. 12:39; Jes. 21:5; Sag. 7:6. Die drank by die maaltyd kon water wees, bv. 1 Kon. 19:6, 8; 13:8, 16-19, 22; 2 Kon. 6:22 f.; Spreuke 25:21; Esra 10:6; maar by 'n volle maaltyd onder normale omstandighede is wyn voorgesit bv. Gen. 27:25; 25:34; 26:30; 2 Sam. 11:13; Jes. 22:13; Jer. 16:8; Rut 3:7; 1 Kon. 12:39 f..

⁶⁾ Dalman, IV, *op.cit.*, p. 391. Die Hebreeuse woord vir beker is *kôs*. Vergelyk Gen. 40:11; Ps. 75:9; Spreuke 23:31; Jes. 51:17, 22; Jer. 25:15; Jer. 35:5; 51:7.

8.3 WYN AS VERTROOSTINGSMIDDEL (HEILSMIDDEL)

Die gewoonte om wyn as 'n vertroostingsmiddel te gebruik kom dikwels in die Bybel voor. In Jer. 16:7 word daar van 'n troosbeker gepraat. Dit is 'n beker wat treurendes aangebied is om hulle weer te bemoedig. Rabbi Hanan het selfs so ver gegaan om te sê dat die uitsluitlike doel van wyn is om minderbevoorregtes te vertroos.¹⁾

Verder word van wyn gesê dat dit vreugde bring. Volgens Rigt. 9:13 verbly dit God en mens en volgens Ps. 104:15 verbly dit die mens se hart. Prediker sê dat wyn die lewe vrolik maak (Pred. 10:19) en Ben Sirag 31:32 ff. lui soos volg:

"Wyn is lewe vir die mens

as dit matig gedrink word.

Wat is die lewe werd sonder wyn?

Dit is geskep om die mens gelukkig te maak.

Word dit op die regte tyd gedrink en die regte hoeveelheid

dan verbly wyn die hart en maak die gemoed gelukkig."

En volgens Spreuke 31:6 word dié wat bitter bedroef is, aangeraai om wyn te drink om sodoende hulle moeite en ellende te vergeet. Ook vir die vermoeides is wyn gegee om hulle te verkwik. Prediker sê dat hy in sy hart daaroor nagedink het om sy liggaam met wyn te verkwik (Pred. 2:3) en Siba het vir Dawid en die vermoeides in die woestyn wyn gebring om hulle te verkwik (2 Sam. 16:2).

8.4 WYN AS MEDISYNE

Wyn was goed bekend as medisyne en gemeng met olie is dit gebruik vir

¹⁾ Shapira, N., "The Wine Industry as to the Ancient Hebrew Sources", *Koreth* 3(1962), p. 55.

wonde.¹⁾ Die Talmud beskou wyn as van die beste soorte medisyne.²⁾ Drie dinge: wyn, witbrood en vetterige vleis verminder die fekalieë, bevorder 'n regop postuur en versterk die oë (Pesahim 42b).³⁾ Verwagterende vrouens wat vleis eet en wyn drink baar gesonde seuns. Wyn is ook goed vir 'n swak hart en hou verkoue weg.⁴⁾ Alledaagse wyn benadeel die ingewande, maar ja, ou wyn is voordelig (Berakot 51a).⁵⁾ Wyn het verhoed dat heupe pyn en was 'n middel teen kopseer. Dit is ook gebruik om bloeding te stop.⁶⁾ Baie belangrik vir 'n persoon wat skielik baie bloed verloor het, was wyn. Dit is so belangrik geag dat hy selfs sy skoene moes verkoop om wyn te bekom. Rabbi Samuel, wat 'n goeie dokter was, het dit as volg verduidelik: "rooiwyn in die plek van bloed".⁷⁾ Wyn het ook die gedagte verskerp en het as skoonheidsmiddel vir velbehandeling gedien. Klein kindertjies is ook in wyn gebad om gesondheidsredes.⁸⁾ Rabbi Josef en Mar 'Ukba het inomilin-wyn⁹⁾ gedrink nadat hulle gebad het. "Rabbi Josef voel dit trek van kop tot toondeur sy lyf, en vrees dat nog 'n beker sy lewe in gevaar sou stel; tog drink Mar 'Ukba dit daagliks sonder enige kwade gevolge - aangesien hy 'n gewoonte daarvan gemaak het" (Shabbath 140 a).¹⁰⁾

¹⁾ Döller, *op.cit.*, p. 278.

²⁾ Shapira, *op.cit.*, p. 56.

³⁾ Bierman, B., *Rooiwyn in Suid-Afrika*, 1971, p. 78.

⁴⁾ *Ibid.*

⁵⁾ *Ibid.*

⁶⁾ Shapira, *op.cit.*, p. 57.

⁷⁾ *Ibid.*

⁸⁾ *Ibid.* Ook Döller, *op.cit.*, p. 278.

⁹⁾ Vergelyk Soorte wyne, p. 84.

¹⁰⁾ Bierman, *op.cit.*, p. 80.

Jongwyn is egter as ongesond gereken veral vir die ingewande.¹⁾ Waarskynlik moes die wyn eers verouder voordat dit vir maagkwale gebruik kon word aangesien selfs Paulus in 1 Tim. 5:23 vir Timotheüs aanraai om nie langer water alleen te drink nie, maar 'n bietjie wyn te gebruik "ter wille van jou maag en jou herhaalde ongesteldhede". Wyn is in die mond van 'n bewustelose persoon laat loop sodat hy weer krag kon kry om te herstel.²⁾ Wyn as medisyne het gevolglik vele gebruike gehad. Dit wil voorkom of wyn veral in die rabbynse tyd byna vir enige kwaal gebruik is.

8.5 WYN AS RANTSOEN

Onder die tablette wat by Nimrud in Mesopotamië opgegrawe is, is wyntekste gevind. Hieruit het dit duidelik geblyk dat die koning wyn as daaglikse rantsoen aan sy onderdane gegee het.³⁾ Hierdie wynrantsoentekste stem baie ooreen met broodrantsoentekste wat ook by Nimrud opgegrawe is.⁴⁾ Die wyntekste dateer uit die laaste nege regeringsjare van Adad-nirari III (810-783 v.C.) en die eerste vier van Shalmaneser IV (782-733 v.C.). In een van die tekste (ND 6212) word die rantsoen vir "vroue van Arpad" gespesifiseer naamlik 1 šappu - kruik met wyn.⁵⁾ Die basiese wynrantsoen vir 10 man was 1 qû.⁶⁾

Uit buitebybelse gegewens is dit duidelik dat wyn as rantsoen gegee is. In 2 Kron. 2:10 en 15 is daar ook aanduidings van wyn as rantsoen. Salomo gee as

¹⁾ Shapira, *op.cit.*, p. 57.

²⁾ Döller, *op.cit.*, p. 278.

³⁾ Wilson, J.V.K., *The Nimrud Wine Lists*, 1972, p. 1.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 2.

⁵⁾ *Ibid.* 1 šappu is ongeveer 5 qû en 1 qû = 10 koppies, met ander woorde 1 šappu = 50 koppies (p. 114-117).

⁶⁾ *Ibid.*, p. 4.

voedsel aan die houtkappers wat die hout vir die tempel moet kap, twintigduisend kor koring en twintigduisend kor gars en twintigduisend bat wyn en twintigduisend bat olie.

8.6 WYN EN TAPHUISE

Wyn is in 'n taphuis of wynhuis (*beth ha-yayin*) verkoop.¹⁾ Döller noem dit ook 'n "Gasthäus". Dit is 'n oorblyfsel van die Babiloniese kultuur wat ingang gevind het in Palestina.²⁾ In die wette-versameling van Hammurabi (1728-1686 v.C.) handel paragraaf 108-111 oor sō 'n taphuis waar 'n vrou as wynverkoopster (kroegvrou) opgetree het. Döller is van mening dat die hoer Ragab (Jos. 2:1) ook so 'n taphuis of "Gasthäus" gehad het. Hier het die mans wyn gedrink en gesellig saam verkeer.³⁾

Samevattend moet dit duidelik gestel word dat wyn vele gebruike gehad het. Dit wil ook voorkom of daar geen vlak van die samelewing was wat wyn nie op een of ander manier gebruik het nie.

¹⁾ Zapletal, *op.cit.*, p. 43. Vergelyk Hohel 2:4.

²⁾ Döller, *op.cit.*, p. 268.

³⁾ *Ibid.*

HOOFSTUK 9

OORDEEL OOR WYN

In die Bybel sowel as in die Apokriewe boeke en tekste uit die Ou Nabye Ooste is daar vele uitsprake oor wyn. Hieruit blyk dit duidelik dat die gebruik van wyn en ander alkoholiese drank goed is,¹⁾ en selfs noodsaaklik is vir 'n mens.²⁾

Wyn is ook beskou as 'n gawe van God. Toe Isak vir Jakob geseën het, het hy vir hom gesê: "Mag God jou gee van die dou van die hemel en van die vet grond van die aarde en oorvloed van koring en mos." (Gen. 27:28).³⁾

Dronkenskap is egter ten sterkste afgekeur. In die wysheidsliteratuur word gewaarsku dat dronkenskap armoede, smart en wonde bring.⁴⁾

¹⁾ Ps. 104:14 en 15, "Hy laat gras uitspruit vir die diere en die plante tot diens van die mens: om broodkoring uit die aarde te laat voortkom, en dat wyn die mens se hart kan bly maak; om die aangesig te laat blink van olie, en dat brood die mens se hart kan versterk." In die Gilgamesj-epos, Tablet II, is daar 'n soortgelyke gedeelte (iii: 10 ff.):

Die hoer het haar mond geopen
En aan Enkidu gesê:
"Eet die kos, Enkidu,
As deel van die lewe;
Drink die sterk drank, soos die gewoonte van die land is."
Enkidu het die kos geëet,
Totdat hy versadig was;
Van die sterk drank het hy gedrink
sewe bekers.
Sy gemoed het onbesorg en bly geword,
Sy hart het gejuig
En sy gesig het gegloei.

Pritchard, J.B., *Ancient Near Eastern Texts*, 1950, p. 77.

²⁾ Jesus Sirag 39:31: "Die primêre behoeftes vir die mens om te lewe is water, vuur, yster en sout, koringmeel, melk en heuning, die sap van druiwe, olie en klere.

In die Akkadiese teks van Ludlul Bēl Nēmeqi, Tablet II, reël 89 word bier "the sustenance (*nab-laṭ*) of mankind" genoem.

³⁾ Vergelyk ook Deut. 32:14; Ps. 104:14 f. en Joel 2:23.

⁴⁾ Vergelyk Spreuke 21:17 en 23:30-32.

Die profete, veral Jesaja,¹⁾ Amos,²⁾ en Hosea,³⁾ spreek hulle baie sterk uit teen dronkenskap, veral onder die rykes en die vooraanstaande mense. 'n Aantal historiese Bybelverhale skets ook die skande en oneer en selfs die dood van dronkaards.⁴⁾

9.1 WYN IN DIE WYSHEIDSLITERATUUR

Die wysheidsliteratuur kan onderverdeel word in Bybelse wysheidsliteratuur en buitebybelse wysheidsliteratuur.

9.1.1 Bybelse wysheidsliteratuur

In Spreuke 31:6 word wyn aanbeveel vir die wat bitter bedroef is. Die koning moet wyn gee aan die wat dit nodig het as kalmeermiddel of opiaat sodat hulle kan vergeet van hul armoede of swaarkry⁵⁾ en volgens Spreuke 9:4 en 5 word die eenvoudiges uitgenooi na 'n maaltyd van die Wysheid sodat hulle daaraan deel kan hê en die weg van die lewe kan betree.⁶⁾ Wyn maak ook die lewe vrolik⁷⁾ en verbly die

1) Jes. 28:1, 11.

2) Amos 2:8.

3) Hos. 4:11.

4) In Gen. 9:20-27 word Noag se dronkenskap beskryf en in 1 Kon. 16:9 die dood van Ela, die koning van Israel, nadat hy hom dronk gedrink het by 'n fees van 'n minister.

5) McKane, W., *Proverbs*, 1970, p. 410. "Wine is a medicine which unlike most medicines is both pleasurable and effective, but it constitutes a danger against which those in authority must be on the guard."

6) *Ibid.*, p. 365.

7) Pred. 10:19, "Vir plesier maak hulle maaltye klaar, en die wyn maak die lewe vrolik en die geld verskaf alles." Vergelyk Lauha, A., *BKAT* XIX(1978), p. 197, "Gutes Essen und Weintrinken sind als Formen der Lebensfreude geradezu Koholets Ideal" (2:24; 5:17; 8:15; 9:7).

mens se hart.¹⁾

In die wysheidsliteratuur is daar egter ook baie duidelike uitsprake teen die misbruik van wyn. Volgens Spreuke 20:1 is wyn 'n spotter en sterk drank 'n lawaaimaker en elkeen wat daardeur bedwelmd raak, is nie wys nie en volgens Spreuke 21:17 sal die persoon wat van wyn en olie hou, nie ryk word nie.²⁾ 'n Soortgelyke waarskuwing kom in Spreuke 23:19-21 na vore as die vader sy seun onderrig:

"Hoor, my seun, en word wys,
en rig jou hart reguit op die weg.
Wees nie onder die wynsuipers nie,
onder die wat as vrate hulle hart ophaal.
Want 'n drinker en 'n vraat sal arm word,
en slaperigheid laat stukkende klere dra."

Die praktiese konsekwensie van wysheid is die vermoë om goed na te dink oor 'n mens se daaglikse optrede,³⁾ want van te veel wyn drink en te veel eet kom armoede.

Veral in Spreuke 23:29-35 word die gevolge van drankmisbruik baie duidelik uitgespel:

Vers 29: "By wie is 'Ag!'; by wie is 'Wee my!'; by wie is getwis;
by wie is geklaag; by wie is wonde sonder oorsaak; by wie is dofheid

¹⁾ Ps. 104:15.

²⁾ Volgens McKane, *op.cit.*, p. 553, is dit die persoon wat te hoog wil lewe en van feesmaaltye en drinkpartyte hou wat nie ryk sal word nie.

³⁾ McKane, *op.cit.*, p. 388.

van oë?"¹⁾

Die skrywer van Spreuke probeer deur middel van vrae die nadelige gevolge van drankmisbruik opsom.²⁾ Watter soort man is dit wat nou berou het en jammer is, wat woude sonder oorsaak het en wie se oë dof is? Die antwoord op die vrae kom in vers 30.

Vers 30: "By die wat lāāt opbly by die wyn, by die wat ingaan om gemengde drank te proe."

Die skrywer begin sy antwoorde deur te sê dat juis deur te lank aanmekaar wyn te drink, dronkenskap 'n natuurlike gevolg is.

Vers 31:³⁾ "Kyk nie na die wyn as dit rooiagtig lyk, as dit sy glans gee in die beker, glad na binne gly nie."

Rooiwyn met sy glans het 'n fassinerende uitwerking op die oë van die mens, want as 'n mens toelaat dat hy gehipnotiseer word deur die ryk rooi kleur van rooiwyn, sal hy kort voor lank daarvan drink.⁴⁾

Die konsekwensies van drankmisbruik word in verse 32-35 uiteengesit.

Vers 32: "Op die end byt dit soos 'n slang en spuug gif uit soos 'n basilisk."

¹⁾ *Ibid.*, p. 393. Die woord 'ābōy word gewoonlik vertaal met "wee my" maar dit kan ook beteken ongesteldheid ("malaise").

²⁾ Volgens McKane, *op.cit.*, p. 393, is hier 'n raaiselement te bespeur om so-doende die antwoorde op die vrae te gee - "A challenge to discover the answer which will accomodate all the clues constituting an invitation to be a kind of jig-saw puzzle game". Vergelyk ook Gemser, B., *De Spreuke van Salomo*, 1929, p. 209.

³⁾ *Ibid.*, p. 394, "The instruction in v. 31 is ringed with a cautionary dissuasive by means of the preamble in vv. 29 f. and the more normally located motive clauses in vv. 32-35."

⁴⁾ *Ibid.*, p. 393.

Vers 33: "Jou oë sal vreemde dinge sien en jou hart verkeerde dinge spreek";

Vers 34: "en jy sal wees soos een wat in die hart van die see lê en soos een wat op die top van die mas lê."

Vers 35: "Hulle het my geslaan, ek het geen pyn gevoel nie; hulle het my neergeslaan, ek het dit nie gemerk nie! Wanneer sal ek wakker word? Dan sal ek dit opnuut soek."

Die gevolg van te veel drank is soos 'n slangbyt of soos die gif wat 'n basilisk uitspuug. Die oggend na die drinkparty voel die drinker asof hy deur 'n slang gepik is en is hy die slagoffer van hallusinasies. Sy brein is beneweld sodat hy nie helder kan dink nie.¹⁾

Die beelde wat in vers 34 gebruik word skets 'n prentjie van presies hoe sleg hy voel. Selfs wanneer hy gaan lê, voel hy soos iemand wat in 'n skip wat op die oop see vaar, se ruim lê. Dit is ook moontlik dat die dronkaard se heen-en-weer gewieg met dié van 'n skip vergelyk word. Die verskil is dat die dronkaard op droë grond heen-en-weer wieg.

Volgens vers 35 is die dronkaard nie eens bewus van die beserings

¹⁾ *Ibid.*, "he is hopelessly cross-grained, wrongheaded and perverse."

wat hy opgedoen het nie. Onder die invloed van drank het hy van 'n sensitiewe menslike wese in 'n ongevoelige dierlike wese verander.¹⁾ En voordat hy al sy roes uitgeslaap het, wil hy al weer gaan drink.²⁾

Uit bogenoemde gedeelte is dit dus duidelik dat deur die oormatige gebruik van drank die mens homself in skande dompel. Hy is dan nie meer in staat om vir homself te dink en verantwoordelik op te tree nie.

In Spreuke 31:4 en 5 word die konings gewaarsku om nie wyn te drink nie. Die koning as hoogste gesag moet die reg handhaaf en hy moet ook spesiale aandag aan die regte van die armes en minderbevoorregtes gee, sodat hulle nie deur die reg benadeel word nie. 'n Dronk koning is egter nie in staat om dit te doen nie. Hy sal ook nie die morele stamina hê om korrupsie teen te staan nie.³⁾

Dronkenskap word dus deur die Bybelse wysheidsliteratuur ten sterkste afgekeur.

9.1.2 Buitebybelse wysheidsliteratuur

In die apokriewe boek Jesus ben Sirag⁴⁾ hoofstuk 31:25-31 word die lof van wyn besing. Tog beskryf die skrywer dit baie omsigtig. Waarskynlik is hierdie gedeelte geskryf as teenpool vir Spreuke 23:

¹⁾ *Ibid.*, p. 396.

²⁾ Gemser, *op.cit.*, p. 209.

³⁾ *Ibid.*, p. 410.

⁴⁾ Die wysheid van Jesus ben Sirag dateer volgens Verhoef, P.A., *Ou Testamentiese Apokriewe*, 1959, p. 84, uit ongeveer 190 v.C.

29-35.¹⁾ Jesus ben Sirag sluit aan by die Talmudiese beskrywings naamlik dat wyn lewe is.

Vers 27: "Wyn is lewe vir 'n mens as hy dit volgens sy maat drink. Watter lewe het iemand wat gebrek het aan wyn, terwyl dit van die begin af ter wille van die vreugde gemaak is?"

Hy wys ook in vers 28 daarop dat wyn die hart bly maak as dit op die regte tyd gedrink word: "Blydskap van hart en vreugde en genot is wyn as dit gedrink word op sy tyd en vir die dors."

In dié literatuur word dronkenskap ook ten sterkste afgekeur. Jesus ben Sirag sê dat baie wyn 'n strik is vir die dwaas en dit verminder die krag en vermeerder die wonde.²⁾ In hoofstuk 31:25 word die seun gewaarsku teen die gevare van dronkenskap: "moenie jouself onverskrokke betoon nie, want wyn het baie laat struikel."

9.2 DIE RABBYNSE LITERATUUR EN III ESRA

Dit is veral in die rabbynse literatuur dat wyn en die gebruik daarvan hoë steun geniet. Wyn word verbind met die gedagte van lewe en gesondheid. In die Talmud staan daar die volgende gedeelte: "Aan die hoof van alle dooies is ek, Bloed: Aan die hoof van alle lewendes is ek, Wyn." Dit is deur die rabbi's verander na: "Aan die hoof van alle siekte is ek, Bloed: Aan die hoof van alle medisyne is ek, Wyn." (Baba Bathra 586). Rabbi Akiba het by elke heildronk wat hy ingestel het op 'n onthaal vir sy seun die volgende gesê: "Wyn en gesondheid vir ons meesters; gesondheid en wyn vir ons meesters en hul

¹⁾ Dit is die mening van Wieder, A.A., "Ben Sira on Wine", *JQR* 61(1970), p. 161.

²⁾ Vergelyk Jesus ben Sirag, hoofstuk 31:29.

dissipels." (Shabbath 67b).

Raba het opgemerk dat studente wat nie baie wyn het nie, dit vinnig moet drink sodat hulle maksimum voordeel uit die bietjie wyn kan trek, omdat dit dan dieselfde uitwerking sou hê as baie wyn.¹⁾

Rabbi Abdimi wys daarop dat wyn die mens help om beter besluite te neem en rabbi Huna het hierby aangesluit: "If a man is a wine drinker, even though his heart is closed like a virgin, the wine opens it." (Baba Bathra 12b). Die rabbi's het selfs gesê dat wyn 'n integrale deel van die eskatologiese banket sal vorm.²⁾

In die derde boek van Esra hoofstuk 3:22 en 23 word ook gewys op die oormatige gebruik van drank: "En as hulle gedrink het, vergeet hulle om vriendelik te wees teenoor vriende en broers, en spoedig trek hulle hul swaarde uit. En as hulle van die wyn herstel het kan hulle nie onthou wat hulle aangevang het nie."³⁾

Die kriterium vir dronkenskap was of 'n persoon hom ordentlik kan gedra voor 'n koning. 'n Kwart "log" (100 milliliter) is beskou as genoeg om 'n persoon dronk te maak. Dit was egter nie 'n vaste reël nie. 'n Dronk persoon moes 'n myl geloop het of eers geslaap het voordat hy weer as nugter aanvaar kon word.⁴⁾

'n Persoon onder die invloed van drank was wetlik verantwoordelik vir sy dade

¹⁾Vergelyk Sukkah 49b.

²⁾Vergelyk Berakoth 34b.

³⁾Hierdie gedeelte toon 'n sterk ooreenkoms met Spreuke 23:35 (vergelyk bespreking).

⁴⁾Vergelyk ^cErubin 64a-b.

tensy hy heeltemal buite homself raak soos byvoorbeeld Lot.¹⁾

9.3 DIE PROFETE EN WYN

Veral in die boeke van vier profete, naamlik Amos, Hosea, Jesaja en Jeremia word daar melding gemaak van die gebruik van wyn en dan spesifiek die misbruik daarvan.

9.3.1 Amos

Amos het in die Noordelike Ryk opgetree (786/82-753/64 v.C.) alhoewel hy uit Tekoa in Juda gekom het.²⁾ Hy het dit veral teen die mense wat wyn uit offerkomme drink (6:6). Normaalweg is wyn uit 'n beker gedrink, maar hier word nou melding gemaak van 'n offerkom.³⁾ Die beker was waarskynlik te klein en daarom is 'n groter houer soos 'n offerkom gebruik.

Amos was dus ook gekant teen dronkenskap. Hy het egter nie die normale gebruik van wyn veroordeel nie. In hoofstuk 9:14 skryf Amos dat die Here die lot van Sy volk sal verander: "en hulle sal die verwoeste stede bou en bewoon, ook sal hulle wingerde plant en die wyn daarvan drink, en tuine aanlê en die vrugte daarvan eet." Hierdie vers dui op die voorspoed wat sal volg en wyn word daarmee geassosieer.

(Vergelyk Jes. 61:5; Eseg. 36:10, 33-35; Sag. 8:12).

¹⁾Vergelyk Pred. 10:16. Vergelyk ook Wildberger, H., *BKAT* X/1, 1972, p. 177.

²⁾Fohrer, *op.cit.*, p. 433.

³⁾Volgens Wolff, H.W., *Joel and Amos*, 1977, p. 276, is wyn en speserye gewoonlik in die offerkom gemeng terwyl die beker normaalweg gebruik is om wyn uit te drink.

9.3.2 Hosea

Hosea het in die Noordelike Ryk opgetree (755/750-725 v.C.) as profeet en dan veral in Samaria en by geleentheid ook in Bet-el en Gilgal.¹⁾ Hosea het ook teen dronkenskap in opstand gekom. In Hoofstuk 4:11 sê Hosea dat hoerery en wyn en mos²⁾ die hart wegneem. Vir Hosea is die hart die sentrum van die lewe (13:6) en die orgaan van refleksiewe denke (7:2). Die hart neem rasonale besluite en in die hart word weldeurdragte besluite geneem (7:14 en 10:2).³⁾ Deur die hart weg te neem beteken dus om die mens te beroof van hulle rasonale denke. Hulle kan nie verantwoordelik optree nie.⁴⁾ Dit is die gevolg van dronkenskap. Volgens Hosea word die vorste ook siek vanweë die verhitting deur wyn (7:5). Hosea trek dus baie sterk te velde teen die oormatige gebruik van wyn.

9.3.3 Jesaja

Jesaja het in Juda opgetree (746/40-711 v.C.) en was veral gemoeid met die interne situasie van Juda na 'n periode van aansienlike politieke en ekonomiese voorspoed.

In hoofstuk vyf van Jesaja word die bekende lied van die wingerd aangetref. Hier word die wingerd as beeld van die volk van God gebruik (vergelyk Wyn as metafoor). In verse 11 en 12 word dronkenskap ver-

¹⁾ Fohrer, *op.cit.*, p. 419.

²⁾ Volgens Wolff, H.W., *Hosea*, 1974, word die woord *tîrôš* deur Hosea hier gebruik - soos ook in hoofstuk 7:14 - "to speak of the vintage and its produce in the wine vats as the object of senseless, passionate pleasure".

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ *Ibid.*, "to rob them of their rational ability to orient themselves; to hand them over to deception".

oordeel: "Wee hulle wat vroeg in die môre klaarmaak om sterk drank na te jaag, wat in die nag laat opbly terwyl die wyn hulle verhit. En daar is siter en harp, tamboeryn en fluit en wyn by hulle maaltyd; maar op die daad van die Here gee hulle geen ag nie, en die werk van sy hande sien hulle nie." Ook die Prediker waarsku teen mense wat vroeg-oggend al maaltyd hou.¹⁾ En in vers 22 waarsku Jesaja die mense wat "helde is om wyn te drink en wakker manne is om sterk drank te meng". Jesaja het dit in hierdie verse teen brassery, want dit het hom gegrief.²⁾

Dit is veral in hoofstuk 28:7 en 8 dat Jesaja te velde trek teen dronkenskap as hy die dronk profete en priesters aanspreek. Die gemeenskapsmaaltyd het vir hulle belangriker geword as die offer en die seën; die fees het 'n groter hoogtepunt geword as die voordrag van die verhale van God se daad.³⁾ By die regspraak loop dinge verkeerd omdat die profete en priesters onder die invloed van drank is en dus nie na behore kan optree nie. Vir Jesaja is 'n regverdigde regspraak baie belangrik.⁴⁾ Dit het dus vir Jesaja gegaan om die wanpraktyke wat voortvloei uit die oormatige gebruik van drank.

9.3.4 Jeremia

Jeremia het ook in Juda opgetree (626-588 v.C.) en was ook gemoeid

¹⁾ Vergelyk Pred. 10:16. Vergelyk ook Wildberger, *op.cit.*, p. 177.

²⁾ Duham, D.B., *Das Buch Jesaja*, 1902, p. 35. Vergelyk ook Snijders, L.A., *Jesaja*, deel 1, 1969, p. 76. "Op het feest van de opbrengst van dorsvloer en parskuip zal de wijn rijklik vloeien. Indien de vreugde echter alleen uit de fles en de jazz moet komen, is het met het vermogen om feest te vieren slecht gesteld."

³⁾ *Ibid.*, p. 281.

⁴⁾ Duham, *op.cit.*, p. 167. Vergelyk ook Spreuke 31:4, 5.

met die interne situasie in Juda soewel as die politieke gebeure van die wêreld.¹⁾ Jeremia het wel nie sulke duidelike uitsprake teenoor dronkenskap gemaak soos Jesaja nie, maar in hoofstuk 13:12 en 13 kan ook iets van die waarskynlike gevoel by Jeremia teenoor dronkenskap bespeur word: "Sê verder aan hulle hierdie woord: So spreek die Here, die God van Israel: Elke kan word vol wyn gemaak. Dan sal hulle vir jou sê: So spreek die Here: Kyk, Ek vul met dronkenskap al die inwoners van hierdie land, selfs die konings wat op die troon van Dawid sit, en die priesters en die profete en al die inwoners van Jerusalem." In hierdie twee verse handel dit oor die oordeel van God oor die elite van Jerusalem. Hierdie oordeel word nou (metafories) deur dronkenskap uitgedruk. Die geleentheid in hierdie verse is waarskynlik 'n dronkparty²⁾ en die gaste by hierdie party is self die kruike waarvan hier sprake is. Die kruike, met ander woorde die gaste, sal met wyn gevul word. In verse 14 sê "die Here dat Hy hulle sal verbrysel, die een teen die ander." Soos kruike, as dit teen mekaar stamp en stukkend breek, sal die mense ook vernietig word. Die Here sal hulle vul met dronkenskap, want dan word hulle beroof van hulle vermoë om op te tree.³⁾ Jeremia wil dit dus duidelik stel dat dronkenskap uiteindelik vernietiging en onvermoë om verantwoordelik op te tree beteken.

Uit die vier profete wat behandel is, is dit duidelik dat hulle dit veral het teen die oormatige gebruik van drank aangesien dit aanleiding gegee het tot allerhande wanpraktyke wat betref die regstelsel, ens.. Die normale en matige gebruik van wyn word egter nie afgekeur nie.

¹⁾Fohrer, *op.cit.*, p. 390.

²⁾Vergelyk Jes. 28:7 ff..

³⁾Bright, J., *Jeremiah*, 1965, p. 94.

9.4 WYN IN ENKELE HISTORIESE VERHALE

'n Aantal historiese verhale in die Bybel skilder vir ons die prentjie van dronkaards en hulle onverantwoordelike optrede en ook die gevolge van dronkenskap.

Noag het na die sondvloed wingerd geplant en vir hom wyn gemaak (Gen. 9:20-21). Nadat hy van die wyn gedrink het, het hy dronk geword en naak in sy tent gaan lê. En hier het Gam hom naak aangetref. Noag het hom vervloek nadat hy wakker geword en besef het dat Gam hom se gesien het. Volgens Von Rad mag Noag nie moreel beskuldig word vir sy dronkenskap nie, aangesien hy die eerste mens was wat wingerd geplant het en wyn gemaak het en nie die sterkte van die wyn besef het nie. Die verhaal beskryf egter duidelik wat gebeur tydens dronkenskap.¹⁾

Lot het in sy dronkenskap gemeenskap met sy dogters gehad (Gen. 19:30-38). Hy is deur sy dogters so dronk gemaak dat hy nie eens "gewaar" het wat aan die gang is nie. Dit is 'n duidelike voorbeeld van onverantwoordelike optrede tydens dronkenskap.

Nabal was so dronk by 'n feesmaaltyd dat sy vrou Abigail nie eens met hom kon praat en vir hom vertel in watter moeilike situasie hy hulle gedompel het toe hy nie vir Dawid en sy soldate wou kos gee nie (1 Sam. 25:36 en 37). Selfs die volgende dag nadat hy nugter geword het, was die mededeling nog te veel vir hom en het sy hart soos 'n klip in hom geword. Die skrik en ontsteltenis oor wat kon gebeur, was te veel vir sy gestel.²⁾ Dronkenskap het Nabal se gestel so verswak dat hy nie in staat was om ernstige boodskappe

¹⁾ Von Rad, G., *Genesis*, 1963, pp. 132-133.

²⁾ Volgens Goslinga, C.J., *Het eerste Boek Samuël*, 1968, p. 430, het Nabal waarskynlik 'n beroerte gekry.

aan te hoor nie.

Amnon, die broer van Absalom, is in sy dronkenskap deur Absalom vermoor omdat hy met sy suster Tamar omgang gehad het (II Sam. 13:28 en 29). Absalom en sy dienaars het net gewag totdat Amnon se hart "vrolik van wyn is" en hom toe gedood.

Ook Ela, die koning van Israel, is op 'n drinkparty in sy dronkenskap deur sy dienaar, Simri, vermoor (I Kon. 16:9 en 10). Nog 'n voorbeeld van so 'n drinkparty is dié van Benhadad, die koning van Aram, en die twee-en-dertig konings wat sy bondgenote was (I Kon. 20:16).

Dit is enkele voorbeelde uit die Bybelse geskiedenis van dronkenskap en die gevolge daarvan. Ook hier kry ons 'n aanduiding dat drinkpartye nie onbekend was nie.

In voorafgaande is daar talle voorbeelde van dronkenskap genoem. Daar is ook talle voorbeelde, veral in die wysheidsliteratuur, waar wyn aanbeveel word veral omdat dit goed is vir die gesondheid. Nêrens word wyn of die gebruik daarvan as sodanig afgekeur nie. Die oormatige gebruik van wyn word egter voor die voet veroordeel soos dit duidelik geword het uit die verskillende voorbeelde en gevalle wat genoem is.

Daar bestaan in die Hebreeuse taal twee werkwoorde wat "drink" beteken, naamlik *šth* en *sb'*. *šth* word met enkele uitsondering altyd vir die normale en matige gebruik van wyn gebruik, terwyl *sb'* altyd voorkom by die oormatige gebruik van wyn. Ons moet dus tot die gevolgtrekking kom dat die Bybel die normale gebruik van wyn nie afgekeur het nie, maar baie beslis die misbruik van drank.

9.5 WYN AS METAFOOR

In die beeldspraak van die Israelitiese volk is die rol van wyn nie gering geskat nie. Dit was deel van die spreektaal en is dikwels gebruik om voorspoed¹⁾ of rustigheid²⁾ uit te druk. Ook in die regspraak³⁾ en in liefdesliedere⁴⁾ het wyn ter sprake gekom.

In Hooglied word die liefde met wyn vergelyk. Die meisie wat na haar beminde verlang sê dat sy liefde "kosteliker is as wyn". (Hooglied 1:2).⁵⁾ Haar beminde se liefkosings sal haar blyer maak as die beste wyn.⁶⁾ En in hoofstuk 2:4 sê die meisie dat haar beminde haar in *bēt hayyāyîn* gebring het. Volgens Ginsburg moet dit vertaal word met "huis van genot" ("bower of delight"), omdat wyn dikwels in die boek gebruik word om genot uit te druk.⁷⁾

In die regspraak word verskeie tekste gevind waarin wyn voorkom. Die beker met wyn in die hand van die Here is 'n beeld van sy toorn en strafgerig.⁸⁾

In Ps. 75:8-9 staan: "maar God is regter: Hy verneder die een en verhef die ander. Want in die Hand van die Here is 'n beker en die wyn skuim, dit

¹⁾ Vergelyk Gen. 49:11.

²⁾ Vergelyk Jer. 48:11.

³⁾ Vergelyk Ps. 75:8-9.

⁴⁾ Vergelyk Hooglied 1:2, 4.

⁵⁾ Vergelyk ook Hooglied 1:4 en 4:10.

⁶⁾ Ginsburg, C.D., *The song of Songs and Coheleth*, 1970, p. 129.

⁷⁾ *Ibid.*, p. 142. "Wine are but a designation of the manifestations of love denoted in the preceding verse by *tapuah* (appletree)." Volgens Pope, M.H., *Song of Songs*, 1977, p. 374, bly die vertaling van wynhuis of wynkelder egter die mees waarskynlike.

⁸⁾ Die beker as beeld van God se toorn word ook gebruik in Jes. 51:17; Jer. 25:15; 49:12 en Eseg. 23:31 en 34.

is oorvloedig gemeng, en Hy skink daaruit, ja, die afsaksel daarvan moet al die goddelose van die aarde opslurp, uitdrink." Die wyn skuim of bruis soos in die gistingsproses, dit wil sê dit is vol energie en so is die onbeheerbare oordeel van God. Die goddelose moet selfs die afsaksel drink, want hulle moet die beker van oordeel tot die droesem ledig en dus die volle oordeel dra.

In Jesaja word daar van Moab gesê dat die vreugde en gejuig uit die vrugteboorde en wingerde sal verdwyn en "die druiwetrapper trap geen wyn in parskuipe nie." (Jes. 16:10). Die oordeel van die Here oor Moab is sodanig dat alles tot stilstand sal kom en in die plek van die vreugde van 'n druiweoes sal daar oorlogsrumeer wees.¹⁾

In Jesaja 5:1-7 word die bekende wingerdlied aangehef. Israel word die wingerd van die Here genoem. Aanvanklik het die Here alles moontlik gedoen om 'n mooi wingerd te hê. Die wingerd is goed versorg en 'n kelder is gebou om die druiwe in te pars (:2). Dit was egter alles verniet want die wingerd het wilde druiwe voortgebring. Die Here gaan die wingerd vernietig sodat daar net dorings en distels sal groei (:6).²⁾

In die Bybel word 'n beeld van rustigheid dikwels geskep deur dit met wyn te vergelyk. Volgens Jer. 48:11 was "Moab gerus van sy jeug af en het stil gelê op sy afsaksel, sonder dat hy leeggemaak is van vat in vat: hy het nie in ballingskap gegaan nie; daarom het sy smaak in hom gebly en sy geur nie verander nie." Moab, 'n goeie wynland, was vanweë sy ligging afgesonderd en nie onderhewig aan aanvalle deur ander volke nie. Moab het soos 'n goeie wyn verouder in die vate sonder om gesteur te word. Die smaak en geur van

¹⁾ Snijders, *op.cit.*, p. 188. Vergelyk Jer. 48:33.

²⁾ Vergelyk Amos 5:11.

die wyn het dus verbeter.¹⁾ Moab, wat nooit in ballingskap gegaan het soos die Israeliete nie kon rustig voortgaan en kon sy volkseie behou.

'n Beeld van voorspoed²⁾ is geskep deur dit met wyn te vergelyk. In Gen. 49 seën Jakob sy seuns. Van Juda word gesê in vers 11 dat "hy sy jong esel vasmaak aan die wingerdstok en die vul van sy eselin aan die edelste wynstok; hy was sy kleed in wyn en sy gewaad in druiwebloed." So algemeen is wingerd in Juda dat die heerser sy esel aan 'n wingerdstok vasmaak sonder om eers te dink watter skade die esel sal aanrig.³⁾ Wyn is ook so oorvloedig in Juda dat hy selfs sy klere daarin kon was.⁴⁾

In sy gesprek met Job is Elihu se gemoed so vol van dit wat hy wil sê dat hy dit met wyn in leersakke vergelyk: "Want ek is vol woorde; die gees in my binneste dring my. Kyk, my binneste is soos wyn wat geen opening het nie, soos nuwe leersakke wil dit bars." (Job. 32:18 en 19). Elihu vergelyk sy binneste waarskynlik met mos wat nog gis en dus nie in 'n toe houer geberg kan word nie,⁵⁾ met ander woorde sy gemoed borrel oor van dit wat hy wil sê. 'n Verdere aanduiding dat hier van jongwyn of mos sprake is, is dat ou sakke nooit vir jongwyn gebruik is nie. Mos en jongwyn wat nog nie heeltemal uit-

¹⁾ Bright, *op.cit.*, p. 320.

²⁾ Vergelyk Hosea 14:8.

³⁾ Van Selms, A., *Genesis*, II, 1969, p. 276.

⁴⁾ *Ibid.* Von Rad, *op.cit.*, p. 420, noem dit "paradisiacal abundance". Vergelyk ook Job 29:6: "toe my voetstappe gewas is in dikmelk". Volgens Dhorme, E., *Job*, 1967, p. 417, is dit ook 'n aanduiding van rykdom en voorspoed. Hier is dus 'n duidelike aanduiding van streektaal. In Juda, wat 'n wynland was, word voorspoed en geluk met wyn in verband gebring. Job, daarenteen, wat 'n groot veeboer was (Job 1:3), kon weens die oorvloed van dikmelk sy voete daarin was.

⁵⁾ Dhorme, *op.cit.*, p. 484.

gegis is nie, is slegs in nuwe sakke gegooi.¹⁾ As Elihu dan sê dat sy ge-
moed wil bars soos nuwe leersakke, dan dui dit op nuwe leersakke wat vol on-
uitgegiste wyn is en styf toegemaak is.

Wyn het dus 'n groot rol gespeel en in die spreektaal van die Israeliete het
dit ook na vore gekom. Vanweë hulle goeie kennis van wyn kon hulle dit in
beeldspraak gebruik en so kleur verleen aan hulle taal.

9.6 ONTHOUDING VAN WYN

Alhoewel wyn algemeen gebruik is en onthouding ietwat ongewoon was,²⁾ het
daar wel sulke gevalle voorgekom. Die Nasireërs moes hulle heeltemal van
wyn onthou. Enigiets wat van 'n wingerdstok afkomstig was, selfs asyn, mag
hulle nie gedrink het nie.³⁾

'n Ander groep mense wat ook nie wyn mag gedrink het nie was die Regabiete.
Die Regabiete was 'n klein religieuse groep wat deur Jonadab, die seun van
Regab, beveel is om nie wyn te drink nie (Jer. 35:6).

Die priesters is verbied om wyn te drink voordat hulle in die tent van same-
koms ingaan, "sodat julle nie sterwe nie; 'n ewige insetting is dit vir julle
geslagte." (Lev. 10:9).

¹⁾Vergelyk Wynmaakproses, p. 77f.. Volgens Kroeze, J.H., *Het Boek Job*, 1961,
p. 365, moet hierdie metafoor nie te logies opgeneem word nie, want dit is
volgens hom nie te verwagte van nuwe sakke dat dit sal bars nie. Nuwe
sakke is egter, soos genoem, net vir jong wyn en mos gebruik. As die sak
dig toegemaak is en die gas wat ontstaan vanweë die sekondêre gistingsproses
nie kan uit nie, moet die sak bars vanweë die drukking.

²⁾Dommershausen, W., "Der Wein im Urteil und Bild des A.T.", *Trierer Theolo-
gische Zeitschrift*, 84, 1975, p. 259.

³⁾Vergelyk Num. 6:1-21.

9.6.1 Die Nasireërs

Die Nasireërs was heilig aan die Here. (Num. 6:8). Die Nasireër was in status min of meer gelykstaande aan 'n hoëpriester,¹⁾ aangesien min of meer dieselfde bepalings vir albei gegeld het. Hy mag nie in aanraking gekom het met sy naaste familie nadat hulle gesterf het nie, want die wyding van sy God is op sy hoof." (Num. 6:7). En as daar iemand onverwags by hom sterwe moes hy weer gereinig word. (Num. 6:9). Vir beide die hoëpriester en die Nasireër was hulle hoof heilig.²⁾ Die ongesnyde hare van die Nasireër het gedien as onderskeid tussen hom en die priesters.

Tydens die dienstryd van 'n Nasireër mag hy, soos reeds genoem, geen wyn gedrink het nie. Volgens Num. 6:3 "moet hy hom van wyn en sterk drank onthou; wyn-asyn en asyn van sterk drank mag hy nie drink nie, ja, geen druiwesap mag hy drink nie en geen vars of gedroogde druiwe eet nie."³⁾ Nadat die tydperk van sy Nasireërskap verstreke was, mag hy weer wyn gedrink het. (Num. 6:20). Simson en Samuel was hulle hele lewe Nasireërs.⁴⁾ Reeds nadat sy van die engel gehoor het dat sy 'n seun sou baar, is Simson se moeder nie toegelaat om meer wyn te drink nie. (Rigt. 13:4).

9.6.2 Die Regabiete

Die ontstaan van die Regabiete as klein religieuse groep is nie baie

¹⁾Vergelyk Lev. 21:10 en 11.

²⁾Vergelyk Ex. 29:7; Num. 6:11.

³⁾Vergelyk ook Galling, K., "Wein und Weinbereitung" in *Biblisches Reallexikon*, 1977, p. 262.

⁴⁾Vergelyk Rigt. 13:7 en 1 Sam. 1:21.

duidelik nie. In Jer. 35 word hulle vir die eerste keer werklik geïdentifiseer.¹⁾ Hulle voorgeslag gaan terug tot by Jonadab, die seun van Regab, wat 'n tydgenoot van Jehu was.²⁾

Die Regabiete het hulle egter nie met die ontwikkeling op landbougebied en andersins vereenselwig nie. Hulle het nie grond bewerk nie en ook nie grond besit nie, maar met skape en bokke as semi-nomade in die woestyn rondgetrek. Hulle het in tente gewoon en nie vir hulle huise gebou nie.³⁾ Eers met die inval van Nebukadneser het hulle na Jerusalem gevlug.⁴⁾

Hulle is ook verbied om wyn te drink.⁵⁾ Jeremia gebruik die getrouheid van die Regabiete teenoor hulle instellings om die ontrouheid van Juda aan te toon.⁶⁾ Die Regabiete het 'n instelling wat hulle verbied het om wyn te drink baie strenger toegepas as wat Juda die geboorte van hul Vader nagekom het.⁷⁾

9.6.3 Die Priesters

Die priesters het by die tempel gewerk en hul vernaamste taak was om

¹⁾ Abramsky, S., "Rechabites" in *Encyclopaedia Judaica*, vol. 13, kol. 1610.

²⁾ In II Konings 10:15-17 word Jehonadab genoem.

³⁾ Abramsky, *op.cit.*, kol. 1611. Vergelyk ook Jer. 35:7.

⁴⁾ *Ibid.*, kol. 1610. Dit kon gebeur het in 604 v.C. of 601-598 v.C.

⁵⁾ Vergelyk Jer. 35:6.

⁶⁾ Jer. 35:14, "want hulle het geen wyn gedrink tot vandag toe nie, maar het geluister na die gebod van hulle vader. En Ek het met julle gespreek, vroeg en laat, maar julle het na my nie geluister nie."

⁷⁾ Vergelyk Jer. 35:16.

offers te bring en om betrokke te wees by kultiese seremonies. Die priesters word in Jesaja "Dienaars van onse God" genoem (61:6)¹⁾ en hulle funksie in die tempel is beskryf as heilige diens.²⁾ Hulle het ook "die diens van die altaar waargeneem". (Eseg. 40:46).

Volgens Levitikus 10:9 mag die priesters nie wyn of sterk drank gedrink het voordat hulle in die tent van samekoms ingegaan het nie. Ook in Esegïël word die dienaars van die heiligdom gewaarsku dat hulle geen wyn mag drink "as hy in die binneste voorhof ingaan nie." (44:21).

Die priesters mag dus wyn gedrink het teenoor die Nasireërs wat glad nie wyn mag gedrink het nie. Die priester is egter verbied om in die tent van samekoms in te gaan nadat hulle wyn gedrink het aangesien dit 'n heilige plek was waar daar baie stemmig opgetree moes word. Volgens Ps. 104:15 maak wyn die hart vrolik, wat as sodanig nie verkeerd is nie, maar nie in die tent van samekoms of in die binneste voorhof pas nie.

Dit is dan die enkele gevalle van onthouding of afskaffing waarvan daar in die Ou Testament sprake is. Gevalle van afskaffing moes dus maar selde voorgekom het.

¹⁾Vergelyk ook Jer. 33:21-22; Joël 1:9, 13; 2:17.

²⁾Vergelyk Ex. 28:43; 29:30.

HOOFSTUK 10SLOT

Aangesien byna elke hoofstuk met 'n samevatting afgesluit is sal dit nou onnodig wees om weer in detail alles saam te vat. Ek sal graag net 'n paar slotopmerkings wil maak oor die hoofdoel van die studie soos ook in die inleiding uitgespel, naamlik hoe daar oor wyn geoordeel moet word.

Die Bybel verbied ons nie om wyn te drink nie en nog minder om dit te geniet.¹⁾ Die Psalmis van Ps. 104 sluit hierby aan. In sy lied van die skepping besing hy die mooi en die grootheid van die skepping en die lof van God as Skepper (:1). Veral in vv. 13-18 word gewys op God se versorging van die mens. Die Here gee reën op die aarde vanuit die hemelse voorraadskure sodat mens, dier en plant daardeur verkwik kan word.²⁾ Die aarde bring koring, wyn en olie voort wat veral in die Ou Testament tot die elementêre lewensbehoefte van die mens gereken word.³⁾ Dit alles is vir die mens en die Here gebied sy reën daaroor sodat dit kan gedy.

Lewe is egter vir die Psalmis ook meer as net die bloot fisiese; lewe is nie lewe as dit sonder vreugde is nie en om vreugde te bring is wyn aan mense gegee.⁴⁾ As die Psalmis in v. 15 daarop wys dat wyn die mens se hart moet bly maak, dan moet die woord "hart" verstaan word in terme van die volle be-

¹⁾ Bauer, J.B., "Wine" in *Encyclopedia of Biblical Theology* (red. Johannes B. Bauer), 1970, p. 968.

²⁾ Kraus, H-J., *BKAT* XV/2., 1960, p. 711.

³⁾ Steck, O.H., "Der Wein unter den Schöpfungsfaben", *Trierer Theologische Zeitschrift* 87(1978), p. 190.

⁴⁾ *Ibid.*

tekenis daarvan in die Hebreeuse taal¹⁾ naamlik dat dit dui op "den ganzen Menschen in allen Dimensionen des Daseins".²⁾

Die feit dat wyn aan mense gegee is om vreugde te bring beteken egter nie dat ons nou 'n vrypas het tot die misbruik daarvan nie - hierteen waarsku die Ou Testament telkemale. Inteendeel, die vreugde waarvan hier sprake is word geput uit die genot en uit die rus en ontspanning wat wyn bring. Dan eers is dié gawe van die Skepper tot voordeel van die mens. Dit is by hierdie gedagte wat Ps. 104:15 en die vele ander uitsprake in die Ou Testament wat oor wyn handel en 'n beeld van geluk, vreugde en ontspanning skep, aansluit.³⁾

Om dus mee af te sluit, vir Ps. 104 behoort wyn tot vreugde, die vreugde tot die lewe, die lewe in sy gegewenheid, sy versorging en sy volheid aan God, wat Homself van dag tot dag as Skepper weer aan die mens toon. Van die mens word verwag om die lewe te lewe soos dit die Skepper behaag en om Hom te prys.⁴⁾ In hierdie lofprysing van die Skepper kom die lewe en vreugde van die mens tot voleinding:

"Ek wil sing tot eer van die Here so lank as ek lewe,
ek wil psalmsing tot eer van my God solank as ek daar is." (:33).

¹⁾ Vergelyk Stoltz, F., "Herz" in *THAT* (reds. Jenni, E. en C. Westermann), Band I, 1971, pp. 861-867.

²⁾ Steck, *op.cit.*, p. 191.

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ *Ibid.*

BIBLIOGRAFIE

Assyrian Dictionary, The, The Oriental Institute, University of Chicago, 1964.

✓ ABRAMSKY, S., : "Rechabites" in *Encyclopedia Judaica*, vol. 13, Jerusalem, 1971.

✓ AHARONI, Y., : "Hebrew Ostraca from Tel Arad", *IEJ* 16(1966).

AHARONI, Y. en M. AVI-

YONAH, : *The Macmillan Bible Atlas*, New York, 1974.

✓ AHLSTRÖM, G.W., : "Wine Presses and Cup-Marks of the Jenin-Megiddo Survey", *BASOR* 231(1978).

ALBENDA, P., : "Grapevines in Ashurbanipal's Garden", *BASOR* 215(1974).

ALT, A., : *Erwägungen über die Landnahme der Israeliten in Palästina, Kleine Schriften, Band I*, München, 1957.

AVIGAD, N., : "New Light on the MSH Seal Impressions", *IEJ* 8(1958).

AVIGAD, N., : "Two Hebrew Inscriptions on wine jars", *IEJ* 22(1972).

BALY, D., : *The Geography of the Bible*, London, 1958.

BAUER, J.B., : "Wine" in *Encyclopedia of Biblical Theology* (red. Johannes B. Bauer), London, 1970.

BENZINGER, ., : "Wein, Weinbau bei den Hebräern" in *Real Enzyklopädie für Protestant Theologie und Kirche*, Vol 21, Leipzig, 1909

- BIERMAN, B., : *Rooiwyn in Suid-Afrika*, Kaapstad, 1971.
- ✓ BRIGHT, J., : *Jeremiah*, New York, 1965.
- BROWN, F., S.R. DRIVER
en C.A BRIGGS, : *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*,
Oxford, 1966.
- BUDGE, E.A.W. en L.W.
KING, : *Annals of the Kings of Assyria*, London, 1902.
- CORNIL, P., : "De wijnbouw in de Hittitsche teksten" in *Handelingen*
van het XXXIe Vlaamse Filologencongres, Brussel,
14-16 April 1977.
- CROSS, F.M., : "Jar Inscriptions from Shiqmona", *IEJ* 18(1968).
- DALMAN, G., : *Aramäisch-Neuhebräisches Handwörterbuch*, Göttingen,
1938.
- DALMAN, G., : *Arbeit und Sitte in Palastina*, I + IV, Hildesheim,
1964.
- DAMSKEY, A., : "Dark Wine from Judah", *IEJ* 22(1972).
- DE GEUS, C.H.J., : "The importance of archaeological research into the
Palestinian agricultural terraces, with an excursus
on the Hebrew Word *gbī*", *PEQ* 107(1975).

- DE VAUX, R., : *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, Londen, 1974.
- DHÖRME, E., : *Job*, Leiden, 1967.
- DIRINGER, D., : "Mizpah" in *Archaeology and Old Testament Study* (red. D.W. Thomas), Oxford, 1969.
- DIRINGER, D., : "The Royal Jar-Handle Stamps of Ancient Judah", *BA* 12(1949).
- DÖLLER, J., : "Der Wein in Bibel und Talmud", *Biblica* 4(1923).
- DOMMERSHAUSEN, W., : "Der Wein in Urteil und Bild des A.T.", *Trierer Theologische Zeitschrift* 84(1975).
- DONNER, H., : *Einführung in die Biblische Landes- und Altertums-kunde*, Darmstadt, 1976.
- DUHM, D.B., : *Das Buch Jesaja*, Göttingen, 1902.
- ✓ FENSHAM, F.C., : "Oerwortels: Wyn in die Nabye Ooste", *Gees van die wingerd*, (red. D.J. Opperman), Kaapstad, 1968.
- FENSHAM, F.C. en J.P. OBERHOLZER, : *Bybelse Aardrykskunde, Oudheidkunde en Opgrawings*, Pretoria, 1972.
- FENSHAM, F.C., : "The First Ugaritic text in Ugaritica V and the Old Testament", *VT* 22(1972).

- FENSHAM, F.C., : "Remarks on Keret 58-72", *JNSL* IV(1975).
- ✓ FITZSIMMONDS, F.S., : "Wine and Strong Drink" in *New Bible Dictionary*,
(red. J.D. Douglas), London, 1962.
- FOHRER, G., : *Introduction to the Old Testament*, Nashville, 1965.
- FORBES, R.J., : *Studies in Ancient Technology*, vol. 3, Leiden, 1955.
- FRICK, F.S., : *The City in Ancient Israel*, Montana, 1977.
- GALLING, K., : "Wein und Weinbereitung" in *Biblisches Reallexikon*,
Tübingen, 1977.
- GINSBURG, C.D., : *The Song of Songs and Coheleth*, New York, 1970.
- GORDON, C.H., : *Ugaritic Textbook*, Rome, 1965.
- GOSLINGA, C.J., : *Het eerste Boek Samuël*, Kampen, 1968.
- GRAYSON, A.K., : *Assyrian Royal Inscriptions*, vol. 2, Wiesbaden, 1976.
- HEIDEL, A., : *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*,
Chicago, 1946.
- HENTSCHKE, R., : "gephen" in *Theological Dictionary of the Old Testament*,
(reds. Botterweck, G.J. en R. Ringgren), vol 14,
Michigan, 1978.
- HERMAN, W., : "Götterspeise und Göttertrank in Ugarit und Israel",
ZAW 72(1960).

- JASTROW, M., : *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, London, 1903.
- ✓ skonder
JASTROW, M., : "Wine in the Pentateuchal Codes", *JAOS* 33(1913).
- KEIMER, L., : *Die Gartenpflanzen im Alter Aegypten I*, Berlin, 1924.
- KOEHLER, L. en W.
BAUMGARTNER, : *Lexicon in Veteris Testamenti Librons*, Leiden, 1958.
- KRAUS, H-J., : *Psalmen II*, BKAT XV/2, Neukirchener Verlag, 1960.
- KRAUSS, S., : *Talmudische Archäologie*, II, Hildesheim, 1966.
- KROEZE, J.H., : *Het Boek Job*, Kampen, 1961.
- LANGDON, S., : *Die Neubabylonischen Königsinschriften*, (VAB 4), 1912.
- LANGDON, S., : *The Babylonian Creation Epic*, Oxford, 1923.
- LAUHA, A., : *Koholet*, BKAT XIX, Neukirchener Verlag, 1978.
- LEMAIRE, A., : *Inscriptions Hebraïques*, Tome 1, Les Ostraca, Parys, 1977.
- LESKO, L.H., : *King Tut's Wine Cellar*, California, 1978.
- ✓ skonder
LIMBACHER, G., : *Weinbau in der Bible*, Pressburg, 1931.

- LUCAS, A., : *Ancient Egyptian Materials and Industries*, London, 1948.
- LUCKENBILL, D.D., : *Ancient Records of Assyrian and Babelonia*, Vol. 1, Chicago, 1927.
- LUTZ, H.F., : *Viticulture and Brewing*, Leipzig, 1922.
- MALAMAT, A., : "The Last Wars of the Kingdom of Judah", *JNES* 9(1950).
- ✓ MCKANE, W., : *Proverbs*, London, 1970.
- MILLARD, A., : "Ezekiel XXVII:19: The wine trade of Damascus", *JSS* 7(1962).
- MONTET, P., : *So lebten die Aegypter*, Stuttgart, 1960.
- NEL, A. en F.C. FENSHAM : *Palestina die Heilige Land*, Kaapstad, 1965.
- OPPENHEIM, A.L. : "On Royal Gardens in Mesopotamia", *JNES* 24(1965).
- OPPENHEIM, A.L., : *Ancient Mesopotamia*, Chicago, 1972.
- PHEIFFER, R.H., : *State Letters of Assyria*, Connecticut, 1925.
- PRITCHARD, J.B., : *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton, 1950.
- PRITCHARD, J.B., : *Hebrew Inscriptions and Stamps from Gibeon*, Philadelphia, 1959.

- PRITCHARD, J.B., : "Industry and Trade at Biblical Gibeon", *BA* XXIII(1960).
- PRITCHARD, J.B., : *Winery, Defenses and Soundings at Gibeon*,
Pennsylvania, 1964.
- PRITCHARD, J.B., : *The Ancient Near East in Pictures*, Princeton, 1969.
- PRITCHARD, J.B., : *Ancient Near Eastern Texts*, Supplement, Princeton,
1969.
- POEBEL, A., : "Sumerische Untersuchungen IV", *ZA* 39 (NF5), 1930.
- POPE, M.H., : *Song of Songs*, New York, 1977.
- RABIN, C., : "Hittite Words in Hebrew", *Orientalia* 32(1963).
- RON, Z., : "Agricultural Terraces in the Judean Mountains",
IEJ 16(1966).
- ROSS, J.F., : "Wine" in *Interpreter's Dictionary of the Bible*, vol. 4,
(red. G. Buttrick), New York, 1962.
- SAGGS, H.W.F., : *Everyday life in Babylonia and Assyria*, London, 1965.
- SCHMIDT, H., : *Die Alkoholfrage in Alten Testament*, Hamburg, 1926.
- SCHNEBEL, M., : *Die Landwirtschaft in hellenistischen Agypten*,
München, 1925.

- SCHULTZ, A.C., : "Wine" in *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bibel*, (red. M.C. Tenney), vol. 5, 1975.
- SHAPIRA, N., : "The Wine Industry as to the Ancient Hebrew Sources", *Koroth* 3(1962).
- SMITH, G.A., : *The Historical Geography of the Holy Land*, London, 1966.
- SNIJDERS, L.A., : *Jesaja*, deel I, Nijkerk, 1969.
- STECK, O.H., : "Der Wein unter den Schöpfungsgaben", *Trierer Theologische Zeitschrift* 87(1978).
- STOLTZ, F., : "Herz" in *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, (reds. Jenni, E. en C. Westermann), München, 1971.
- THOMAS, D.W., : *Archaeology and Old Testament Study*, Oxford, 1969.
- THOMPSON, R.C., : *A Dictionary of Assyrian Botany*, London, 1949.
- THOMSEN, P., : "Wein" in *Reallexikon der Vorgeschicht*, Vol. 14, Berlin, 1929.
- VAN SELMS, A., : *Genesis* II, Nijkerk, 1969.
- VAN SELMS, A., : "The etymology of yayin 'wine'". *JNSL* III(1974).
- VERHOEF, P.A., : *Ou Testamentiese Apokriewe*, Kaapstad, 1959.

- VOGELSTEIN, H., : *Landwirtschaft in Palastina zur Zeit der Misnah*,
Teil I: Der Getreidebau, 1894.
- VON RAD, G., : *Genesis*, London, 1963.
- VON SODEN, W., : *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden, 1965.
- WELTON, P., : *Die Königsstempel*, Wiesbaden, 1969.
- WILDBERGER, H., : *Jesaja 1-12*, BKAT X/2, Neukirchener Verlag, 1972.
- WIEDER, A.A., : "Ben Sira on Wine", *JQR* 61(1970).
- WILSON, J.V.K., : *The Nimrud Wine Lists*, Hertford, 1972.
- WOENIG, F., : *Die Pflanzen in Alten Aegypten*, Leipzig, 1886.
- WOLFF, H.W., : *Hosea*, Philadelphia, 1974.
- WOLFF, H.W., : *Joel and Amos*, Philadelphia, 1977.
- YADIN, Y., : "The Fourfold division of Judah", *BASOR* 163(1961).
- ZAPLETAL, V., : *Der Wein in der Bibel*, Freiburg, 1920.
- ZIMMERLI, W., : *Ezechiel II (25-48)*, BKAT XIII/2, Neukirchener Verlag,
1969.

TEKSREGISTER

Genesis	7:12	p. 57
	8:2	57
	9:20, 21	110
	9:20-27	99
	9:30-38	110
	14:6	49
	14:18	92
	17:28	30
	17:37	30
	20:1	56
	24:54	93
	24:62	56
	25:34	93
	26:30	93
	27:25	93
	27:28	98
	27:37	92
	35:14	87
	40:10	25, 27
	40:11	93
	40:12	27
	49:11	31, 112, 114
Exodus	28:43	118
	29:7	116
	29:30	118
	29:38-40	87
Levitikus	10:9	31, 115
	19:10	72

Levitikus	21:10, 11	p. 116
	25:3, 4	26
	25:5	27
	25:11	27
	26:5	27
Númeri	4:7	88
	6:1-21	115
	6:3	28, 31, 116
	6:4	26
	6:7	116
	6:9	116
	6:11	116
	6:20	116
	13:23	22, 25, 26
	15:1-11	89
	15:7	88
	15:10	87
	18:12	92
	28:7	87, 89
	28:14	87, 89
Deuteronomium	1:7	54
	2:4	49
	3:10, 13	47
	7:13	92
	8:8	93
	11:11	57
	11:14	57
	14:23	92

Deuteronomium	14:26	p. 88
	24:21	27, 72
	29:5	31
	29:6	91
	32:2	57
	32:14	47, 98
	32:37, 38	87
	33:28	30, 92
Josua	2:1	97
	9:1	54
	10:40	54
	15:19	56
	17:16	52
	19:13	24
	19:45	24
Rigters	1:9	54
	5:4	49
	6:33	52
	8:2	27
	9:13	90, 94
	9:27	23, 27, 93
	13:4	116
	13:7	116
	14:5	22
	19:19	91, 92
	21:20	23
	21:21	72

Rut	3:7	p. 93
I Samuel	1:14	88
	1:21	116
	1:24	88
	10:3	88
	16:20	91
	25:18	32, 91, 93
	25:36, 37	110
	30:12	32
II Samuel	2:13	65
	3:20	93
	4:12	65
	6:19	32
	11:13	93
	13:28, 29	111
	16:1	32
	16:2	94
	23:4	57
I Konings	1:25	93
	4:20	93
	12:39	93
	12:40	93
	13:8	93
	13:22	93
	16:9	99, 111
	18:41	93
	19:6, 8	93

I Konings	20:16	p. 111
	21:1	23
	22:38	65
II Konings	6:22	93
	7:8	93
	9:34	93
	10:15-17	117
	18:7, 8	43
	18:13	43
	18:32	92
	22:8	40
	22:23	40
	25:12	28
	28:32	30
I Kronieke	12:39	93
	12:41	32
	16:3	32
	27:26	75
II Kronieke	2:10, 15	92, 96
	11:6-10	43
	11:11	75
	26:10	28
	32:28	91
	33:22	40
	34:15	40
	35:22	53

Esra	10:6	p. 93
Nehemia	5:15	91
	5:18	93
	13:13	75
Job	1:3	114
	29:6	114
	32:18, 19	114
Psalm	75:8, 9	112
	75:9	84, 93
	80:13	38
	103:15, 16	59
	104:14, 15	91, 92, 94, 98, 100, 118, 119
	104:33	120
Spreuke	3:10	28
	9:2	84, 93
	9:4, 5	99
	20:1	31, 100
	21:17	98, 100
	23:19-21	100
	23:29	36, 100
	23:30	31, 93, 98
	24:31	38
	25:21	93
	31:4	31
	31:4, 5	108
	31:6	31, 94, 99

Prediker	2:3	p. 94
	2:24	99
	5:17	99
	8:15	99
	9:7	99
	10:16	106
	10:19	94, 99
Hooglied	1:2	112
	1:4	112
	1:14	23
	2:4	112
	2:5	32
	4:10	122
	7:3	31
	8:2	84
	8:11	23
Jesaja	1:8	71
	2:4	27
	2:13	47
	4:13	27
	5:1–7	113
	5:2	28, 31, 71
	5:5	38
	5:6	26
	5:11	31
	5:11, 12	107
	5:12	93
	5:22	31, 108

Jesaja	16:7	p. 32
	16:8	31
	16:9, 10	72
	16:10	113
	17:10	26
	18:5	25, 26, 27
	21:5	93
	22:13	93
	25:6	78
	27:3	7
	28:1	99
	28:7	88
	28:7, 8	108, 109
	28:11	99
	32:10	27
	36:17	92
	40:6	59
	49:26	29
	51:17	112
	51:17, 22	93
	55:1	93
	61:5	28, 106
	63:3	73, 77
	65:8	25
	68:11	31
Jeremia	2:21	31
	5:24	57
	6:1	24
	6:9	27

Jeremia	7:18	p. 87
	13:12, 13	109
	13:14	109
	16:7	94
	16:8	93
	17:26	54
	19:13	87
	21:12	30
	25:15	93, 112
	25:30	72
	31:12	92
	31:29	25
	33:21, 22	118
	35:5	93
	35:6	115, 117
	35:7, 14, 16	117
 Esegiël	 15:2	 26
	18:2	25
	23:31	112
	23:34	112
	27:18	23
	27:19	24
	36:10	106
	36:33-35	106
	40:46	118
	44:21	118
 Daniël	 10:3	 93

Hoséa	1:5	p. 52
	3:1	32
	4:11	99, 107
	7:2	107
	7:5	107
	7:14	92, 107
	10:2	107
	13:6	107
	14:8	114
Joël	1:5	29
	1:7	27
	1:9	118
	1:11	28
	1:13	118
	2:17	118
	2:23	98
	2:24	28, 92
	4:13	28
	4:18	29
Amos	2:8	99
	5:11	113
	6:6	106
	9:13	29, 77
	9:14	106
Miga	4:3	27
	6:15	77
	7:2	27

Haggai	2:16	p. 28, 73
--------	------	-----------

Sagaria	7:6	93
	8:12	106
	12:11	53

I Timotheüs	5:23	96
-------------	------	----

- o 0 o -